

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ

2
-SAYI

ISSN: 2687-6124 / E-ISSN: 2718-0166 • HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ • GÜZ / 2020

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Ortak Alanların Önemi ve Koruma Stratejileri
Asmin KAVAS BİLGİÇ

Kemal Karpat ve Osmanlı Tarihinin Dönemlendirilmesi
Cumali BOZPINAR

Exergaming, Kısa Bir Literatür Özeti ve Türkçeleştirme
Önerisi: Antroyun
Sait GÜLSOY

Anadolu Aydınlanması ve Toplumsal Değişimde
Önemli Bir Adım: Köy Enstitüleri
Perihan Betül ERNAS

KİTAP İNCELEMELERİ

Türkiye'de Çağdaşlaşma
İbrahim KUMEK

Devrimci İran: İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi
Ahmet ÇIRAKOĞLU

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ HAKKINDA

1. Akademik Düşünce Dergisi, 2020 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki sayı çıkan, çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayınlandığı, açık erişimli ve ulusal bir dergidir.
2. ASOS İndeks, Cite Factor ve Scientific Index Service tarafından taranmaktadır.
3. Akademik Düşünce Dergisi yayın sürecinde Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen hususları uygulamaktadır. Buna ek olarak yayın etiği, etik görev ve sorumluluklarda açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan ilkeler benimsenmiştir.
4. Tüm çalışmalar Turnitin programı tarafından taranmaktadır. Benzerlik oranı %25'i geçen çalışmalar değerlendirmeye alınmamaktadır.

YAYIN BİLGİLERİ

Yayımlayan Kurum	Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği
Yayınevi	Akademik Düşünce Yayınları
Adres	Kale Mah. Cephane Sk. 5/21, İlkadım/Samsun
Website	akademikdusunce.org.tr/dergi
Dergipark	dergipark.org.tr/tr/pub/akademikdusunce
E-mail	dergi@akademikdusunce.org.tr
KEP Adresi	akademikdusunce@hs01.kep.tr
Telefon	0850 305 10 75 (Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği) 0541 455 36 55 (Metin ÖZ - İmtiyaz Sahibi)
WhatsApp	0850 305 10 75
Matbaa	Uğur Ofset ve Matbaacılık
Basım Tarihi	Aralık 2020

İMTİYAZ SAHİBİ

Metin ÖZ

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Adına

EDİTÖRLER

Kaan AKMAN
Aynur TEKKE

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği
Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

EDİTÖR YARDIMCILARI

Muhammed AKSU
İrem Ece AKPINAR

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği
Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

ALAN EDİTÖRLERİ

Kamu Yönetimi	Öğr. Gör. Ozan YETKİN Hülya KÜÇÜK BAYRAKTAR	<i>Kütahya Dumlupınar Üniversitesi</i> <i>Akademik Düşünce Enstitüsü</i> <i>Derneği</i>
Siyaset Bilimi	Arş. Gör. Oğuzhan KOCA	<i>Ankara Üniversitesi</i>
Kentleşme	Arş. Gör. Sezgin SEZGİN	<i>Kırklareli Üniversitesi</i>
Yerel Yönetimler	Arş. Gör. Aydın AKPINAR	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Ekonomi	Öğr. Gör. Büşra DOĞAN	<i>Kırgızistan Uluslararası K. Ş.</i> <i>Toktomamatov Üniversitesi</i>
Sosyoloji	Arş. Gör. Şerife Sena GÜNER	<i>Sinop Üniversitesi</i>
Uluslararası İlişkiler	Dr. Arş. Gör. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN	<i>Kırıkkale Üniversitesi</i>

DİL EDİTÖRLERİ

Türkçe	Gizem YILDIZAK Şerife BACAĞOĞLU	<i>Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği</i> <i>Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği</i>
İngilizce	Öğr. Gör. Büşra DOĞAN	<i>Kırgızistan Uluslararası K. Ş.</i> <i>Toktomamatov Üniversitesi</i>

SAYI HAKEM KURULU¹

Prof. Dr. Mithat Arman KARASU	<i>Harran Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Özgür ÖNDER	<i>Kütahya Dumlupınar Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Sezai ÖZÇELİK	<i>Çankırı Karatekin Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE	<i>Gaziantep Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Bengül BOLAT	<i>Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Fethi NAS	<i>Bartın Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Vehbi BAYHAN	<i>İnönü Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Uğur SADIÖĞLU	<i>Hacettepe Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Ahsen SAÇLI	<i>Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Emre BAYSOY	<i>Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Erem SARIKOCA	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem KARADUT	<i>Kütahya Dumlupınar Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Talha PAŞAOĞLU	<i>Samsun Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÖZKAYA	<i>Polis Akademisi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin Barış GÜLMEZ	<i>İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KAHYA	<i>Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi</i>
Öğr. Gör. Dr. Güney Ferhat BATI	<i>Kıbrıs Amerikan Üniversitesi</i>
Arş. Gör. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN	<i>Kırıkkale Üniversitesi</i>

¹ Sayı Hakem Kurulu alfabetik sıraya göre sıralanmıştır.

SUNUŞ - INTRODUCTION

- 01 **Editörlerin Sunuşu**
Editors' Note
Kaan AKMAN & Aynur TEKKE

ARAŞTIRMA MAKALELERİ - RESEARCH ARTICLES

- 02 **Ortak Alanların Önemi ve Koruma Stratejileri**
Importance Of Common Areas And Protection Strategies
Asmin KAVAS BİLGİÇ
- 17 **Kemal Karpat ve Osmanlı Tarihinin Dönemlendirilmesi**
Kemal Karpat and The Periodization of Ottoman History
Cumali BOZPİNAR
- 26 **Exergaming, Kısa Bir Literatür Özeti ve Türkçeleştirme Önerisi: Antroyun**
Exergaming, A Brief Literature Summary and Turkishization Proposal: Antroyun
Sait GÜLSOY
- 46 **Anadolu Aydınlanması ve Toplumsal Değişimde Önemli Bir Adım:
Köy Enstitüleri**
An Important Step in Anatolian Enlightenment And Social Change:
Village Institutes
P. Betül ERNAS

KİTAP İNCELEMELERİ - BOOK REVIEWS

- 58 **Kitap İncelemesi: Türkiye'de Çağdaşlaşma**
Book Review: Türkiye'de Çağdaşlaşma
İbrahim KUMEK
- 64 **Kitap İncelemesi: Devrimci İran: İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi**
Book Review: Devrimci İran: İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi
Ahmet ÇIRAKOĞLU

SUNUŞ

Akademik Düşünce Dergisi'nin ilk sayısı mart ayında okuyucuları ile buluşmuştu. İlk sayımızın ardından gelen olumlu dönüşler neticesinde büyük bir heyecanla ikinci sayının hazırlıklarına başlayan yayın kurulumuz yoğun bir çalışma dönemini tamamlamıştır. Bu sayımızda dört araştırma makalesi ve iki kitap incelemesi yer almaktadır.

Asmin Kavas BİLGİÇ, *Ortak Alanların Önemi ve Koruma Stratejileri* başlıklı makalesinde ortak alanların genel olarak önemini ve koruma stratejilerini, Garrett Hardin ve Elinor Ostrom'un farklı görüşleri bağlamında tartışmıştır. Çalışmada örnekler eşliğinde ortak alanların kullanımına yönelik gelişmeler analiz edilmiştir. Yazar, tüm bu açıklamaların ardından Türkiye'de ortak alanların korunmasında ağırlıklı olarak piyasaya dayalı araçların etkin olduğu tezini ileri sürmektedir.

Cumali BOZPİNAR, *Kemal Karpat ve Osmanlı Tarihinin Dönemlendirilmesi* başlıklı makalesinde öncelikle Osmanlı tarihine ilişkin yapılan sınıflandırmaları karşılaştırmalar yoluyla açıklamaktadır. Bu açıklamaların ardından Karpat'ın iki çalışmasından hareketle Osmanlı tarihinin dönemlendirmesini incelemektedir. Yazar, Karpat'ın Osmanlı tarihini dönemlendirmesindeki temel farklılığı toprak rejimi çerçevesinde tüm Osmanlı tarihini kapsaması olarak belirtmektedir.

Sait GÜLSOY tarafından yazılmış olan *Exergaming, Kısa Bir Literatür Özeti ve Türkçeleştirme Önerisi: Antroyun* başlıklı makalede, dijital oyun türlerinden olan "exergame" kavramsallaştırması için Türkçe karşılık önerisi sunulmaktadır. Kültür, toplumsal yaşam ve sosyalleşme süreçlerinde oyunun etkisini ortaya koymayı da amaçlayan Gülsoy, dijital oyunların anlaşılması konusunda tespitler yapmaktadır. Yazar, alanyazında yer alan çalışmalarla birlikte dijital oyun ve sağlık ilişkisini sosyolojik bir perspektifle temellendirmektedir.

İkinci sayımızda yer alan son makale Perihan Betül ERNAS'ın *Anadolu Aydınlanması ve Toplumsal Değişimde Önemli Bir Adım: Köy Enstitüleri* başlıklı çalışmasıdır. Ernas, makalede Cumhuriyet'in ilanıyla beraber toplum genelinde başlayan değişimlerin siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda da etkili olduğunu belirterek bu etki ve değişimler ışığında köy enstitülerinin rolünü ele almaktadır. Yazar, köy enstitülerinin tarihsel sürecinin kuruluş, işleyiş ve kapanış dönemleri olarak detaylandığı makalede, enstitülerin eğitim işlevinin yanında kültürel işlevinin de öne çıktığını vurgulamaktadır.

Kitap incelemelerinin akademik çalışmalarda önemli bir yer teşkil ettiği düşüncesinden hareketle dergimizde kitap incelemelerine de yer veriyoruz. Bu kapsamda İbrahim KUMEK Niyazi Berkes'in Türkiye'de Çağdaşlaşma başlıklı kitabını; Ahmet ÇIRAKOĞLU ise Michael Axworthy'un Devrimci İran: İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi başlıklı kitabını incelemiştir.

Bu sayının hazırlık sürecinde büyük bir özveriyle çalışmaların tamamlanmasına destek olan dergimizin imtiyaz sahibi Metin ÖZ, editör yardımcılarımız Muhammed AKSU ve İrem Ece AKPINAR başta olmak üzere yazarlarımıza ve değerli hakemlerimize teşekkür ederiz. Ayrıca dergimizin okuyucularıyla buluşmasına katkı sağlayan Uğur Ofset ve Matbaacılığa, ikinci sayımızın baskı sponsoru olan Canik Belediyesi'ne ve Canik Belediyesi Belediye Başkanı Sayın İbrahim SANDIKÇA'ya teşekkürlerimizi sunarız.

Pandemi sürecinin sona erdiği, sağlıklı günlerde tekrar buluşmak dileğiyle...

Editörler

Kaan AKMAN

Aynur TEKKE

ORTAK ALANLARIN ÖNEMİ VE KORUMA STRATEJİLERİ

(*Importance Of Common Areas And Protection Strategies*)

Asmin KAVAS BİLGİÇ¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 09.10.2020

Makale Kabul Tarihi: 17.11.2020

ÖZ

Ortak mal, orta malı, ortak varlık, ortak alanlar veya müşterekler, herhangi bir mülkiyet hakkı barındırmayan, girişlerin serbest, herkesin kullanımına açık olan, tüketiciler tarafından kullanımın engellenmediği alanlardır. Ortak alanların bir bölümü devlete ait; bir bölümü ise herkese açık alanlar olarak tanımlanmaktadır. Atmosfer, yeraltı yerüstü suları, açık denizler, balık avlanma alanları, doğal plajlar, su rezervleri, ormanlar, meralar, parklar, kıyıları, çocuk oyun alanları, yaya kaldırımları gibi alanlar ortak alanlardır. Nüfusun artması, yaşanan teknolojik ilerlemeler bu alanlarda güçlü bir rekabet eğiliminin ve baskının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşanılan bu rekabet ve baskıların, ortak alanların kullanımı üzerinde bir trajediye yol açtığı dikkat çekmektedir. Bu trajedinin önüne geçebilmek adına önemli düşünürler tarafından koruma stratejileri geliştirilmiştir.

Ortak alanların genel olarak önemi ve koruma stratejilerini konu alan bu çalışma da, bu alanların temel değerini yitirmesinin yarattığı eşitsizliklerin önüne geçebilmek ve bu eşitsizliklerin en aza indirilmesini sağlamak adına önerilen koruma stratejilerinin incelenmesini amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında ortak malların kullanımında yaşanan trajediyi anlatan Garrett Hardin incelemeye alınmış ve bu alanların korunmasına dair önerdiği koruma modelleri tartışılmıştır. Yine çalışma kapsamında Hardin tarafından önerilen modellere getirilen eleştiriler, Elinor Ostrom tarafından ele alınan kolektif denetim stratejisi bağlamında değerlendirilmiştir. Yapılan tüm değerlendirmeler Türkiye üzerinden ortak alanlar için uygulanan mevcut politikalar ışığında ele alınmış ve tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortak Alan, Ortak Yarar, Özelleştirme, Mahkumlar İkilemi

ABSTRACT

Common goods, common assets, common areas or commons are areas that do not have any property rights, are free to enter, open to everyone, and their use by consumers is not prohibited. Some of the common areas belong to the state; some of them are defined as public spaces. Areas such as atmosphere, underground waters, open seas, fishing areas, natural beaches, water reserves, forests, pastures, parks, coasts, children's playgrounds, pedestrian sidewalks are common areas. The increase in population and technological advances have caused a strong competitive tendency and pressure in these areas. It is noteworthy that these rivalries and pressures experienced a tragedy over the use of common areas. In order to prevent this tragedy, protection strategies have been developed by important thinkers.

This study, which deals with the general importance of common areas and conservation strategies, aims to examine the protection strategies proposed in order to prevent the inequalities caused by the loss of the basic value of these areas and to minimize these inequalities. Within the scope of the study, Garrett Hardin, who tells about the tragedy experienced in the use of common goods, was examined and the protection models proposed for the protection of these areas were discussed. Again within the scope of the study, the criticisms brought to the models proposed by Hardin were evaluated in the context of the collective control strategy addressed by Elinor Ostrom. All assessments were made in the light of present policies that apply to common areas via Turkey and discussed.

Keywords: Common Area, Common Benefit, Customization, Prisoner's Dilemma

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, asminkavas@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8319-7950.

Giriş

Ortak mal, orta malı, ortak varlık, ortak alanlar veya müşterekler, herhangi bir mülkiyet hakkı barındırmayan, girişlerin serbest, herkesin kullanımına açık olan, tüketiciler tarafından kullanımın engellenmediği alanlardır (Çoban, 2018: 28). Ortak alanların² bir bölümü devlete ait; bir bölümü ise herkese açık alanlar olarak tanımlanmaktadır. Atmosfer, uzay, okyanus, yeraltı-yerüstü suları, açık denizler, balık avlanma alanları, doğal plajlar, su rezervleri, ormanlar, meralar, parklar, kıyılar, çocuk oyun alanları, yaya kaldırımları gibi alanlar ortak alanlardır. Herkesin kullanımına açık, herhangi bir fiyatlandırmaya tabi olmayan bu alanlarda, güçlü bir rekabet eğiliminin ve baskının ortaya çıkması da olasıdır. Yaşanılan bu rekabet ve baskıların, ortak alanların kullanımı üzerinde bir trajediye yol açtığı dikkat çekmektedir. Bu trajedinin önüne geçebilmek adına Garrett Hardin ve Elinor Ostrom gibi önemli düşünürler tarafından birtakım koruma stratejileri geliştirilmiştir.

Ortak alanların genel olarak önemi ve koruma stratejilerini konu alan bu çalışma, bu alanların temel değerini yitirmesinin yarattığı eşitsizliklerin önüne geçebilmek ve bu eşitsizliklerin en aza indirilmesini sağlamak adına önerilen koruma stratejilerinin incelenmesini amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında “Hardin ve Ostrom’un temel koruma yöntemleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’de ortak alanların korunmasına ilişkin hangi yöntemler benimsenmektedir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Çalışmada bu sorunun yanıtı aranırken, ortak malların kullanımında yaşanan trajediyi anlatan Garrett Hardin incelemeye alınmış ve bu alanların korunmasına dair önerdiği koruma modelleri tartışılmıştır. Yine çalışma kapsamında Hardin tarafından önerilen modellere getirilen eleştiriler, Elinor Ostrom tarafından ele alınan kolektif denetim stratejisi bağlamında değerlendirilmiştir. Yapılan tüm değerlendirmeler Türkiye üzerinden ortak alanlar için uygulanan mevcut politikalar ışığında ele alınmış ve tartışılmıştır.

İçerik analizi yöntemi ile geliştirilen bu çalışma 3 kısımdan oluşmaktadır. Çalışmanın birinci kısmında literatürde ortak alan kavramının nasıl ele alındığına yer verilmiş ve bu alanlar üzerinde yaratılan rekabet ve baskı sonucunda oluşan trajedi Garrett Hardin’in çalışmaları üzerinden tartışılmıştır. Yine çalışmanın bu kısmında ortak alanlar üzerinde yaratılan trajediyi önlemek adına Garrett Hardin ve Elinor Ostrom tarafından önerilen çözüm yöntemlerine yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında Türkiye’de ortak alanlar ve ortak alanların boyutları tartışılmış ve bu alanların korunmasına yönelik hangi temel yöntemlerin uygulandığı ele alınmıştır. Çalışmanın sonuç ve genel değerlendirme bölümünü içeren üçüncü ve son kısmında ise ortak alanların önemi ve bu alanlar için geliştirilen koruma yöntemleri Türkiye örneği üzerinden genel bir değerlendirme yapılarak, çalışma tamamlanmıştır.

1. Kavramsal Olarak Ortak Alanlar ve Ortak Alanların Korunması ile İlgili Temel Koruma Modelleri

İngilizce ‘commons’ sözcüğünden Türkçeye ortak mal, orta malı, ortak varlık, ortak alanlar veya müşterekler olarak çevrilen kavram, herhangi bir mülkiyet hakkı barındırmayan, girişlerin serbest, herkesin kullanımına açık olan, tüketiciler tarafından kullanımın engellenmediği alanlar olarak tanımlanmaktadır (Çoban, 2018: 28). Ortak alanların bir bölümü

² ‘Commons’ kelimesinin karşılığı olarak çalışmanın yazarı tarafından ortak alan sözcüğü, çalışma kapsamında kullanılmak üzere tercih edilmiştir.

devlete ait; bir bölümü ise herkesin kullanımına açık alanlardır. Atmosfer, yeraltı ve yerüstü suları, açık denizler, balık avlanma alanları, doğal plajlar, su rezervleri, ormanlar, meralar, parklar, kıyılar, çocuk oyun alanları, yaya kaldırımları gibi alanlar ortak alanlardır. Mülkiyet hakkı oluşturulmasının imkânsız ya da çok zor olması, bu alanların müşterekler ya da ortak alanlar olarak belirlenmesinde doğrudan bir etkendir (Duru, 2018).

İktisat teorisi kapsamında her eşyanın değeri, piyasa tarafından belirlenmektedir. Bu belirlemede ise önemli olan, o eşyanın mülkiyetinin kime ait olduğunun tanımlanmasıdır. Piyasada herhangi bir mülkiyeti bulunmayan, tüm insanlığın kullanımına açık olan ortak alanlar, herkesin eşit bir şekilde yararlandığı mekânlardır. Kavramın en önemli özelliği, piyasa kurallarının dışında kalması ve parasal değerinin ya da herhangi bir fiyatının bulunmamasıdır (Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2014). Herkesin kullanımına açık, herhangi bir fiyatlandırmaya tabi olmayan bu alanlarda, güçlü bir rekabet eğiliminin ve baskının ortaya çıkması da olasıdır. O halde ortak alanları, özel mülkiyet alanlarından ayıran başlıca 2 unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bu alanları çok sayıda bireyin kullanması; ikincisi ise bu alanların kullanımında rekabet ve baskı unsurunun oluşmasıdır (Menteşe, 2007: 17).

Ortak alanların kullanımına ilişkin ilk tartışmaları, 14. ve 18 yüzyıllar arasında İngiltere’de gerçekleştirilen çitleme hareketine kadar götürmek mümkündür. Toprağın meta haline dönüştürülmesi ya da ticarileşmesi olarak da ifade edilen çitleme hareketi, tarım yasasıyla birlikte devlet topraklarının büyük toprak sahipleri tarafından özelleştirilmesidir. Bu dönem ayrıca kullanım hakkı elinden alınarak ortak alanlardan yoksun bırakılan halkın, topraktan koparıldığı ve emeğinden başka satacak hiçbir şeyinin de kalmadığı bir döneme işaret etmektedir (Çelik, 2017: 674). Yine bu dönemde toprakların çitlenmesiyle, büyük arazilerde daha çok ekonomik girdi sağlayabilmek adına hayvancılık ve tarım faaliyetinin yapılması sağlanmıştır. Bu yöntem, endüstri ve ticaret için uygun emek gücünü ortaya çıkararak; sanayi kapitalizmi için gerekli olan şartları belirlemiştir. Toprağın özel mülkiyete geçmesi için başvuru olan bu yöntem, toplumsal yapıya yönelik şiddet uygulama süreci olarak da tanımlanmaktadır (Sunar, 2006: 85). Bu özelleştirme hareketi, Marx tarafından da bir saldırı hareketi olarak algılanmaktadır. Marx kapitalizmin ilk günahını, sermayenin ortak alanlara saldırısı olarak tanımlamaktadır. Bu saldırı Marx’a göre ortak kullanıma açık tarla, otlak ve meraların özel mülkiyete tabi tutularak; toplumun kullanımına kapatılmasıyla başlamaktadır. Saldırı sonucunda emek toprağından ve müştereklerinden koparılarak, işçileştirilmektedir. Marx bu tanımlamayı ilkel birikim kavramı üzerinden açıklamaktadır. Marx’a göre ilkel birikim kavramı toprağından ve üretim araçlarından koparılan tarımsal üreticilerin, işçileştirilmesidir. Ormanlar, meralar, kıyılar gibi ortak alanlar üzerinden geçimlerini sağlayan kırsal nüfus, bu alanların özelleştirilmesi sonucunda en temel geçim araçlarından yoksun bırakılınca, ücretli işçilere dönüşmeye başlamaktadırlar (Marx, 1976: 873-930). Bu durum çiftçinin her gün emeği ile bağ kurduğu doğaya yabancılaşması sonucunu kaçınılmaz olarak ortaya çıkarmaktadır (Çoban, 2018: 32). Çitleme hareketi sonucunda ortak olma vasfını yitiren bu alanlar ise sermayenin kısa dönemli ve büyümeye odaklanan çıkarlarına hizmet eden bir araca dönüşmektedir. (Alphan, 2013).

Kentlerde tüm insanlığın kullanımına açık olan, herhangi bir fiyatlandırması ve mülkiyeti olmayan ortak alanlar üzerinde yaratılan baskılar, bu alanlarda çevre kirliliği başta olmak üzere;

iklim değişikliği, küresel yoksulluk, kültürel mirasın bozulması, biyolojik çeşitliliğin azalması, su kaynaklarının tükenmesi gibi belli başlı sorunların da oluşmasına neden olmaktadır (Gümüşcan, 2010: 50). Bu durumun ortak alanların kullanımında bir trajediye yol açtığı belirtilmektedir (Ağır, 2013). Ortak alanlar üzerinde yaratılan bu trajedi vurgusu ilk defa, 1968 yılında Garrett Hardin tarafından kaleme alınan “Ortak Malların Trajedisi” adlı eserinde ifade edilmiştir (Hardin, 1968). 1998 yılında Hardin bu eserin üzerine trajediyi farklı boyutlarıyla da tartışan “Ortak Malların Trajedisi'nin Uzantısı” adlı yeni bir eser yayımlamıştır (Hardin, 1998). Her 2 eserinde de yazar, ortak alanların kolay tüketilebilir ve yok olabilir nitelikteki kaynaklar olmasına vurgu yapmaktadır. Hardin’e göre herkesin malı olan bir şey, hiç kimsenin malı değildir. O bu söylemi ile ortak alanları, herkesin ortak kullanımına ait görmektedir. Ancak düşünür, ortak alanlardaki kaynakların sınırlı olduğu varsayımını reddeden bir kullanımın, çeşitli felaketleri de beraberinde getireceğinin altını çizmektedir. Hardin bu felaketleri çalışmasında, teknik çözümleri olmayan sorunlar olarak ifade etmekte ve kirlilik sorununu da bu kümenin temel elemanı olarak görmektedir (Hardin: 2003, s. 13-25). Hardin bu tezinin temelini nüfus artışına bağlamaktadır. Ona göre nüfus artışı, sınırlı bir dünyada kişi başına düşen faydaların azaldığı anlamına gelmekte ve bu durum, beşerî felaketlerin artmasına sebebiyet vermektedir. Artan felaketler de özel mülkiyete tabi olmayan alanların yok olmasıyla sonuçlanmaktadır. Ona göre temel olarak nüfus kontrolünün sağlanamaması ile ortak alanlar üzerinde gerçekleşen bu felaket, bu alanların trajedisi olarak değerlendirilmektedir. Hardin’e göre bireyler, çıkarları doğrultusunda hareket eden ve bugününü düşünen topluluklardır. Nüfus artışından rahatsız olan bireyler, bugünün keyfini çıkardıkları ayrıcalıklardan feragat etmeksizin, kirliliğin etkilerinden olan bu artışın önüne geçmek için çaba harcamazlar. Onlar ortak alanlara verilen zarardan öte, elde ettikleri kazancın ve faydanın peşindedirler. Hardin, artan nüfus ve kazanılan fayda denklemini Bentham’ın “en fazla sayıda insan için en fazla fayda” tezi ile tartışır ve bu faydanın bir iflase dönüşeceğini vurgular (Hardin, 1968: 1243-1248). O bu durumu, şöyle bir örnek üzerinden açıklamaktadır:

“Herkesin kullanımına açık bir mera hayal ediniz. Her çobanın mümkün olduğu kadar fazla sayıda sığırı merada otlatmaya gayret göstereceği beklenmelidir/beklenir. Böyle bir düzenleme, yüzyıllar boyunca tatminkâr ve gayet makul bir şekilde çalışılabilir/iş görebilir. Bu noktada, orta malların tabiatında saklı olan mantık, sürekli olarak trajedi yaratır. Her bir çoban, çıkarını en çoğa çıkarmaya uğraşır. Her bir çoban “Sürüme ilave bir hayvan eklemenin bana sağlayacağı fayda nedir?” diye sorar. Bu fayda birisi pozitif, birisi negatif olan 2 unsura sahiptir. Pozitif unsur, çoban ilave hayvanın satışından elde edilen gelirin tamamına sahip olur. Negatif unsur ise sürüye katılan son hayvanın ilave aşırı otlatmanın bir fonksiyonudur. Çünkü aşırı otlatmanın etkileri, bütün çobanlar tarafından paylaşılır. Bu sonuç da orta mallarını paylaşan her bir ve her çoban tarafından ulaşılan bir sonuçtur. Orada trajedi olur. Her bir çoban, kendisini sınırsız bir şekilde sürüsünü arttırmaya zorlayan bir sistemin içine kıştırır. Herkesin koşarak gittiği gaye, felakettir; bu kişiler orta mallarının serbestçe kullanılmasına inanan bir toplumda kendileri için en iyi çıkar ne ise onun peşinden koşan insanlardır. Orta malların serbestçe kullanımı, herkesi iflase götürür” (Hardin, 2003: 13-17).

Hardin ortak alanların kullanımını genel olarak mutsuzluğu yaratan bir olaya değil; kötü sondan kaçmanın anlamsız olduğu bir olguya, yani trajediye benzetmektedir. Hardin’e göre bu trajedinin temel nedeni, her çobanın kendisi için en uygun seçim olarak, sürüsüne bir hayvan daha ilave etmeyi uygun görmesidir. Çoban için artı bir hayvanla kazanacağı gelir, bu alanın uğrayacağı zarardan çok daha önemlidir. Bu karar, alanı ortak kullanan diğer çobanları da benzer şekilde etkilemektedir. Her bir çoban, girişleri serbest olan bu ortak alanlardan

faydalanma sayısını sınırsız artırmaya çalışıldığında; alanı daha fazla kullanmaya yönelik talep de artacaktır. Bu talebin sonucunda da ortak alanın fazla kullanılması ile onun tahribine neden olan trajedi meydana gelecektir (Hardin, 2003: 17-18).

Hardin'e göre ortak alanlar üzerinde yaratılan bu trajedilerden birisini, kirlilik sorunu oluşturmaktadır. Ona göre ortak alanların kullanıcılarının ürettikleri atıkların alanda birikmesi ve kendini yenileyememesi sonucunda; bu alanlarda kirlilik sorunu meydana gelmektedir. Hardin'e göre birey faydacılıktan ve kendi çıkarlarından yola çıkarak, atıklarını temizleyip onu deşarj etmekten daha az maliyetli olan yolu seçerek, atıklarını ortak alanlarda deşarj etmenin yollarını aramaktadır. Bu çözüm herkesin çıkarlarına daha çok hizmet eden tercihtir. Hardin'e göre herkesin rasyonel bir şekilde tercih ettiği bu yol, sonunda "hepimizin yuvasını kirletecektir" (Hardin, 2003: 19). Ona göre kirlilik sorunu, nüfus artışına bağlı olarak ortak alanların sınırsız kullanımının bir sonucudur. Başlangıçta nüfusun az olması ve doğanın kendi kendini yenileyebilme kapasitesine sahip olması, kirliliğin bir sorun alanı olarak ortaya çıkarmamaktadır. Ancak Hardin günümüzde, nüfus artışının rekabete bağlı olarak gözle görülür bir şekilde artmasının, ortak alanların yok olmasında önemli bir etken olduğunu vurgulamaktadır (Hardin, 2003: 19).

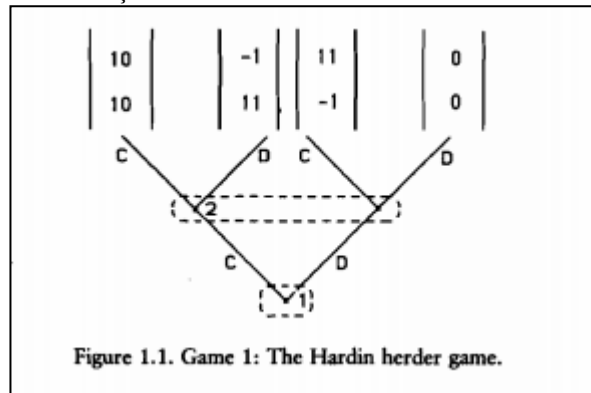
Hardin genel olarak ortak alanların kullanıcılarını; bencil, kendi çıkarlarını düşünen ve kuralsız bireyler olarak kabul eder. Ona göre bu bireylerin ortak alanları kendi çıkarları doğrultusunda sınırsızca kullanımın yol açtığı tahribat, teknolojik yollarla çözüme kavuşturulamaz (Hardin, 2003: 14-19). O, bu alanlardaki trajediyi önlemek için temel olarak 2 adet çözüm yöntemi önermektedir. Ortak alanların korunmasına yönelik Hardin tarafından önerilen ilk çözüm, bu alanların özelleştirilmesi ya da özel mülkiyete satılması ve elden çıkarılmasıdır. İkinci çözüm, bu alanları kamusal mülkiyet olarak muhafaza edip, herkese bu alanlardan yararlanma hakkı tahsis edilebilir (Hardin, 2003: 13). Özelleştirme yöntemi, ortak alanın herkesin kullanımına kapanması demektir. Kamusal mülkiyetle bu alanların koruyucusu, devletin bizzat kendisi olacaktır. Ona göre kendisine ait mülkü olan birey veya devlet, o mülkü koruyabilme ve kontrol edebilme gücüne sahiptir. Hardin'e göre kontrol ve müdahale, bu alanların kullanım hakkına sahip özgür insanı, sınırlandırmaya götürecektir (Hardin, 2003: 23). Dolayısıyla önerilen yöntemlerle bu alanlar devletin veya bireyin sorumluluğunda olduğu için daha iyi korunacaktır (Hardin, 2003: 24-25). Hardin tarafından önerilen çözüm yöntemleri, kendisi tarafından da zaman zaman eleştirilmiş; ancak daha iyi bir alternatif olmadığından, O bu sistemleri, ortak alanların korunmasında en iyi yöntemlerden gördüğünü ifade etmiştir (Hardin, 2003: 24-25). Hardin, önerdiği yöntemlerin doğruluğunu ulusal parklar örneği üzerinden açıklamaktadır. Ona göre ulusal parklar ortak alanlar olarak hiçbir sınırlamaya tabi olmaksızın, herkesin kullanımına açık alanlardır. Bu parklar genişlik olarak sınırlıdır; ancak parkları ziyaret eden nüfus, her geçen gün sayıca artış göstermektedir. Nüfus bağlamında yaşanan bu artış, parkların sınırsızca kullanımına yol açarak; bu alanların yok olmasına neden olmaktadır. Kamusal veya özel mülkiyet, bu parkların korunmasında bir yöntem olarak kabul edilmelidir. Hardin'e göre ya bu çözüm yollarından birisi tercih edilmeli ya da ulusal parklar olarak nitelendirdiğimiz ortak alanların tahribine razı olunmak zorunda kalınmalıdır (Şahin, 2005).

Hardin tarafından ortak alanların korunması için önerilen devlet mülkiyeti ya da özelleştirmeye ilişkin çözüm önerileri, ana akım ekonomistleri tarafından ilgi görmüştür. (Eren,

2014). Desteklerin yanında Hardin'in ortak alanların korunması için önerdiği bu yöntemlere bilim uzmanları tarafından çeşitli eleştiriler de getirilmiştir. Bu eleştirilerden en önemlisi Hardin'in ortak alanların korunması için önerdiği yöntemlerin, Ortaçağ ve Ortaçağ sonrası İngilteresi'nde uygulanabilecek olmasıdır. Bu eleştirilere göre ortak alanların yönetimi, sadece o dönemin koşullarına göre düzenlenmelidir. Bu alanların korunması için her dönem farklı arazi kullanım politikaları geliştirilmelidir (Eren, 2014).

Ortak alanların kullanımı konusunda kabul görmüş inanç ve kuramları derinlemesine inceleyen, bu alanların nasıl korunacağı, bu trajedinin nasıl sonlanması gerektiği sorularına yanıt arayan diğer önemli bir düşünür, 2009 yılında Nobel Ekonomi ödülünü alan Elinor Ostrom'dur (Eren, 2014). Ostrom'a göre ortak alanların korunmasına yönelik çözüm önerilerinin ve yöntemlerin, o alanı kullanan ve o yörede yaşayan insanlar tarafından üretilmesi daha anlamlı olacaktır. Bu durumdan hareketle Ostrom, pazar mekanizmaları ve devlet müdahalesi yerine, ortak alanların yerel toplumlar tarafından geliştirilen politikalar ile sürdürülebilir şekilde yönetilebileceğini savunmaktadır (Eren, 2014). Ostrom, ortak alan trajedisi olarak bilinen sorunlar karşısında, yerel kullanıcıların katılımcı bir karar verme süreci ile piyasaya alternatif, etkin ve sürdürülebilir çözümler üretebildiklerini savunmaktadır (Ostrom, 1990). Ostrom, Hardin tarafından geliştirilen ortak malların trajedisini, Mahkûmlar İkilemine benzetmektedir. Bu teoriye göre ortak alanlarda işlenen suça ortak olan bireyler, her zaman kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmektedirler (Alevkayalı ve Tağıl, 2018: 126). Ostrom'a göre bu durum Oyun Kuramı Teorisi ile daha da açıklığa kavuşturulabilir. Ostrom tarafından aşağıda Şekil-1 kapsamında gösterilen çizimin yorumu ile birlikte, teori ve trajedi ilişkisi daha net anlaşılabilir. Bu kuram, 2 ya da daha fazla kişinin çıkarlarının çatıştığı durumlarda, kişilerin akılcı biçimde davranacaklarını öngören genel bir kuramdır. Bu kuramda, sıfır toplamlı oyun veya sıfır toplamlı olmayan oyun olarak 2 türlü oyun mevcuttur. Sıfır toplamlı oyunda, oyuna katılanlardan birinin kazancı, birinin kaybıyla sonuçlanmaktadır. Yani ortak bir alanda en fazla koyun otlatan kişi, o alandan en fazla paya sahip olurken; diğer kişi bu paydan yoksun kalmaktadır. Sıfır toplamlı olmayan oyunlarda ise oyuncuların bir kısmının ya da tamamının elde edilen faydayı artırmak için, aktif bir şekilde koalisyon ve iş birliği yapması sağlanarak, kullanılan alanı büyütme temel amaç olmaktadır. Bu açıklamaya en iyi örnek Mahkûmlar İkilemi üzerinden verilmektedir (Ostrom, 1990).

Şekil-1: Mahkûmlar İkilemi Matrisi

Kaynak: Elinor Ostrom, *Governing the Commons*, Cambridge, Cambridge Uni.Press, 1990.

Şekil-1 göre birinci sütunda yer alan her 2 şüpheli de suç işlediklerini itiraf ederler ise her ikisi de 10'ar yıl süreyle hapis yatacaklardır. Şekilde yer alan ikinci sütunda ise birinci şüphelinin suçunu itiraf etmesi, ikinci şüphelinin inkâr etmesi durumunda; birinci şüpheli 1 yıl, ikinci şüpheli 11 yıl hapis cezası alacaktır. Aynı şekilde üçüncü sütunda, birinci şüpheli inkâr, ikinci şüpheli itiraf ederse birinci şüpheli 1 yıl, ikinci şüpheli 11 yıl hapis yatacaktır. Dördüncü sütunda ise her 2 şüpheli de iş birliği yaparak suçlarını inkâr ederler ise hiçbiri, hapis cezası almayacaktır (Ostrom, 1990). Ostrom'a göre 20. yüzyıldan önce doğal düzen felsefesinde, kişisel menfaatler ile toplumsal menfaatlerin çakışmayacağı görüşüne inanılmaktadır. Bu görüşe göre toplumun bireyleri kendi çıkarlarının peşinde koşacak olurlarsa, bu toplum için faydalı olmaktadır. Ancak 20. yüzyılla beraber oyun kuramının gündeme gelmesi, bu düşüncenin değiştiğini göstermektedir. Kurama göre toplumsal açıdan iyi olan bir sonuca, bireysel çıkarlarla yaklaşmak mümkün değildir. Yine kurama göre bireysel davranışların toplumun çıkarlarına göre gözetilmesi, herkesin yararına olacaktır. Bu durum ise oyuncuların iş birliği yapmak sureti ile ortak hareket etme düşüncesini geliştirmeleri ile mümkün olmaktadır (Romagny, Lobry, ve Canalis-Durand, 1997).

Ostrom'a göre müşterek veya ortak alanlarla ilgili ortada sanıldığı kadar önemli bir trajedi yoktur. Hardin tarafından, özellikle meracılık ve balıkçılık alanları olarak tanımlanan müştereklerin korunması için öne sürülen devlet müdahalesi ve özelleştirme stratejileri Ostrom'a göre yeni sorunlara kaynaklık edecektir (Ostrom, 1990). Ona göre yerel topluluklar, tarihsel akış içinde ortak olarak kullandıkları doğal kaynakların yönetiminde yerel olgulara uygun ve herkesin uyduğu birtakım kurallar geliştirmişlerdir. Kadim bilgi ve deneyimlere dayanan bu kuralların başarısı sayesinde insan toplulukları binlerce yıl boyunca doğal kaynaklarını yok etmeden yaşamlarını sürdürebilmişlerdir. Dolayısıyla Ostrom'a göre ortak alanların korunmasındaki temel çözüm, Oyun Teorisi kapsamında oyuncuların işbirliği yapmak sureti ile ortak hareket etme düşüncesini geliştirmeleridir. Bu bağlamda çözüm, iyi yönetim ve yerellik ilkeleri ışığında ortak alanların yönetiminin ve karar alma mekanizmalarının, yörede yaşayan yerel halklara verilmesinde yatmaktadır (Dudu, 2012). Ostrom, tek yolun sosyal açmazlara çözüm olmasını beklemek yerine; ortak alan kullanıcılarının kendi aralarında yapacakları bağlayıcı anlaşmaların ortak alanlarda trajediden fırsata giden yolu açacak unsurlar olduğunu vurgulamaktadır (Gümüşcan, 2010: 55). Ostrom ürettiği bu çözüm yolunu, bazı örnek uygulamalar üzerinden göstererek doğrulamaktadır. Ostrom'un ilk örneği İsviçre'nin Törbel köyü üzerinedir. Törbel köyünün 1483 yılında nüfusu yaklaşık olarak 600 civarındadır. O dönemde köyün sakinleri, kendi aralarında imzaladıkları anlaşma ile ortak alanların korunmasını güvenceye almışlardır. Bu anlaşmaya göre Törbel'de bir arazinin mülkiyetini satın alan yabancıların ortak alanlardan yararlanma hakkı yasaklanmış ve yeni arazi sahiplerinin akıbeti de bu yerleşim yerinde yaşayan sakinlerin kararına bırakılmıştır. Bunun yanında bölgede yaşayan çobanların yaz süresince besledikleri sürülerini, ortak alanlarda otlatmaları ve aşırı tüketimin önüne geçebilmelerine yönelik kontrol mekanizması da yerleşim yeri sakinleri tarafından geliştirilen denetim yolu ile sağlanmaktadır. Antalya'nın Alanya ilçesinde yaşanan bir deneyim üzerinden Ostrom ikinci örneğini, Türkiye üzerinden vermektedir. Alanya'da kurulan balıkçılık kooperatifleri, fırsat eşitliğini sağlamak ve fazla balık avlanmasının önüne geçmek üzere parsellenmiş avlanma sahalarını, kura ile kooperatif mensubu balıkçılara dağıtmış ve kooperatif mensubu her bir balıkçı bu bilinçle avlanmalarını gerçekleştirmişlerdir.

Bu durum ortak alanların korunmasında yerel halkın önemini destekleyen bir diğer örnek uygulamayı göstermektedir (Gümüşcan, 2010: 55-56). Bu örneklerin ardından Ostrom metropollerdeki ortak alanların yönetimleri için de bir çözüm getirmektedir. Ona göre metropol kentlerde ortak alanların yönetimi ve korunmasında ne tek bir merkezi teşkilat ne de küçük ölçekli birden fazla birimin yalnız başına çözüm olamayacağı belirtilmektedir. O, metropollerde bu alanların korunması için merkezi teşkilatın ve küçük ölçekli yerel birimlerin bir arada bulunduğu çok katmanlı bir sistemin geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Gümüşcan, 2010: 55-56). Ünlü kent kuramcısı ve Coğrafyacı David Harvey, Ostrom'un bu çözüm önerisine katılmaktadır (Carlsson, 2012). Harvey'e göre toplulukların kendi kendilerine örgütlenerek müştereklerini korumaları, en doğru ve gerçekçi yöntemlerden birisidir. Harvey'e göre bu durum aynı zamanda müşterek alanların korunacağına dair siyasi bir farkındalık da yaratmaktadır. Ona göre Ostrom tarafından geliştirilen bu yöntem, 2 koldan siyasi baskıyı da beraberinde getirir. Bu yöntemle bir taraftan devlet daha fazla kamu hizmeti sunmaya zorlanır; diğer taraftan kentli nüfuslar kendi kendilerine örgütlenerek, bu alanların korunmasına yönelik karar mekanizmalarını canlandırmış olurlar (Harvey, 2013: 141-142).

Görüldüğü üzere çalışmanın bu kısmında ortak alanların korunmasına yönelik 2 ünlü düşünürün farklı önerileri tartışılmıştır. Hardin tarafından özelleştirme ve mülkiyet hakkının tanınması ortak alanların korunmasında temel strateji olarak benimsenirken; Ostrom tarafından da yerelleşmenin önemine vurgu yapılarak, bu alanların korunmasında vatandaşa düşen temel rolün önemi üzerinde durulmuştur.

2. Türkiye'de Ortak Alanlar ve Ortak Alanların Boyutları

Türkiye sahip olduğu ortak alan varlıkları ile zengin bir ülkedir. Ancak son yıllarda Türkiye'nin bu alanların korunmasına yönelik geliştirdiği politikalar, almış olduğu kararlar sonucunda, ortak alanların sayısı ve niteliği her geçen gün azalmakta ve bu alanlar sermayenin çıkarları doğrultusunda, bir nevi çitleme hareketine maruz kalarak, yeniden tanımlanmaktadır.

Türkiye'nin ortak alanların korunmasına yönelik geliştirdiği politikalara en temel referans kaynağı kendi anayasasıdır. Bu alanların korunmasına yönelik ilgili hükümler 1982 tarihli Anayasa'nın kamu yararına ilişkin maddelerinde mevcuttur. Anayasa'daki ilgili bu hükümler şöyledir: 43. madde; "Kıyılardan Yararlanma" ilgili düzenlemeleri içermektedir. Bu maddeye göre ortak alanlardan olan kıyılar, devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, bu kıyıları çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararının gözetileceği, hükme bağlanmıştır. Toprak mülkiyeti ile ilgili olarak Anayasa'nın 44. maddesinde; toprağın verimli olarak işletilmesi, koruma ve geliştirme, erozyonla kaybedilmesini önleme veya yeterli toprağı bulunmayan köylüye toprak sağlama görevleri de devletin görev ve sorumluluğu altında olduğu belirtilmiştir. Aynı maddeyle çiftçiye toprak sağlanması, üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi ve diğer toprak ve yeraltı servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz, hükmü getirilerek; ortak alanların koruma altına olduğu vurgusu yapılmak istenmiştir. Anayasa'nın 45. maddesi ise devleti, tarım arazileri, çayır ve meraların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek ile görevlendirilmiştir. Bu madde ortak alanlardan olan çayır ve meraların korunmasında devlete önemli sorumluluklar yüklemiştir. Anayasa'nın Mali ve Ekonomik Hükümlerini düzenleyen ikinci bölümünde yer alan 168. Maddesinde, tabii servetlerin ve kaynakların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu;

bunların aranması ve işletilmesi hakkının da devlete ait olduğu vurgusu mevcuttur. Ormanların korunması ve geliştirilmesine ilişkin 169. madde ile de devlete, ormanların korunması ve orman alanlarının genişletilmesi için gerekli kanunları koyma ve tedbirleri alma yetkisi verilmiştir. Düzenlemeye göre ortak alanlardan olan ormanların tüm denetimi ve gözetimi devlete aittir. Bu ormanlar devlet tarafından yönetilir ve işletilir. Anayasa kapsamında yapılan tüm bu düzenlemelerde, ortak alanların gözetimi ve korunması işlevi temel olarak devlete yüklenmiş ve devletin yetkisi olmadan bu alanlarda özelleştirme faaliyetlerine gidilemeyeceği vurgusu yapılmıştır. Bunların yanında Kıyı Kanunu, Mera Kanunu, Milli Parklar Kanunu, Orman Kanunu, Su Ürünleri Kanunu, Kara Avcılığı Kanunu, kamu yarar ilkesi kapsamında, ortak alanlara ilişkin diğer yasal düzenlemeleri içermektedir.

Türkiye’de ortak alanların korunmasına dair stratejiler dikkate alındığında, çevre politikasının amaçları ve uygulama araçları bir bütün olarak akıllara gelmelidir. Bu bütünlük kapsamında çevrenin korunmasına yönelik çevre politikasının uygulama araçları, “düzenleyici araçlar”, “katılımcı araçlar” ve “piyasaya dayalı araçlar” olmak üzere 3 temel başlıkta ele alınmaktadır (Keleş, Hamacı ve Çoban, 2015: 388-434). Düzenleyici araçlar, çevre sorunlarını önlemede yönetsel anlamda müdahaleleri içermektedir. Görevler, yasaklar ve temel standartlardan oluşan bu araçlar, mevzuat hükümlerine dayandığı için hukuki araçlar ismi de verilmektedir (Can, 2016: 61). Çevre kirliliğine karşı; denetimler, izin alma prosedürleri, bilgi verme ve bildirim yükümlülüğü, çevresel etki değerlendirmesi gibi uygulamalar da düzenleyici araçlar kapsamında yönetsel anlamda müdahaleleri içeren diğer uygulama araçlarıdır. Ayrıca Garrett Hardin tarafından ortak alanların kamu mülkiyetinde ve devlet kontrolünde olmasına yönelik getirilen çözüm önerisinin, Türkiye’de düzenleyici araçların genel içeriği ile daha çok uyumlu olduğu da görülmektedir.

Çevre politikasının ikinci aracı “katılımcı araçlar”dır. Katılımcı araçlar, kirliliğe yol açanlar ile kirlilikten etkilenenleri, politika süreçlerine dahil etmeye çalışmaktadır. Bu koruma anlayışı, kamu kurum ve kuruluşların, özel sektörün, sivil toplum örgütlerinin temsilcilerini ve yurttaşlarını bir araya getiren katılımcı bir yaklaşımı hedeflenmektedir. Özellikle çevre sorunlarının önlenmesi bağlamında katılım; yönetimlerin, işletmelerin ve yurttaşların çevre bilincine sahip olmaları bağlamında en önemli araçlardan birini oluşturmaktadır. Katılımcı araçlar, aşağıdan yukarıya gerçekleştirilen bir yönetim anlayışıyla çevre sorunlarının önlenmesinde toplumun her kesimini sürece dahil etmeyi amaçlamaktadır. Katılım, 3. kuşak insan hakkı olan çevre hakkını da en iyi şekilde temsil eden bir çevre politikası aracına dönüşmektedir. Katılımcı araçların uygulama yöntemlerini; planlama, halka danışma, politika görüşmeleri, bilgi edinme hakkı, yargı yoluyla katılım yöntemleri oluşturmaktadır (Keleş, Hamacı ve Çoban, 2015: 388-434). Bunun yanında Elinor Ostrom’un kolektif denetim, iyi yönetim ve yerellik ilkeleri ışığında ortak alanların yönetiminin ve karar alma mekanizmalarının, yörede yaşayan yerel halklara verilmesine ve süreçte katılımcı yöntemlerin hâkim olmasına yönelik getirdiği çözüm önerilerinin, Türkiye’de katılımcı araçların genel içeriği ile daha çok uyumlu olduğu görülmektedir.

Çevrenin korunmasına yönelik çevre politikasının üçüncü ve son aracı piyasaya dayalı araçlardır. Devlet, bireylere ve şirketlere çevreye verdikleri zararın bir bölümü için parasal karşılık ödemelerini öngörmektedir. Kapitalist düzene uyumlu olması nedeniyle birçok ülke, çevrenin korunması başlığı altında bu araca daha çok yer vermektedir (Keleş, Hamacı ve

Çoban, 2015: 388-434). Bu başlık altında 3 temel uygulama aracı dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki çevrede oluşan zararlara karşılık olarak çevresel maliyetin bir bölümünü kirletene yükleyen, kirleten ve kullanan öder ilkeleri kapsamında alınan ceza, vergi ve harçlar gibi ekonomik araçlardır. İkincisi kirletme hakkını açık bir şekilde kabul ederek, çevrenin fiyatlandırılıp, serbest pazar ilişkisine eklenmesini öngören izin belgesi ticaretidir. Üçüncü ve son uygulama aracı ortak alanlar gibi çevre değerlerinin bireylere tahsisini öngören bir koruma anlayışını benimseyen “Çevre Değerleri Üzerinde Özel Mülkiyet Yaratma”dır. Bu araç temel olarak ortak alanlar gibi çevre değerlerinin bireylere tahsisine gerçekleşmektedir. Kısacası, mülkiyet ilişkisinin çevreyi dayalı ilişkiler üzerinden gerçekleşmesi bu uygulama aracının konusudur. Çünkü ekonomik araçlardan ve izin belgesi ticaretinden farklı olarak burada mülk sahibi, mülkiyet sınırları içerisindeki çevreyi koruyacak en doğru yöntemin ne olduğunu kendisi karar vermektedir (Arıkboğa, 2019: 23-50). Tüm bu değerlendirmeler çerçevesinde Garrett Hardin tarafından ortak alanların özel mülkiyete tahsis edilmesine yönelik getirilen çözüm önerisinin, Türkiye’de piyasaya dayalı araçların genel içeriği ile daha çok uyumlu olduğu görülmektedir.

2000’li yıllarla beraber Türkiye’de çevre politikasının düzenleyici ve piyasaya dayalı araçları göz önünde bulundurulduğunda, mevzuat üzerinden yapılan düzenlemeler sonucunda, çeşitli yatırımların yapılabilmesi için tahsis amacının değiştirilerek ortak alanların çitlenebilmelerine olanak tanındığı dikkat çekmektedir (Çoban, 2018: 37). Örneğin Mera Kanunu kapsamında yapılan ek düzenlemeler ve değişikliklerle beraber, mera, yaylak ve kışlak gibi ortak alanların kiralanmasının ve bu alanlarda yapılaşmanın önü açıldığı gözlemlenmiştir. Yine bu alanlar üzerinde çevresel etki değerlendirmesi kapsamı dışında tutulan petrol, taş ocağına kadar her türlü madencilik faaliyetleri ile jeotermal, serbest bölgeler ve elektronik haberleşme altyapılarının izne tabi tutulmaksızın gerçekleştirilmesine olanak sağlanmıştır. Ayrıca bu alanlarda Cumhurbaşkanı kararı ile kentsel dönüşüm ve gelişim alanı ilan edilebilmektedir (1998, 25. Şubat). Orman Kanunu kapsamında ormanlık alanlarda turizm tesisi yapımı, madencilik girişimlerinin, ulaşım, enerji, haberleşme, su, atık su, petrol, doğalgaz, altyapı, bertaraf ve depolama tesisleri, devlete ait sağlık, eğitim, adli hizmet, cezaevleri ile spor tesislerinin tahsis edilmesine yönelik iş ve işlemlerin hem kapsamı genişletilmiş hem de uygulanması büyük oranda kolaylaştırılmıştır (1956, 31 Ağustos). Yine bu alanlar için orman vasfını kaybeden ve tekrar orman haline getirilemeyeceği bilimsel açıdan onaylanan yerlerin arazi satışı gerçekleşmektedir. Tarım arazilerine yönelik yapılan düzenlemelerde ise birinci sınıf tarım arazilerinin satışları sağlanarak, ortak alanlarda yapılandırma faaliyetleri başlatılmıştır (2005, 3 Temmuz). Bu düzenlemelerin yanında ülke genelinde 16.082 adet köyün tüzel kişiliğine son verilerek, bu alanlar mahalleye dönüştürülmüştür. Yapılan düzenleme çerçevesinde, köylerin yüzde 47’si kapanmıştır (Bilgiç, 2020: 703). Bu durum özellikle kırsal alanlardaki tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin durmasına ve ortak alanların yok olmasına neden olmuştur. Kanal İstanbul gibi büyük ulaşım altyapı projeler için de bu dönemde düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre proje alanı sınırlarında kalan mera, yaylak ve kışlak gibi ortak alanların nitelikleri, Kanun hükümlerine bağlı kalımsızın Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından re’sen değiştirilebilir (Çoban, 2018: 37). Bu düzenlemeler sonucunda ortak alanların özelleştirilerek, yatırım amaçlı faaliyetler için araç haline dönüştüğü dikkat çekmektedir. Yapılan bu düzenlemelerle Türkiye’nin ortak

alanları, doğal varlıkları, doğal yaşantısı ve nüfusunun yerleşik değerleri, halkın istek ve iradesinden tamamen uzaklaştırılmıştır. Ortak alanlarından uzaklaştırılmış olan yerel halk savunmasız ve araçsız kalmıştır. Marx'ın belirttiği gibi geçimini bu ortak alanlardan sağlayan kırsal nüfus işçileştirilmiştir. Bu da demokratik hakların bir çeşit ihlalini doğurmaktadır (Güler, 2012). Sonuç olarak yapılan birtakım yasal düzenlemeler göstermektedir ki, yasalarda koruma altına alınan ortak alanlar piyasanın çıkarları doğrultusunda sermayenin kendisini yeniden yarattığı mekanları haline dönüşmüştür.

Türkiye tarihinde yakın bir geçmişte piyasaya dayalı araçlar üzerinden ortak alanların korunmasını gerçekleştiren düzene, yurttaşlar tarafından çeşitli eleştiriler gelmiş, Eleştiriler protesto ve eylemlere dönüşerek yurt çapında geniş bir yankı uyandırmıştır. Türkiye'de. 1980'li yıllarda Ankara'daki "Otopark değil Güvenpark" imza kampanyasından, 2010'lu yıllardaki Taksim Meydanı'na Topçu Kışlası projesinden, hidroelektrik santralleri (HES) projelerinin yapılmasına kadar birçok eylem ve protestoların ya da toplumsal hareketlerin, azımsanmayacak kadar etkili olduğu söylenebilir (Duru, 2018). Ortak alanların korunması gerekliliği bilincini büyük bir yurttaş katılımı ile dile getiren alanlardan birisi Taksim Gezi Parkı'dır. Park, 2000'li yıllar ile beraber yukarıda da vurgulandığı gibi Türkiye'de sermayenin ortak alanlar üzerindeki artan rekabet ve baskısına, gerçek kullanıcıları ile birlikte dur diyebilen bir misyon taşımaktadır. Taksim Gezi Parkı, Mayıs 2013 tarihinde ortak alanların değerlerini, onların korumaya yönelik stratejilerini tekrar gündeme getiren bir eyleme dönüşmüştür. Bu eylem, ortak alan olan Taksim Meydanı'nın göbeğinde bulunan bir parkın metalaştırılmasına karşı bir direnişin önemli bir simgesi haline gelmiştir. Taksim Gezi Parkı'na Taksim Yayalaştırma Projesi kapsamında yapılmak istenen Topçu Kışlası Projesini engelleme eylemi olarak Mayıs 2013 tarihinde başlamıştır. Bu eylemler hem toplumsal hem de ekolojik ilişkileri bünyesinde barındırmaktadır. Yöre yaşayanları tarafından başlatılan ve kısa sürede yurt genelinde geniş bir yankı uyandıran bu direniş, parkın mevcut fonksiyonun korunması yönünde karar alınmasını sağlamış, park toplumsal ilişkileri ve ekolojik değerleri ile beraber sahipleri olan tüm yaşayanlarına geri iade edilmiştir. Bu ve benzeri direnişleri, HES projeleri kapsamında da görmek mümkündür. Türkiye'de HES projelerinin uygulanmak istendiği bölgeler genellikle; yaşayanları için toplumsal ve sosyal ilişkilerini güçlendiren, temel geçim kaynaklarını oluşturan, sahip olduğu biyolojik çeşitliliği ile beraber ekolojik değerlere sahip alanlar üzerindedir. Yine bu ortak alanlar üzerinde gerçekleştirilmek istenen projeler, bu alanların metalaştırılmasına yönelik girişimleri barındırmaktadır. Özellikle yöre yaşayanları ve bu alanların korunmasını isteyen halkın, HES projelerine karşı olan tepkileri, büyük yankılar uyandırmaktadır. Yöre yaşayanları tarafından yapılan birçok eylem ve protestolar, idarenin HES'in durdurulması yönünde karar vermesini sağlamıştır. Bu eylemler genellikle imza kampanyaları, dava yoluna gitme ve benzerleri şekillerde kendilerini göstermektedir. Muğla-Yuvarlakçay, Kastamonu-Loç Vadisi, Trabzon-Solaklı Vadisi, Erzurum-Aksu Vadisi gibi ortak alanların korunması için HES karşıtı yapılan gösteriler, bu çerçevedeki eylemlerin bir kısmını oluşturmaktadır. Bunun yanında İzmir-Bergama'da, Uşak-Kışladağ, Artvin'de maden arama faaliyetlerine olan tepkiler gibi tüm yerel çevre hareketleri, ortak alanlara ilişkin verilen mücadelelerin belli başlı örneklerini gösterirken, bu alanların boyutlarını da ön plana çıkarmaktadır (Erensü, 2013: 43-45).

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Ortak alanlar, herhangi bir mülkiyet hakkı barındırmayan, girişlerin serbest, herkesin kullanımına açık olan, tüketiciler tarafından kullanımın engellenmediği, herhangi bir bedeli olmayan alanlardır. Bu alanlar, toplumsal ve ekolojik ilişkilerin karşılıklı olarak geliştiği alanlardır. Nüfusun artması, yaşanan teknolojik ilerlemeler, güçlü bir rekabet eğiliminin ve baskının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşanılan bu rekabet ve baskıların, ortak alanların kullanımını üzerinde bir trajediye yol açtığı dikkat çekmektedir. Bu trajedinin önüne geçebilmek adına önemli düşünürlere tarafından, bu alanların devlet mülkiyetine geçirilmesi, bu alanların özelleştirilmesi (Hardin) ve katılımcı mekanizmaların sürece dahil edilerek kolektif denetim (Ostrom) unsurunun hayata geçirilmesi gibi birtakım koruma stratejileri gündeme getirilmiştir. Hardin tarafından önerilen bu yöntemlerden özellikle devlet mülkiyetine ilişkin öneri, ortak alanların korunmasında bir denetim mekanizması unsurunu barındırması bakımından önem taşımaktadır. Bunun yanında ortak alanların korunmasının yasalarla bağlayıcılığı olması da olumludur. Ancak bu düzenlemelerin sermayenin çıkarları doğrultusunda şekillenmemesi gerekmektedir. Bu düzenlemeler, çıkar gruplarının adına değil, toplumun yararı için yapılmalıdır. Dolayısıyla ortak alanların korunmasında kalkınma öncelikli bir çevre koruma anlayışından öte, çevrenin bir içkin değeri olduğu için koruma anlayışının getirilmesi önemlidir.

Ostrom tarafından geliştirilen üçüncü koruma modelinin, toplum-doğa ilişkisi bakımından daha faydalı olduğu görülmektedir. Bu modelde temel olarak, yerel katılımın önemi üzerinde durulmuştur. Bu modelin temel amacı ortak alanların korunmasına ilişkin geliştirilen iyi yönetim ve yerellik ilkeleri çerçevesinde, bu alanlarla ilgili yönetim ve karar alma mekanizmalarının yerel halklara verilmesidir. Halk tarafından gerçekleştirilen kolektif denetim, ortak alanların bütün bir toplum tarafından sahiplenilmesi, bu alanların kullanım değerinin korunması, doğa ve toplum arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmesi bakımından önemlidir.

Türkiye’de ise ortak alanlar gerçek anlamda bir trajedi ile karşı karşıyadır. Oluşan ekonomik faaliyetlerin ortak alanlarda yarattığı tahribat da tartışmasızdır. Çalışma kapsamında “Hardin ve Ostrom’un temel koruma yöntemleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’de ortak alanların korunmasına ilişkin hangi yöntemler benimsenmektedir?” sorusu dikkate alındığında; Türkiye’de ortak alanların korunmasında ağırlıklı olarak piyasaya dayalı araçların etkin olduğu görülmektedir. Bu araçların, Garrett Hardin tarafından ortak alanların özel mülkiyete tahsis edilmesine yönelik getirilen çözüm önerisi ile benzer amacı taşıdığı düşünülse de; Hardin’in bu öneriyi getirirken, bu alanların korunacağı/korunması gerektiği varsayımı ile hareket ettiğini unutmamak gerekir. Ancak Türkiye’de bu alanların korunmaktan öte; uygulanan politikalar sonucunda alanın sahip olduğu öz değerini yitirdiği dikkat çekmektedir. Özellikle 2000’li yıllarla beraber, ortak alan mevzuatına getirilen ek düzenlemeler ve değişikliklerle beraber devletin tasarrufu altında olan bu alanların, sermayenin talepleri doğrultusunda özelleştirildiği, elden çıkarıldığı ve bu alanların yapılaşmaya açıldığı görülmektedir. Yasal düzenlemeler kapsamında yapılan bu uygulamalar sonucunda ortak alan tanımının içi boşaltılarak, bu alanlara yeni fonksiyonlar yüklendiği dikkat çekmektedir. Zaman zaman ortak alanların korunmasına ilişkin vatandaşlar tarafından verilen mücadelelerin, bu alanların korunmasına ilişkin önemli kararların alınmasına sebep olduğu da görülmektedir.

Ancak yaşanan kentsel hareketler, gerçek anlamda bir koruma stratejisinin geliştirilmesi açısından tek başlarına yeterli değildir. Bu noktada devletin iradesi çok önemlidir. Sonuç olarak özellikle 2000’li yıllarla birlikte Türkiye’de ortak alanların korunmasına ilişkin yapılan değişiklikler ve düzenlemeler göz önünde bulundurulduğunda; bu alanlara ilişkin gerçek anlamda bir koruma stratejisinin benimsendiği söylemek güçtür.

Kaynakça

- Ağır, S. (2013). *Serbest siyasa: şeylerin fiyatı 'parklar, parklarımız'*. Erişim tarihi: 12.08.2020, <http://everywheretaksim.net/tr/seylerin-fiyati-parklar-parklarimiz-seven-agir/>.
- Alevkayal, Ç., ve Tağıl, Ş. (2018). Ortak malların trajedisi üzerine teoriler: Gediz Deltası'nda arazi kullanımı-arazi örtüsü değişimi. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43, 120-142.
- Arikboğa, Ü. (2019). Çevre politikasının ekonomik araçları ve Türkiye'de belediye uygulamaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41(1), 23-50.
- Bilgiç, A. K. (2020). Kentsel politikalar ekseninde Türkiye'de büyük kent yönetimi. Y. A. Unvan, & F. Kalay (Dü.) içinde, *İktisadi ve İdari Bilimlerde Güncel Araştırmalar* (s. 691-708). Karadağ: IVPE.
- Can, F. (2016). Çevre politikasının ekonomik araçları. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 58-73.
- Carlsson, C. (2012). *Interviewed: David Harvey on rebel cities*. Erişim tarihi: 11.05.2020, <https://www.shareable.net/interviewed-david-harvey-on-rebel-cities/>.
- Çelik, Ö. (2017). Kent hakkından müştereklerimize kentsel muhalefet tartışmaları: sınırlar ve imkanlar. *MEGARON*, 12(4), 671-679.
- Çoban, A. (2018). *Ekolojik ortaklaşmalar (müşterekler) ve Türkiye'de uygulanan çitleme politikaları*. Erişim tarihi: 16.08.2020, <https://musterekler.sehak.org/2018/12/09/ekolojik-ortaklasimlar-musterekler-ve-turkiyede-uygulanan-citleme-politikalari-aykut-coban/>.
- Dudu, D. (2012). Elinor Ostrom'un ardından. *Yeşil Gazete*. Erişim tarihi: 09.05.2020, <https://yesilgazete.org/blog/2012/06/20/elinor-ostromun-ardindan/>.
- Duru, B. (2018). *Müşterekler nedir? doğal, kentsel, sosyal müşterekler ve kentsel toplumsal Hareketlere Etkileri Üzerine*, Erişim tarihi: 12.09.2020, <https://musterekler.sehak.org/2018/12/10/musterekler-nedir-dogal-kentsel-sosyal-musterekler-ve-kentsel-toplumsal-hareketlere-etkileri-uzerine-bulent-duru/>.
- Eren, A. (2014). Ortak kaynakların yönetimi. *Cumhuriyet Gazetesi*. Erişim tarihi: 01.09.2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ortak-kaynaklarin-yonetimi-109565>
- Erensü, S. (2013). Müşterekler siyasetini düşünmek. *Ekososyalist Dergisi*, 17, 43-45.
- Güler, B. A. (2012). *Hükümetin 8 Ekim 2012 günlü bütünşehir yasa tasarısı üzerine*. Erişim tarihi: 13.05.2020, <http://www.yayed.org/uploads/yuklemeler/B%C3%9CT%C3%9CENSEH%C4%B0RTASARIBAG.pdf>.
- Gümüşcan, İ. (2010). Ortak malların trajedisinden ortak malların fırsatına: Bir Elinor Ostrom portresi. *Eğitim Bilim Toplum*, 8(32), 50-56.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of commons. *American Association for*, 162, 1243-1248.
- Hardin, G. (1998). Extensions of the tragedy of the commons. *Science*, 280, 682-683.
- Hardin, G. (2003). Orta malların trajedisi. *Piyasa Üç Aylık İktisadiyat Dergisi*, 2(5), 13-25.
- Harvey, D. (2013). *Asi şehirler*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği. (2014). *Yeni bir ekonomik sistemde müştereklerin rolü*. Erişim tarihi: 13.07.2020, <https://tr.boell.org/tr/2014/11/05/yeni-bir-ekonomik-sistemde-mustereklerin-rolu>.
- Keleş, R., Hamamcı, C., ve Çoban, A. (2015). *Çevre politikası*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Marx, K. (1976). *Capital I. Cilt*. Harmondsworth: Penguin.
- Menteşe, S. (2007). Türkiye’de ortak malların kullanımı; çayır, hacımuratlı, ücret ve beşköprü meraları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Mera Kanunu (1998, 25 Şubat). Resmi Gazete (Sayı: 23272). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4342.pdf>.
- Orman Kanunu (1956, 31 Ağustos). Resmi Gazete (Sayı: 9402). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.6831.pdf>.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Romagny, B., Lobry, C., ve Canalis-Durand, M. (1997). *Tragedy of the Commons and Prisoner’s Dilemma*. Erişim tarihi: 11.06.2020, file:///C:/Users/intest/Downloads/DocTravGREQAM_BRomagnyetal_1997.pdf.
- Sunar, L. (2006). 19. Yüzyılda Avrupa: bir cennet düşünden bir kabusun doğuşu. *İlem Dergisi*, 1(1), 75-92.
- Şahin, Y. (2005). *Orta malların trajedisi*. Erişim tarihi: 16.07.2020, Ekodial: <http://www.ekodialog.com/Makaleler/orta-malların-tradejisi.html>.
- T.C. 1982 Anayasası. (2020). [mevzuat.gov.tr](https://www.mevzuat.gov.tr). Erişim tarihi: 18.09.2020, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>.
- Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu (2005, 3 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı: 25880). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5403.pdf>.

KEMAL KARPAT VE OSMANLI TARİHİNİN DÖNEMLENDİRİLMESİ

(*Kemal Karpat and The Periodization of Ottoman History*)

Cumali BOZPİNAR¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 28.08.2020

Makale Kabul Tarihi: 15.10.2020

ÖZ

Osmanlı tarihini dönemlendirme üzerine bir mutabakat bulunmamaktadır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'ne egemen olan yapıların zihniyet, iktisadi kurumlar, dinamikler ve çelişkileriyle birlikte en açık biçimde XVI. yüzyıl incelenerek anlaşılabilirliği genel olarak kabul edilmekte olup bu yüzyıl Klasik Dönem veya Altın Çağ olarak adlandırılmaktadır. Klasik Dönem'de Osmanlı Devleti'nde merkezî yapılar egemen hale gelerek tüm unsurları ve kendini yeniden üretme biçimleri kurumsal niteliğine kavuşmuştur. Osmanlı tarihini dönemlere ayırma konusunda ortaya atılan görüşler temelde iki başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki askeri performansa bağlı, ikincisi toplumların niteliği ve gelişmesiyle insanın doğası ve gelişmesi arasında paralellik kuran gelenekçi görüşler. İlkinde askeri performansın gelişmesi paralelinde yükselme, duraklama ve gerileme şeklinde bir tarihsel dönemleme, ikincisinde ise büyüme, olgunluk ve bozulma sırasını izleyen bir tarihsel süreç ortaya çıkmaktadır. Karpat ise Osmanlı tarihini dönemlendirme konusunda en sistematik görüşleri ortaya koymuştur. Karpat'ın belirgin farklılığı, toprak rejimi (tımar) çerçevesinde tüm Osmanlı tarihini kapsayacak şekilde açıklamalarda bulunmuş olmasıdır. Karpat'ın modellemesi iktisat tarihi literatürüne önemli bir katkı niteliği taşımaktadır.

Çalışmada karşılaştırmalı yöntem ve kaynak tarama yöntemi kullanılarak Karpat'ın literatüre katkısının gösterilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Dönemlendirme, Kemal Karpat, Tımar

ABSTRACT

There is no consensus on periodizing Ottoman history. However, it is generally accepted that the structures that dominated the Ottoman State can be understood most clearly by examining the XVIth century. This century is called the Classical Period or the Golden Age. In the Classical Period, centralist structures became dominant in the Ottoman society and all of its elements gained institutional character. The views put forward on periodizing Ottoman history can be grouped under two headings: Either depending on military performance, or traditional views that draw parallels between the quality and development of societies and the nature and development of humans. In the first, a historical period in the form of rise, stagnation and regression is made in parallel with the development of military performance. In the second, a historical process follows the order of growth, maturity and deterioration. Karpat, on the other hand, put forward the most systematic views on periodizing Ottoman history. Here, the distinct difference of Karpat's views is that he made statements covering the entire Ottoman history within the framework of the land regime (timar). Karpat's modeling is an important contribution to the economic history literature.

In the study, it is aimed to show the contribution of Karpat to the literature by using the comparative method and the literature review method.

Keywords: Ottoman History, Periodization, Kemal Karpat, Timar

¹ Dr., Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Milli Emlak Genel Müdürlüğü), cumalispontik@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8760-5253.

Giriş

Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesinde Kemal Haşim Karpat düşüncelerini en sistematik bir halde ortaya koymuştur. Burada Karpat'ın farklılığı, tüm Osmanlı tarihini kapsayacak şekilde toprak rejimi çerçevesinde açıklamalarda bulunmasıdır.

Bu çalışmada Karpat'ın Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesine dair görüşleri incelenecektir. Çalışma, düşünürün “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım” başlıklı makalesi ve “Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi” başlıklı kitabı özelinde belirttiği görüşleriyle sınırlandırılmıştır.

Çalışmada karşılaştırmalı yöntem ve kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda Karpat'ın Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesine ilişkin olduğunu kabul ettiğimiz açıklamaları ortaya konulup, bu açıklamalar gerektiğinde konu üzerine yapılmış çalışmalarda belirtilen düşüncelerle karşılaştırılarak değerlendirilecek ve bazı teorik çıkarımlarda bulunacaktır.

1. Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Literatür Taraması

Osmanlı Devleti tarihini dönemlere ayırma noktasında bir mutabakat bulunmamaktadır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'ne egemen olan yapıların zihniyet, iktisadi kurumlar, dinamikler ve çelişkileriyle birlikte en açık biçimde XVI. yüzyıl incelenerek anlaşılacağı genel olarak kabul edilmekte olup bu yüzyıl Klasik Dönem veya Altın Çağ olarak adlandırılmaktadır. Klasik Dönem'de Osmanlı Devleti'nde merkezîyetçi yapılar egemen hale gelerek tüm unsurları ve kendini yeniden üretme biçimleri kurumsal niteliğine kavuşmuştur. Bu kapsamda toprakta devlet mülkiyeti ile şehirlerin, loncaların ve ticaretin vergilenmesi noktalarında devlet, gücünün zirvesine ulaşmıştır².

Tarih yazınında, Osmanlı tarihinde Klasik Dönem ile diğer tarihsel dönemler karşılaştırılarak kuruluş, yükseliş, duraklama-gerileme ve çöküş şeklinde bir dönemlendirme yapıldığı görülmektedir. Özvar (1999: 135)'ın da belirttiği üzere böylesi bir dönemlendirmede Osmanlı askeri performansının önemli bir rol oynadığı kabul edilebilir. Böylece Osmanlı tarihine Osmanlı askeri performansının gelişimi (yükselişi, durağanlığı ve düşüşü) odaklı bir bakış, beraberinde Osmanlı toplumsal formasyonunun diğer alanlarındaki performansının dikkate alınmamasına veya Klasik Dönem sonrası tarih araştırılsa dahi incelenen dönemin ideal kabul edilen Klasik Dönem'den olumsuz anlamda bir sapma olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Dahası bu değerlendirme XIX. yüzyıla gelene kadar değişmemiş, bu dönemde çöküş mefhumu sadece askeri gücün düşüşü değil aynı zamanda Osmanlı kurumsal ve zihniyet yapılarının bozulmasının da işaretleri sayılır duruma gelmiştir (Özvar, 1999: 137).

Tersinden bakıldığında Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın sonundan itibaren çöküş halinde olduğu kabulünün, Avrupa toplumlarının kendilerini bütün halinde “Batı Medeniyeti” olarak dünya tarihinin muharrik gücü tasavvur etmesinin bir yansıması olarak işlev gördüğü ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin çöküşü Batı Medeniyeti'nin askeri, ekonomik, siyasi ve zihniyet yönlerinden üstünlüğünün birer tarihsel kanıtları olarak gösterilmiştir (Özvar, 1999: 137).

² Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem'de her yönüyle ayrıntılı bir şekilde incelendiği bir çalışma için bk. İnalçık (2013).

Diğer taraftan Osmanlı insanının kendi tarihlerini dönemleme noktasında durumlarının tespit edilmesi uygun olacaktır. Burada tespit, kroniklere dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre Osmanlı Devleti diğer İslam devletleriyle karşılaştırılmış ve üstünlükleri ortaya konulmuş, yeni usuller eleştirilerek ortaya çıkmış bu usullerden dolayı yeni dönem adlandırması yapılmıştır. Bunun yanında kanunlar ile düzenin bozulduğu ve “eski”ye yani “Altın Çağ”a dönüş vurgusu yapılmıştır. Osmanlı düşünürlerinin Farabi (d.872-ö.950), Gazali (d.1058-ö.1111), Nasireddin Tusi (d.1201-ö.1276), Devvani (d.1426?-ö.1502) ve özellikle İbn Haldun’un (d.1332-ö.1406) düşüncelerinden etkilendiği belirtilmektedir. Bunlar arasında Katip Çelebi (d.1609-ö.1657) ve Naima (d.1655-ö.1716) özel bir yer tutmaktadır. Katip Çelebi’ye göre toplumların niteliği ve gelişmesiyle insanın doğası ve gelişmesi arasında tam bir paralellik bulunmaktadır. İnsanlar gibi toplumlar da ilki büyüme, ikincisi istikrarlı olgunluk ve üçüncüsü zeval (bozulma) olmak üzere belli dönemlerden geçer. Sağlam bir yapısı bulunan toplumlarda çöküş geç ortaya çıkar ve bu toplumlar uygun önlemler alarak çöküşü ertelemek imkânına sahiptirler. Osmanlı tarihini İslam siyaset ve ahlak anlayışına göre sistemli biçimde dönemlere ayırmaya çalışan Osmanlı tarihçilerini XIX. yüzyılda Mustafa Nuri Paşa (d.1798-ö.1879) ve Ahmed Cevdet Paşa (d.1822-ö.1895) izlemiştir. Katip Çelebi gibi onlar da Osmanlı tarihini başlıca üç döneme ayırmışlardır: Gençlik yani büyüme; orta yaş yani istikrarlı olgunluk ve yaşlılık yani çöküş. Osmanlı tarihinin büyüme, olgunluk ve çöküş olmak üzere üç döneme ayrılması anlayışı okul kitaplarının dayandığı klasik bölümlenme olarak Abdurrahman Şeref (d.1853-ö.1925) ve Yusuf Akçura (d.1876-ö.1935) yoluyla günümüze kadar gelmiştir (İnalçık, 2010).

Yukarıda anlatılan “gerileyiş” dönemlemesinden rahatsız olmakla birlikte bu kavramsallaştırmayı bütünlük bir bakış açısından değiştiremeyen Darling (2002), burada temel olarak “gerileyiş”in 300 yıldan daha uzun sürmesinin mantıksız olduğunu ileri sürüp bunun Osmanlı toplumsal ve ahlaki bozulmasına uygun küresel güç kaybına atfedilmesi olduğu tespitinde bulunmuştur. Darling (2002) bu tespitinin ardından kendi dönemlendirmesini Genişleme (1300-1550), Yoğunlaşma (1550-1718) ve Dönüşüm (1718-1923) şeklinde yapmıştır. Genişleme dönemine ilişkin olarak bu dönemde tımar sisteminin askeri, mali, mahalli yönetim ve egemen sınıfın ödüllendirilmesi şeklinde çoklu işleve sahip olduğunu belirtse de Osmanlı tarihinin dönemlendirmesini ekonomik temelli olarak açıklamamıştır (Darling, 2002: 21).

Osmanlı tarihinin dönemlendirmesi konusunda belki de en aykırı yazar olan Hathaway (1996)’e göre kısaca tüm Osmanlı tarihi büyük değişikliklerin gerçekleşmesinden ibarettir. Bu büyük değişikliklerden ayanın yükselişinin hem taşra hem de merkez devlet personelinin karıştığı karmaşık bir süreç niteliğinde olduğuna dikkat çekmiştir. Böylece ayanın gücü 1808’de onaylanana kadar en azından XVI. yüzyılın sonundan itibaren merkeziyetsizleşmenin Osmanlı yönetiminin evriminin yörüngesi olduğunu belirtmiştir. Kısaca Hathaway (1996)’ın Osmanlı tarihini dönemlere ayırmadığı söylenebilir.

İnalçık (2010) tarihsel gelişmeyi devlet ve toplumun denge arayan faaliyeti ve bu dengeyi bulduğu dönemler şeklinde bir çerçevede yorumlamıştır. Bu yorumlamada tarihi sürecin temel cephelerden ele alınması gerekliliğini belirtmiştir. Böylece ilk olarak yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti ve yabancı güçler arasında kurulan değişken denge, sonra devlet içinde hükümdarın değişen siyasi otoritesi sorunu ve bunun devlet içindeki öteki güçler karşısında

denge durumu ve nihayet devletin askeri, mali ve toplumsal kurumlarının dayandığı toprak tasarrufu ve işlenmesi sisteminin geçirdiği aşamaların incelenmesi gerekmektedir. Son cephe iktisadi temele dayandığından iktisat tarihi açısından önem arz etmektedir³.

2. Karpat'a Göre Osmanlı Tarihinin Dönemleri

Klasik Dönem kategorileştirmesini kabul eden Karpat, bu dönemin XVII. yüzyılda hareketlenen iç dinamiklerle değişme sürecine girdiğini belirtmektedir:

...Biz XVII. yüzyıldaki bu değişme sürecini merkezi hükümet tarafından düzenlenen ve yazılan bir senaryo olarak değil, daha çok diyalektik ve görece bağımsız bir örüntü olarak farz eden bir görüşe sahibiz. Merkezi hükümetin otorite kaybı yerel ve bölgesel güçlerin kullanımı ile beraber gelişmişti ve büyümekte olan Avrupa etkisi ile hız kazanmıştı. Klasik dönem kurumlarının biçimleri korunmuştu, ancak bunların fonksiyonları ve işleyiş mahiyetleri sert bir şekilde değişmişti. Yine de, XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki değişim sürecinde resmi kurumsal statülerin korunması, bir gözlemciye sosyal yapıdaki iç dönüşümün derin ve çoğunlukla kaotik gerçekliğinden daha çok akıcı bir devamlılık şeklinde yanıltıcı bir intiba bırakabilir...(Karpat, 2019: 35-6).

Tımar sistemini Osmanlı sosyoekonomik yapısının anahtarı konumunda kabul etmektedir (Karpat, 2019: 41). Yukarıda bahsedilen değişim sürecinde devletin askeri (yönetenler-asker ve sivil) ve reaya (yönetilenler-üreticiler) şeklindeki sosyal ayrımı koruduğunu belirtmektedir (Karpat, 2019: 26, 41, 49). Ona göre burada, her sosyal grubun toplumsal düzende kendi yerini sürdürmesi gerektiği düşüncesi egemen olmuştur ki nihai olarak toplumsal değişmezlik ilkesi diyebileceğimiz bu anlayış “raiyyet oğlu raiyyet oğludur” şeklinde ifade edilmiştir (Karpat, 2019: 49-50).

Karpat'a göre XVII. yüzyılda gerçekleşen değişme sürecinin tetikleyicisi bir önceki yüzyıldaki gelişme dinamikleriyle ilintilidir. Şöyle ki XVI. yüzyıl sonlarında hızlı nüfus artışının köylüleri işsiz bıraktığını, bunlardan mahalli idarecilerin kendi ordularını teşkil ettiklerini, geri kalan köylülerin eşkıyalığa yönelerek toprakla uğraşan köylülere saldırdıklarını ve bunların da daha güvenli olan şehirlere kaçmak zorunda kaldıklarını, miri arazide kiracı olanların göç etmesi durumunda ceza ödeyebildiği ve istisnai durumlarda kendi köylerine geri getirilebildikleri fakat bu kısıtlamaların XVII. yüzyılda ortadan kalktığını belirtmektedir (Karpat, 2019: 63).

Görüldüğü üzere Karpat (2019)'a göre Osmanlı Devleti'nde tarihsel olarak bir Klasik Dönem yaşanmış ve bu dönem XVI. yüzyıl sonlarında nüfus artışına paralel olarak devletin sosyoekonomik yapısının anahtarı olan tımar sisteminin bozulmasıyla sona ermiştir. Bu bozulmaya rağmen yöneten ve yönetilen ayrımına dayalı sosyal düzen varlığını sürdürmüştür. Söz konusu varlığın devam etmesi iktisadi temelin varlığının da devam ettiğini ima eder ki Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılması noktasında önemlidir.

³ Bir devletin iktisadi temelden tarihsel gelişimi ve dolayısıyla dönemlere ayrılmasında “üretim tarzı” kavramı belirleyici bir çerçeve oluşturmaktadır. Böylece üretim tarzı çerçevesinde Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesinin daha net değerlendirmeler ortaya konulmasını sağlayabileceği beklenebilir. Oysaki iktisat tarihi yazımında “the grand problem” niteliğindeki bu konudaki tartışma bu çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin üretim tarzının tartışmasına ilişkin olarak bk. Yerasimos (1980), Oyan (1998), Erdost (2005), Başkaya (2007), Divitçioğlu (2010), Şahinöz (2011), Kaymak ve Teoman (2016) ve Oyan (2016).

Klasik Dönem'in varlığının sona ermesini kabul etse de Karpat (2015: 132), Osmanlı tarihini gelişme/genişleme, duraklama ve gerileme şeklinde dönemlere ayırmak yerine "Osmanlı'nın toplumsal değişiminde kültürel faktörlere hak ettiği yeri veren ve ekonomik ve sosyal faktörlerin etkilerini göz önüne alma fırsatı tanıyan yeni bir yaklaşım" önermektedir. Burada kendi ifadelerini belirtmek uygun olacaktır:

...Bu çalışmanın amacı; Osmanlı tarihini, çoğunlukla kontrol ettikleri arazilerden elde ettikleri güç ile yönetim ve toplumda üstünlük kuran sosyal gruplar ve toprak sistemindeki değişimlere göre gelişen ve değişen safhalar, dönemler veya evrelere ayırmaktır. Osmanlı tarihinin bu şekilde dönemlendirilmesi ... esas itibarıyla temel ekonomik kaynağın -toprağın- düzenlenmesi ve elit sınıfın arazi sahipliği ve işletmesi temeline bağlı olarak nüfuzlarının yükselip düşmesine dayanmaktadır.

Geleneksel Osmanlı toplumundaki toprak sistemini, elitlerin doğuşunu etkileyen ve bu sınıfların hem geniş halk kitleleri hem de resmi devlet kurumlarıyla ilişkilerinde onlara bazı güçler sağlayan temel ekonomik kurum olarak kabul etmekteyiz. Toprak, toprak mülkiyeti ve işletmesi, Osmanlı tarihindeki başlıca değişimlere yol açan sabitler (süreklilikler) ve değişkenlerin her ikisini de göstermektedir. Ekonomik zaruret ve toprağın sürekli işlenmesi sabitler (süreklilikler) olarak, toprak mülkiyeti biçimleri işletme şekilleri ise değişkenler olarak görülebilir. Çiftçilere değişmez bir vazife olarak sürekli toprak işleme görevi yükleyen geleneksel sosyal teoride de açıkça ifade edildiği gibi, Osmanlı gibi geleneksel bir toplumda tarımsal mallara duyulan ihtiyaç değişmeyip sabit kalmıştır. Ancak tarımsal malların üretim ve dağıtımını sosyal yapı, güç ilişkileri, mülkiyet hakları ve toprak icarındaki dönüşümleri yansıtan önemli sayıdaki değişkeni göstermektedir...(Karpat, 2015: 132-3).

Bu uzun alıntıdan bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Karpat Osmanlı tarihine ilişkin klasik dönemlendirmeyi kabul etmeyip tarihsel gelişimini Osmanlı toplumunun değişimi olarak görmektedir. Burada kültürel faktörleri belirleyici bulsa da iktisadi ve sosyal faktörlerin de etkilerinin göz önüne alınmasını vurgulamaktadır. Temel olarak ise yönteminin toprak rejiminin değişmesi paralelinde topraktan elde edilen güçle yönetimde ve toplumda üstünlük kuran sosyal gruplar ve toprak sistemindeki değişimlere göre gelişen ve değişen dönemlendirme olduğu ortaya çıkmaktadır. Dahası bunu esas itibarıyla iktisadi kaynağın yani toprağın düzenlenmesine dayandırmaktadır. Kısaca Osmanlı insanında zenginlik kaynağı olarak toprağın görüldüğü söylenebilir.

Karpat (2015: 133)'a göre Osmanlı toplumunda zenginlik kaynağı olarak toprağın görülmesi, Osmanlı toplumunun geleneksel bir toplum yapısında olmasından kaynaklanmıştır: "Geleneksel bir sistemde fikirlerin kaynağı ve meşrulaştırılması oldukça farklı şeylerdir. Karl Mannheim'in teorisine katılarak fikirlerin toplumsal kökeni olduğu görüşünü benimsiyoruz. Diğer taraftan özellikle toplumsal düzenle ilgili fikirlerin meşrulaştırılması teolojik bir kisveye bürünebilir ve cari dini sistemin doğmalarına uygun olarak ifade edilebilir." Başka bir deyişle Karpat burada gelenekçilik ilkesini ima edip fiili durumun bu ilke ile tarihsellikten kopuk bir şekilde meşru gösterildiğini belirtmektedir⁴.

Yukarıda belirtilen temel değerlendirme ve saptamalardan sonra Karpat (2015) "Osmanlı tarihinin dönemleri"ni a) Hudut Boyları: Uç Beyleri (1299-1402), b) Merkezi Yarı-Feodal

⁴ Osmanlı toprak rejiminde fiili durumun Osmanlı iktisadi zihniyetinde adalet dairesi kavramında ifadesini bulduğu belirtilebilir. Buna göre; Osmanlı toplumunda üretim ilişkileri sonucunda ortaya çıkan artı ürüne devlet ya da onun yetkilendirdikleri tarafından el konulması adaletin gereğidir ve bu statüleri meşrulaştıran dinsel temele dayanmaktadır. Ayrıntılar için bk. Bozpınar (2020).

Dönem (1421-1596), c) Taşrada Özerklik ve Ayanlar (1603-1789) ve d) Ulus-Devlet Olma Dönemi: Bürokrasi ve Aydınlar (1808-1918) şeklinde ayırmaktadır.

İlk dönemde beyler kendi ordularına sahip fakat padişahın emrinde olmuşlardır. Beyler, halktan Bizans yönetimine göre daha az vergi almışlardır. Burada beyler vergi ve yönetim noktasında halk ile padişah arasında aracı konumunda olmuştur. Uç beylerinin bu özerkliği neredeyse 1402 Ankara Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni yıkılma noktasına getirmiştir (Karpat, 2015: 141-2). Bu dönemde merkezileşmesinin henüz oluşmadığı ve merkezkaç potansiyelinin yüksek olduğu belirtilebilir.

İkinci dönemde kısaca merkezileşme gerçekleşmiştir. Merkezi hükümete bağlı kul ve sipahilerin yerini eyalet/taşra sipahileri yani eyalet/taşra seçkinleri almıştır (Karpat, 2015: 143). Tımar sistemi iktisadi ve toplumsal taban durumuna gelmiştir. Tımarın gelir durumuna göre bir savaş anında insan gücü ve levazım hizmetleri temin etmek şeklindeki askeri fonksiyonu diğer sorumluluk alanlarına göre öncelik kazanmışsa da tımar sistemi devletin, en önemli iktisadi kaynak olan toprak ve nüfusun en geniş bölümü olan köylüler üzerinde denetim sağlanmasına yarayacak mekanizmayı temin etmiştir. Böylece klasik teoriye uygun şekilde tımar sistemi, toplumsal düzenin kurulumunda ve korunmasında en etkili yol olmuştur. Dahası süreklilik gösteren bir gelir kaynağını sürdürme açısından da önem arz etmiştir. Bununla birlikte işlenebilir arazinin genişletilmesi ve teknolojinin ilerletilmesi noktalarında sistem başarılı olamamıştır (Karpat, 2015: 144-5). Bu başarısızlık kendini artan Osmanlı nüfusunu eritememe şeklinde göstermiştir (Karpat, 2015: 145).

Tımar sisteminin yukarıda belirtilen başarısızlığına bağlı olarak XVI. yüzyılda çoğunluğu gençlerden oluşan, bazıları Anadolu'nun çeşitli yerlerinde iş arayan, iş bulamadığı için her işte çalışmaya hatta paralı asker olmaya bile hazır bir nüfus fazlası ortaya çıkmıştır. Osmanlı sisteminin yapısal katılığı ile bu nüfus fazlası birleşince toplumsal çözülmeye sebep olmuştur (Karpat, 2015: 146).

Karpat (2015: 146) bu süreçte işsiz nüfus kitlesi yanında ateşli silahların kullanılmaya başlanmasının sipahileri neredeyse gereksiz hale getirmesine ve daha sonra ise piyadelerin rolünün artışıyla yeni silahlara özellikle ateşli silahlara duyulan ihtiyacın artışına dikkat çekmektedir. Tüm bunlar devletin giderlerini ve dolayısıyla gelir ihtiyacını artırmıştır. Bu nedenle de başlıca gelir kaynağı olan tarımsal üretimin artırılması zorunlu hale gelmiştir. Geline noktada tımar sistemi askeri yararlılığını yitirdiği için devlet gelirlerini artırmak şartıyla, tımar sistemine dahil olan arazilerin işletilmesindeki değişikliklere karşı devlet daha az karşı duran bir tutum içine girmiştir. Böylece miri arazilerin yönetiminde tımar sisteminden yavaş yavaş uzaklaşarak aşağıda anlatılacak olan iltizam ve malikâne sistemleri uygulamalarına geçilmiştir. Bunun sonucu olarak taşradaki merkezkaç güçlerin büyüdüğü ve diğer yönlerinin yanında iktisadi olarak etkin hale geldikleri belirtilebilir.

Ayanlar⁵ dönemi diyebileceğimiz üçüncü dönemde iltizam sistemi⁶, malikâne sistemi⁷ ve ayanların güçlü olduğu görülmektedir. Karpat ayanlar ile toprak sistemi arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koyamamış olmakla birlikte iltizam usulü ve malikâne sisteminden genel hatlarıyla bahsetmekle yüzeysel olarak bu ilişkiyi betimlemiştir (Karpat, 2015: 147-151).

Dördüncü dönemde merkezileşmenin, reformasyonun ve ayanlarla mücadelenin temel değişkenler olduğunu belirten Karpat, 1839 Tanzimat Fermanı'yla mülkiyetin öneminin vurgulandığı ve 1858 Arazi Kanunu'yla özellikle Balkan köylülerinin desteğinin alınması amacının güdüldüğünü kabul etmektedir (Karpat, 2015: 152-154).

Yukarıda sıralananların dışında dördüncü dönemle ilgili bazı açıklamalarda bulunulması uygun olacaktır. XIX. yüzyılda Osmanlı ekonomisi tarıma dayalı yapısını korumuştur ve bu yüzyılda en önemli sorunlardan biri vergi tahsilatı olmuştur. Bu amaçla vergi tahsilatında aracılara devreden çıkarmak üzere II. Mahmut döneminden itibaren ciddi gayret gösterilmiştir fakat başarı elde edilememiştir. Devlet vergi tahsilatı için zor kullanma yolunu seçmiş ve böylece ayrılıkçı milliyetçi fikir ve ayaklanmaları körüklemiştir. Burada tarımsal artığa el koyabilmek adına merkez ve taşra bürokrasisi ile taşra eşrafının sınıfsal ittifakı büyük önem arz etmiştir (Özbek, 2015).

Böylece Karpat'ın gelenekçi Osmanlı toplumunun zenginlik kaynağı olarak toprağı kabul etmesine bağlı olarak bu iktisadi değişkenin tüm Osmanlı tarihi boyunca seyrindeki

⁵ “Şehirlerde, köylerde, orduda, aşiretlerde ve devlet kademelerinde önem kazanmış olan ileri gelenler”i ifade eden ayan, Osmanlı toplumsal formasyonunun kuruluşundan beri var olmuştur. Merkezi yönetim ile halk arasında aracılık işlevi görmüştür. Ayanın bu görevini sürdürmesi için İstanbul'dan devlet ileri gelenleri arasında taraftarlar bulması gerektiği gibi büyük bir servet ile elinde kaba kuvvet durumunda her zaman kullanabileceği bir başıboş levend topluluğu bulundurması zorunluluğu da var olmuştur. Ayan, Celali İsyanları sonrası bozulan düzende egemen konuma gelmişlerdir. Ayrıntılar için *bk.* Özkaya (2014).

⁶ İltizam, özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması demektir. Bu işi yapan kişiye mültezim denmiştir. İltizamın Osmanlı Devleti'nde başlangıç tarihi tam olarak bilinmemektedir. Uygulanmasına ilişkin ilk örnekler XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülür. Bununla birlikte bu örnekler dikkatle incelendiği zaman oldukça gelişmiş ve yerleşmiş terminoloji ve mekanizmaları ile çok daha önceden başlamış olduğu kabul edilebilir. Ayrıntılar için *bk.* Genç (2000).

⁷ Malikâne sisteminde “mukataa” adı verilen vergiler açık artırma (müzayede) ihalesiyle satılmıştır. Normal iltizamda açık artırma bir ilâ üç yıl arasında değişen bir dönem için hazineye ödenecek yıllık vergi tutarı üzerinden gerçekleşirken malikâne sisteminde yıllık vergi tutarı hazine tarafından belirlenmiştir ve rekabetle değiştirilmesi söz konusu olmamıştır. Burada açık artırma, yıllık vergi miktarı sabitlenmiş bulunan mukataanın kaydıhayat şartıyla vergilendirme hakkını elde etmenin bedeli olarak ödenmesi gereken ve “muaccele” adı verilen peşin tutar üzerinde yapılmıştır. Açık artırmada en yüksek peşinatı ödeyen kimse malikâne sahibi olarak berat almıştır. XVII. yüzyılın son çeyreğinde yoğunlaşan savaşlar giderleri büyük ölçüde arttırmış, gelirleri ise bir bölümü elden çıkan bölgelerde kaldığı için azaltmıştır. Bütçede büyüyen açıklarını kapamak üzere hazine mukataaları vaktinden önce, artan oranda peşin ödeme şartıyla ve tahvil süreleri bir yıla hatta daha kısa dönemlere indirerek iltizama verilmeye başlanmıştır. Sıkça değişen ve verdikleri peşinatı faiziyle birlikte bir an önce mükelleflerden çıkarmaktan başka kaygıları olmayan mültezimler reaya üzerindeki vergi yükünü üretim kapasitesini daraltacak ölçüde ağırlaştırmıştır. Üretim kapasitesi daraldıkça vergi gelirleri düşmüştür. Gelirler azaldıkça hazinenin ihtiyacı ve talebi de artmıştır. İltizam sisteminde vergilendirme ile üretim kapasitesi arasında birbirini engelleyen bir kısır döngünün yerleşmesi Osmanlı maliyesinin XVII. yüzyılın sonlarında karşılaştığı temel paradoks olmuştur. Malikâne sistemi bu paradoksu aşmayı sağlayacak bir kurum olarak düşünülmüştür. Mukataaların geçici bir süre için değil ömür boyu devam etmek üzere iltizama verilmesi reyanın üretim kapasitesiyle vergi ödeme gücü arasında oluşmuş olan kısır döngüyü tersine çevirecek yeni bir mekanizmayı yerleştireceği öngörülmüştür. Bu yeni sistem yalnız reyanın ve hazinenin değil aynı zamanda malikâneci mültezimin de lehine sonuçlar doğurmaya aday olarak görülmüştür. Gerçekten her üçünün menfaatini uyumlu bir hale getirdiği için hemen benimsenmiş, hızla yayılmış ve uzunca bir süre uygulanmıştır (Genç, 2003).

değişikliklerden hareketle Osmanlı tarihini dönemlere ayırmasının başarılı bir modelleme olduğu kabul edilebilir.

Sonuç

Osmanlı Devleti tarihinin dönemlere ayrılması tartışmalı bir konudur. Bu bağlamda üzerinde tek mutabakat sağlanan nokta Osmanlı Devleti'ne egemen olan yapıların zihniyet, iktisadi kurumlar, dinamikler ve çelişkileriyle birlikte en açık biçimde XVI. yüzyıl incelenerek anlaşılabilirliği ki bu yüzyıl Klasik Dönem veya Altın Çağ olarak adlandırılmaktadır. Klasik Dönem'de Osmanlı Devleti'nde merkezîyetçi yapılar egemen hale gelerek tüm unsurları ve kendini yeniden üretme biçimleri kurumsal niteliğine kavuşmuştur.

Osmanlı tarihini dönemlere ayırma konusunda temelde iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki askeri performansa, ikincisi toplumların niteliği ve gelişmesiyle insanın doğası ve gelişmesi arasında paralellik kuran gelenekçi görüşler. İlkinde askeri performansın gelişmesi paralelinde yükselme, duraklama ve gerileme şeklinde bir tarihsel dönemleme, ikincisinde ise büyüme, olgunluk ve bozulma sırasını izleyen tarihsel bir süreç ortaya çıkmaktadır.

Karpat ise Osmanlı tarihini dönemlendirme konusunda en sistematik görüşleri ortaya koymuştur. Karpat'ın belirgin farklılığı toprak rejimi çerçevesinde tüm Osmanlı tarihini kapsayacak şekilde açıklamalarda bulunmuş olmasıdır. Karpat'ın yöntemi toprak rejiminin değişmesi paralelinde topraktan elde edilen güçle toplumsal üstünlük kuran gruplar ve toprak sistemindeki değişimlere göre gelişen ve değişen bir tarih dönemlendirmesidir. Buna göre Karpat Osmanlı tarihini; a) Uç beyleri dönemi (1299-1402), b) Merkezi yarı-feodal dönem (1421-1596), c) Taşrada özerklik ve ayanlar (1603-1789) ve d) Ulus devlet olma dönemi (1808-1918) olmak üzere dört döneme ayırmıştır.

Diğer taraftan Karpat'ın Osmanlı tarihini dönemlendirme konusunda toprak gibi bir iktisadi değişkeni esas alan modellemesi iktisat tarihi literatürüne önemli bir katkı niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Başkaya, F. (2007). *Yediyüz (Osmanlı Beyliği'nden 28 Şubat'a: bir devlet geleneğinin anatomisi)* (3. baskı). Ankara: Özgür Üniversite.
- Bozpinar, C. (2020). Weberyen subjektif rasyonalite: Osmanlı iktisadi zihniyeti. *Efil Journal*. 3 (9), 126-45.
- Darling, L. T. (2002). Another look at periodization in Ottoman history. *The Turkish Studies Association Journal*, 26 (2). 19-28.
- Divitçioğlu, S. (2010). *Asya üretim tarzı ve Osmanlı toplumu-Marksist üretim tarzı kavramı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdost, M. İ. (2005). *Asya üretim tarzı ve Osmanlı İmparatorluğunda mülkiyet ilişkileri*. Ankara: Onur Yayınları.
- Genç, M. (2000). İltizam. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (cilt 22, 154-8). Erişim <https://islamansiklopedisi.org.tr/iltizam--vergi> (Muhtelif Tarihler).
- Genç, M. (2003). Mâlikâne. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (cilt 27, 516-8). Erişim <https://islamansiklopedisi.org.tr/malikane> (Muhtelif Tarihler).
- Hathaway, J. (1996). Problems of periodization in Ottoman history: The fifteenth through the eighteenth centuries. *Turkish Studies Association Bulletin*. 20 (2). 25-31.
- İnalçık, H. (2010). Osmanlı tarihinde dönemler. *Doğu Batı*, 51, 9-29.
- İnalçık, H. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ: 1300-1600*. (Çev. R. Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karpat, K. H. (2015). Osmanlı tarihinin dönemleri: yapısal bir karşılaştırmalı yaklaşım. (Çev. T. Küçükcan). İçinde *Osmanlı ve dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya tarihindeki yeri* (5. baskı), K. H. Karpat (ed.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı Devleti'nin kısa sosyal tarihi: âyanlar bürokrasi demografi ve modernleşme*. (Çev. M. Varol). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaymak, M. ve Teoman, Ö. (2016). The origins of the peculiarity of agrarian structures in Southeastern Anatolia: An assessment on Ottoman heritage. *Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences*. 2 (34). 1-23.
- Oyan, O. (1998). *Feodalizm ve Osmanlı tartışmaları*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Oyan, O. (2016). *Feodalizmden kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Özbek, N. (2015). *İmparatorluğun bedeli: Osmanlı'da vergi, siyaset ve toplumsal adalet (1839-1908)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Özkaya, Y. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda âyânlık* (2. baskı). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özvar, E. (1999). Osmanlı tarihini dönemlendirme meselesi ve Osmanlı nasihat literatürü. *Divan*, 2 (7), 135-51.
- Şahinöz, A. (2011). *Neolitik'ten günümüze tarım ekonomi ve politikaları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Yerasimos, S. (1980). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye: Bizanstan Tanzimata, Tanzimattan 1. Dünya Savaşına, 1. Dünya Savaşından 1971'e*. (Çev. B. Kuzucu). İstanbul: Gözlem Yayınları.

EXERGAMING, KISA BİR LİTERATÜR ÖZETİ VE TÜRKÇELEŞTİRME ÖNERİSİ: ANTROYUN

(*Exergaming, A Brief Literature Summary and Turkishization Proposal: Antroyun*)

Sait GÜLSOY¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 02.09.2020

Makale Kabul Tarihi: 05.11.2020

ÖZ

Bu çalışma, İngilizce literatürde 'exergame' olarak kavramsallaştırılan dijital oyun türü için "antroyun" Türkçe karşılığını önermenin yanında söz konusu oyun türünü farklı boyutlarıyla tanıtmayı ve yapılan çalışmaları özetlemeyi de hedeflemektedir. Bu bağlamda giriş bölümü oyunun kültürle, dijital oyunların toplumla ve bedenle ilişkisine özet bir yaklaşım sunmaktadır.

Birinci bölümde sunulan kavramsal çerçeve, farklı çalışmalarda aynı kavramlar için kullanılan farklı terimleri tek potada eritme amacı gütmektedir. Böylece dijital oyun çalışmaları ya da 'exergame' türüne yönelik kavramlar bir yandan özetlenirken bir yandan da sadeleştirilmiştir. İkinci bölümde dijital oyunlar ile 'exergame' olarak adlandırılan türün tarihi kısaca ele alınmıştır. Üçüncü bölümde antroyunlar için bir sınıflandırma önerisi sunulmuştur. Dördüncü bölümde ise konuya ilişkin literatür özetlenmiştir. Sonuç bölümünde ise antroyunların özellikle ülkemize has durum ve imkânları kısaca değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dijital Oyunlar, Exergame, Exergaming, Aktif oyunlar, Sağlık Sosyolojisi, Gerontoloji*

ABSTRACT

This study proposes the Turkish equivalent of "antroyun" for the digital game genre conceptualized as "exergame" in English literature. In addition, the study aims to introduce this game genre with its different dimensions and to summarize the relevant literature.

In this context, the introductory section offers a brief approach to the relationship of the game with culture, as well as the relationship of digital games with society and the body. The conceptual framework presented in the first chapter aims to melt different terms used for the same concepts in different studies in one pot. Thus, the concepts for digital game studies or 'exergame' are summarized on the one hand, and simplified on the other. In the second part, digital games and the history of the genre called "exergame" are briefly discussed. In the third chapter, there is a classification proposal for exergames. In the fourth chapter, the literature on the subject is the shortcut summarized. In the conclusion part, the situation and possibilities of exergames in Turkey are briefly evaluated.

Keywords: *Digital Games, Exergame, Exergaming, Active Games, Sociology of Health, Gerontology*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü sait.gulsoy@atauni.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-9613-0528

Giriş

Oyun, kültürün doğal olarak da sosyal yaşamın dönüştürücü özelliğe sahip başat bir faktördür. Dijital oyunlar ise geleneksel oyunların zamana ve topluma uygun şekilde form değiştirmiş, mevcut toplumsal yapıya gündelik yaşam etkileşimleriyle yön veren bir formudur (Gülsoy, 2019; Zabet, 2012). Oyun konusunda yazan iki önemli sosyal bilimci Huizinga (2013) ve Calliois (2001) oyunu, kendi zaman mekân sınırı içerisinde kurallı, tekrarlanabilir, değişken sonuçlu, üretim süreci olmayan, katılımın gönüllü gerçekleştiği ve oynama ediminin oyunun evreninde ciddi olması gereken, ancak gündelik yaşamın ‘ciddi’ olarak addedilen gereksinimlerine verilen bir mola şeklinde tanımlamaktadırlar. Oyunların toplumsal olması ise sosyalleşmeye imkân sağlayan yapılar olmasına dayanır (Bateson ve Martin, 2014) ve birlikte oynama edimi geleneksel oyunlarda olduğu gibi dijital oyunların da sosyal tabiatında olan bir özelliktir (Zabet, 2012).

Dijital oyun konsollarının evlere girmeye başladığı seksenli yıllarda Sega firması eski bir reklamında kendi oyun kontrolcüsünü tanıtırken önceki oyun konsollarının joystick olarak adlandırılan oyun kontrolcülerine göndermede bulunarak “oynadıkça sertleşir” ve “gözünü kapatmadan elinize alabilirsiniz” tarzında bugün mümkün olmayan cinsiyetçi bir üslupla sektörün erilleşmesine katkıda bulunmuştur (Chess, 2017). Dijital oyunlar eril bir alan olarak mevcudiyetini devam ettirse de son yirmi yılda bu durum, bu çalışmanın konusunu oluşturan antroyunlar² tarafından önemli bir darbe almıştır. Bu darbenin asli unsuru ise antroyun çalışmalarını ivmelendiren Nintendo firmasına ait 2006 yılında piyasaya sürülen Wii adlı oyun konsoldur.

Bu konsol dijital oyunun tüm yeni teknolojileri absorbe etme marifetini (Maddison vd. 2013) bünyesinde barındırırken geleneksel oyun konsollarının oyuncuyu soktuğu vücut pozisyonuna ve standartlaştırmaya, başka bir ifadeyle oyun oynamak için ekranın karşısında, ellerinin arasında bir kontrolcü ile oturmak ve pür dikkat vücudu ve zihni oyuna odaklamaya, başka bir ifadeyle Foucault’un ‘uysal beden’ olarak belirlediği edilgen forma bir başkaldırı niteliğindedir. Zira konsol, oyuncunun ekseriyetle rahat hareket edebileceği bir alanda, hareket sensörleri aracılığıyla oyunu kontrol etmesine imkân tanımaktadır. Böylece oyuncu tüm bedenini oynama edimine katabilmektedir (Chess, 2017). Söz konusu yeni oynama tarzı ilerleyen yıllarda antroyun olarak anılacaktır. Özetle antroyunlar dijital oyunları sedanter şekilde bir ekran başı aktivitesi olmaktan çıkartıp güç, denge, esneklik gibi unsurları sınavan egzersizlerle dijital oyunları birleştiren yapımlardır (Krause ve Benavidez, 2014; Kari ve Makkonen., 2014; Mueller vd. 2011).

Aktif dijital oyunlar olarak da anılabilen antroyunlar günümüzde kimi eğitim kurumlarında, iş yerlerinde, spor salonları, gençlik merkezleri ve halk sağlığı birimlerinde talep görebilmektedir (Maddison vd. 2013; Lieberman vd. 2011). Her ne kadar antroyunların sosyalleşmeye imkân vererek eğlence odaklı kullanımı ana unsur olsa da sağlıkla ilgili faydaları da yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular arasındadır. Dolayısıyla antroyunlar sağlık endüstrisinin radarı ve bazen de şemsiyesi altında ürünlerden oluşurken, ‘g4h’ -sağlık

² Antroyun, İngilizce ‘exergame’ olarak ifade edilen dijital oyun türünün Türkçeleştirilmesi için örnek bir kelimedir. Çalışmanın amacına uygun olarak metin boyunca ‘exergame’ yerine kullanılmıştır.

için oyunlar- kısaltmasının da literatüre girmesini sağlamıştır (Paliyawan ve Thawonmas, 2016; Kari ve Makkonen, 2014; Maddison vd. 2013; Osorio vd. 2012; Oh ve Yang 2010;).

1. Kavramsal Çerçeve ve Antroyunları Tanımlamak

1.1. Dijital Oyunlar

Sesli sinyaller ve bilgisayar ekranında kimi nokta ve çizgilerle başlayan, simülasyon ya da strateji temelli olarak askeri eğitim amaçlı oluşturulan oyunlar, günümüzde eğitim için kullanımları devam etse de eğlence sektörünün bir parçası, boş zaman değerlendirme aktivitesi ve hatta spor faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital oyunların etki ve etkileşim alanı ile çeşitliliği bu örneklerle sınırlı da kalmayıp daha pek çok biçimde var olmaktadır. Dijital oyunlar tüm kültür endüstrisi ürünleri gibi tüketiciye (oyuncuya) haz vermek ve eğlendirmek için üretilmiş olsa da endüstri olmanın gereğine mukabil amaç kar/satış üretimidir, kullanım değeri üretmek değildir. Dijital oyunlar başta meta değerine sahiptir, ancak oyuncu etkileşimiyle piyasaya sürüldükten sonra kullanım değeri kazanmaktadırlar. Dijital oyunlar sosyokültürel pek çok açıdan ele alınabilecek, Hollywood düzeyinde kitlesel tüketim ürünleri yaratan bir sektördür (Gülsoy, 2017; Fidaner, 2009:84)

Oynandığı ortama göre mobil oyunlar, konsol oyunları, bilgisayar oyunları tanımlarına; oyunların bulunduğu medyaya gönderme yapan video oyunları tanımına; ülkemiz pazarında tanınırlığı olan oyun firmasının adıyla anılırsa atari oyunları tanımına sahip olan eğlence sektörünün birer parçası olan ürünler bu çalışmada daha modern ve kapsayıcı bir şekilde, dijital oyunlar olarak tanımlanacaktır. Dijital oyunlar kavramı literatürde kullanımı kabul gören sadece tarayıcıda oynanan oyunlardan bu çalışmanın da konusu olan antroyunlara kadar türe ait ne varsa kapsayan bir kavramdır. Dolayısıyla, literatürde araştırmacılar tarafından dijital oyun yerine kullanılan kavramların tamamı yerine bu çalışmada dijital oyun kavramı kullanılmıştır.

1.2. Antroyun

İngilizce literatürde ‘exergame’ olarak kavramsallaştırılan “antroyun” bir dijital oyun türü olarak temelde eğlence amaçlı üretilen ürünlerdir. Antroyunların ana akım ilginin odağı olması Nintendo markasına ait Wii konsolunun 2006 yılında piyasaya sürülmesiyle başlayan, ardından da Microsoft ve Sony markalarının 2010 yılında kendi konsol markaları olan dönemin Xbox ve PlayStation cihazlarına sırasıyla Kinect ve PS Move adlı donanımları çıkardıkları bir sürece dayanmaktadır. Ev eğlencesi piyasasına sunulan antroyunların potansiyel sağlık faydaları onları, ‘sağlıklı bir yaşam için oynanması gereken oyunlar’ yakıştırmalarıyla birlikte hem sağlık endüstrisinin hem de oyun geliştiricilerinin odağına yerleştirmiştir. Günümüzde erişimi kolay olan ve evlerin oturma odalarına birer eğlence merkezi olarak giren, geniş kitlelere ulaşabilen oyun konsolları ailecek birlikte oyun oynamayı da gündeme getirmiş olup geleneksel dijital oyun anlayışına ait pek çok kavramı, beğeniyi ve alışkanlığı da sarsmaya başlamıştır. Dijital oyunlar artık -en azından söylem olarak- daha sağlıklı bir yaşam için de oynanabilmektedir. Bu durumun önemli bir göstergesi de oyun ile egzersizli sağlık teması altında bir eğlence ürünü olarak hane halkının önüne sunan antroyun türünün piyasada edindiği yerdir. Ayrıca piyasada tabletler, el konsolları veya cep telefonları gibi pek çok mobil cihazda farklı sensör bileşenlerinden faydalanarak çalışan antroyun uyarlamaları bulunmaktadır.

Konsol veya bilgisayarda sabit antroyunlar ve taşınabilir cihazlar haricinde tekil donanımlar olarak piyasaya sürülen antroyunlar da mevcuttur (Maddison vd., 2013; Chamberlin ve Maloney, 2013).

Antroyun türünü ifade etmek için kullanılan oldukça fazla tanım vardır. Bu tanımlar pek çok açıdan birbirine karışmaktadır. Bazı tanımlar ve özellikle de antroyun kavramının kendisi bazen tercih edilmeyebilmektedir. Genel olarak bakıldığında antroyunların tanımında aktivite, egzersiz ve sağlık terimleri ön plana çıkmaktadır. Araştırmacıların antroyunlar için yaptığı kimi tanımlar tablo 1’de tasniflenmiş olarak görülebilir. Ancak farklı tanımlamalar barındırsa da sağlık alanında antroyun teriminin kabul görmediği ve yerine ‘etkileşimli video oyunları’ gibi yeni kavramlar türetilmeye çalışıldığı görülmektedir. Dolayısıyla antroyunlarla ilgili yapılan çalışmaları ve ortaya konulan tanımlamaları tek çatı altında toplamak zorlaşmaktadır. Bu durumun temelinde ise fiziksel aktivitenin tanımıyla antroyunların vadettiği egzersiz yoğunluğunun örtüşmemesi yatmaktadır. Ayrıca, sağlık alanından araştırmacılar, bilişsel sağlığı ve gelişimi hedefleyen antroyunları da içine aldığını düşündükleri antroyun kavramını kullanmak istememektedirler. Kinesyoloji, medikal, beslenme ve sağlık alanları haricindeki çalışmalarda ise antroyun kabul gören ve literatürde yer alan bir kavramdır (Oh ve Yang, 2010; Bogost, 2007).

Ortak bir terminolojide hareket etmek adına, farklı oyunsallaştırmalarla türetilen yeniliklere açık olan antroyunları inceleyen sağlıkçıların, sedanter ağırlığı olan yetenek arka planlı oyunları göz ardı etmeleri gerekmektedir; böylece antroyunlar geniş bir çatıda, farklı tarzlarda olsa da daha derli toplu bir literatür oluşacaktır (Alahäivälä ve Oinas-Kukkonen, 2016). Sonuç olarak antroyunları tek çatı altında toplamak adına yetenek, beceri ve bilişsel uygulamalardan oluşan oyunları arka plana iterek, oynama edimi süresince geleneksel dijital oyunlardan daha fazla fiziksel çaba gerektiren, harcanan çabanın, hareketsiz aktivite düzeyini aştığı, güç, denge veya esneklikle ilgili aktiviteleri içeren dijital oyun formu şeklinde bir tanım daha işlevsel olacaktır (Kari, 2017; Oh ve Yang, 2010).

Tablo 1: Antroyun Tanımlamalarına İlişkin Örnekler

Tanım Odağı	Yazar(lar)	Tanım
Aktivite	Lanningham-Foster vd., 2006	Ekran karşısında geçirilen zamanda hareket etmeyi gerekli kılan oyunlar.
	Maddison, vd., 2007	”geleneksel olarak hareketsiz bırakan oyunların, hareketi mecbur kılacak şekilde form değiştirdiği bir fırsat” ya da kısaca aktif video oyunları
	Epstein, vd., 2007	Etkileşimli video oyunları ya da “fiziksel aktiviteyi oyun kontrolcüsü olarak kullanan ve egzersiz ile dijital oyun eğlencesini birleştiren tür.”
	Sall ve Grinter, 2007:200	“oynamak için gereken komutu oyuncunun fiziksel hareketinden sağlayan oyun türüdür”
	Yang, vd., 2009	“Oyuncunun oyunu oynamak için fiziksel olarak hareket etmesini gerekli kılan, etkileşim temelli yeni bir çeşit dijital oyun türüdür.”
	Müeller vd., 2011	Oyunun çıktısının öncelikle fiziksel efor sergilemek olduğu dijital oyun türü .
Egzersiz	Kooiman ve Sheehan, 2015	Aynı yerde yan yana gerçek kişilerle, tek başına oyuna karşı veya uzaktan gerçek insan(lar)a karşı oyuncunun vücudunu da işin içine katarak yaptığı hareketlerle avatari yönlendirdiği video oyunlardır.
	Bogost, 2007	Egzersiz ile video oyunlarının bir çeşit birleşiminden oluşan oyunlar.
	Unnithan, Houser ve Fernhall, 2006	Farklı hareket sensörleriyle çalışan denge esaslı dans simülasyonu.

	Wylie ve Coulton, 2008:338)	“Egzersize de imkan veren video oyunları”
	Klein ve Simmers, 2009:35)	“Eğlenceyi egzersizin faydalarıyla bir potada eriten oyunlar”
	Sinclair vd., 2007:289).	“Dijital oyunların egzersiz aktivitesi olarak kullanılması” ve “dijital oyunlar ile egzersiz ekipmanlarının birleştirilmesi”
Sağlık	Caspersen vd., 1985	Sağlıkla veya yetenekle ilişkili olarak ikiye ayrılırlar. Sağlıkla ilgili olanlar zindelik, kas-damar-iskelet sistemleri, vücut kompozisyonu ve mobilitesi ile ilgilidir. Yetenekle ilgili olanlar ise çeviklik, denge, koordinasyon, hız, güç ve tepki süresi ile ilgilidir.
	Lawrence, 2005 (akt. Bogost, 2007)	Oynama becerisini vücut hareketleriyle birleştirerek egzersiz tarzı hareketlere imkân tanıyan, kilo verme gibi amaçlara hizmet eden dijital oyunlar.
	Adams vd., 2009	“Fiziksel aktiviteyi, zindelik ve kaba motor becerilerinin gelişimini tetikleyen efor bazlı kullanıcı arayüzüyle tasarlanan dijital oyunlar”
	Kooiman, 2013	Rekreasyon, boş zaman ve fiziksel aktivite yerine kullanılan bir kavram olarak antroyunlar oyuncularını bilişsel, duygusal, fiziksel ve sosyal faydalar sağlamaktadır.
Kapsayıcı	Oh ve Yang 2010	Oyuncunun güç, denge ve esneklik içerecek şekilde efor sarf etmesini gerektiren; temelde bilgisayar yazılımlarıyla destekli ya da doğrudan oynatılmış aktivitelere ilişkin dijital oyunların sağlıklı yaşam amaçlı oynanmasını içeren deneysel bir aktivite türüdür. Sağlık alanında antroyun kavramı yerine antr-eğlence, dans simülasyonu, etkileşimli video oyunları, hareket gerektiren video oyunları, aktif video oyunları, fiziksel oynama, fiziksel oyun ve kinestetik video oyunları gibi terimler kullanılmaktadır.

1.3. Fiziksel hareket

Fiziksel aktivite Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından enerji tüketimiyle sonuçlanan, iskelet kaslarıyla yapılan her bir vücut hareketi olarak tanımlanmıştır. Egzersiz, fiziksel aktivitenin amaca yönelik aktivitelerle, planlı ve yapılandırılmış şekilde, fiziksel sağlığın bir ya da daha fazla bileşenini geliştirme ya da korumaya yönelik bir türüdür (WHO, 2010). Caspersen vd. ise egzersizi (1985:126) “fiziksel fit olma halini ya da fiziksel gelişimi sağlamak amacıyla planlı, tekrarlı ve yapılandırılmış amaca yönelik” bir etkinlik olarak tanımlanmaktadır. Sağlık otoriteleri zorlamayan bir aktivitenin dahi otuz dakika boyunca sürekli yapılmasının fayda sağlayacağını telkin etmekte, az da olsa fiziksel aktivitede bulunmanın hiçbir şey yapmamaktan daha evla olduğunu söylemektedirler (U.S. Department of Health & Human Services, 2008).

Sağlık alanındaki araştırmacıların antroyun kavramından kaçınarak yeni kavramlar türetmelerinin temelinde yatan fiziksel hareketlilik ve oyuncunun sergilediği efor unsurlarına da değinmek gerekir. Bu noktada geleneksel dijital oyunların oynanış tarzının da katkısıyla dijital oyun oynamanın rekreasyon faaliyeti olarak müzik dinlemek, bir şeyler okumak ya da izlemekle aynı olduğunun kabul edilebileceği belirtilmelidir. Buna ek olarak efor gerektiren pek çok sosyal oyun da araştırmacılar tarafından içerdiği efor göz ardı edilerek sedanter kabul edilmektedir (Oh ve Yang, 2010). Buna karşın Atari firması antroyunları dinlenirken, eğlenirken bile enerji sarf ettirecek dijital oyun türü olarak pazara sunmaktadır. Firmanın ajandasında ise farklı jenerasyonlara dijital oyun oynatarak ürünü ailenin merkezine çekip dijital oyunlara gelen eleştirileri zayıflatmak ve dijital oyunların pazar payını arttırmak vardır (Kooiman ve Sheehan, 2015).

Fiziksel hareketten ve efordan bahsederken harcanan enerjinin metabolik eşdeğeri, dinlenme esnasında harcanan enerjininki 1 baz alındığında, buna kıyasla yapılan aktivite esnasında harcanan enerjinin değerlendirildiği MET sistemine göre ölçülmektedir (Jette, Sidney ve Glumchen, 1990). Bu sistemde 1 dinlenme halini gösterirken, 2 ve 3 hafif yoğun aktiviteyi, 3 ve 6 arası orta yoğun aktiviteyi, 6 üstü ise ağır yoğun aktiviteyi göstermektedir. Yapılan araştırmalar antroyunların 2,3 ile 7,2 aralığında MET değerleri alabildiğini göstermektedir (Ainsworth vd., 2011).

1.4. Türkçeleştirme Önerisi: Antroyun

Exergames için Türkçe karşılık olarak antroyun kavramsallaştırmasının önerilmesi ve kullanılması bu çalışmanın temel amacıdır. Bununla beraber İngilizce kavrama benzer şekilde egzersiz ile oyunu birleştiren ‘egzeroyun’ kavramı da düşünülmüş olup, gerek daha uzun gerekse de söylemesi daha zor olduğu için uygun bulunmamıştır. Bunun yerine antrenman ve oyun kelimelerini birleştiren antroyun kavramı tercih edilmiştir.

Egzersiz kelimesinin Türkçe sözlükte ‘alıştırma’ olarak tanımlanmaktadır (“egzersiz,” 2020). Türkçe sözlükte “alıştırma” ve “herhangi bir konuda yapılan hazırlık” olarak tanımlanan antrenman (“antrenman,” 2020) aynı anlama geldiği egzersizi ikame ederken ‘exergame’ kavramsallaştırmasının Türkçe ikamesi olarak önerilen antroyun herhangi bir anlam kaybına da sebebiyet vermemektedir.

Antroyunlarla işigali tanımlayan ‘exergaming’ kavramına 2007 yılında Collins English Dictionary’de yer verilmiştir (“exergaming,” 2020a). Kavram hâlihazırda Oxford, Cambridge gibi önemli sözlüklerde yer almıyor olsa da pek çok internet sözlüğüne çoktan giriş yapmıştır.

2. Dijital Oyunlar ve Antroyunların Kısa Tarihçesi

Dijital oyunlar, askeri ve endüstriyel araştırmaların birleşiminden ve bilgisayar korsanlarının bilgisayarların yeteneklerine eğlenceli meydan okumaları sonucunda programlanan deneysel ürünler olarak ortaya çıkmıştır (Bell, 2001:45; Kline vd., 2003:24). İlk bilgisayar oyunu 1960’ların başında Massachusetts Institute of Technology’den (MIT) Steve Russell adlı öğrencinin kodladığı Spacewar kabul edilmektedir (Kline vd., 2003:80). On yıl kadar sonra ilk çok oyunculu dijital oyun da Rick Blomme tarafından modlanan Spacewar oyunu olmuştur (Mulligan ve Patrovsky, 2003:438). Görüldüğü üzere beraber ya da karşılıklı şekilde birlikte oynama edimi daha sonra Zabet’in (2012) ritüel olarak adlandıracağı üzere dijital oyunların başlangıcından bu yana var olan, oyun tasarımlarına yön veren bir edimdir. Spacewar’ın önemi ise ilham kaynağı olduğu, oyun sektörünün lokomotifini olacak Space Invaders adlı oyunda yatmaktadır. Bu oyun stadyumlarda turnuvası yapılan, espor geleceğini öngören ilk dijital oyundur denilebilir (High Score, 2020).

Antroyunlar, vücut hareketlerini ve tepkilerini algılayan bir teknolojiye dayanır. Tür, geleneksel video oyunu oynayan sedanter tipin tersine çevrilmesiyle doğmuştur. Tür aynı zamanda gelişmeye açık teknolojilere dayandığından video oyunlarını da daha eğlenceli hale getirebilmektedir. Üretilen ev eğlence sistemleri ve oyun konsollarının kontrolcülere, içerdikleri ivmeölçer ve jiroskop gibi hareket algılayıcılarla ya da ek kamera bileşenli donanımların sağladığı vücut takip sistemleriyle antroyunların gelişmesi için önemli bir kapı aralamaktadır. Ancak talep, ev kullanıcısı dikkate alındığında sorgulanabilir düzeydedir demek

yanlış olmayacaktır. Bunlarla beraber antroyunlar sanal gerçeklik konseptinin alt bileşenlerinden de biridir. Bu alanda ortaya konan High Cycle (kullanıcının pedal çevirdiği ancak sanal bir çevrede ilerlediği bir bisiklet) ve Virtual Racquetball (vücut hareketlerini algılayan gerçek bir raket ile sanal ortamda topa vurmaya hedefler) sistemleri, Autodesk tarafından piyasaya sürülmüştür. Ayrıca Virtual Racquetball telefon hattı üzerinden karşılıklı oynamayı da mümkün kılması açısından önemli bir mihenk taşıdır. Her iki sistem de kullanıcıyı daha çok içine çekmeyi amaçlayan, kafaya takılan birer öncü/ilk model sanal gerçeklik gözlüğü kullanmaktaydı (“exergaming,” 2020b).

Türün kökeni seksenlerin sonuna Nintendo Entertainment System (NES) konsolu için 1986’da piyasaya sürülen Power Pad’e (ya da Aile Antrönörü) ve Atari 2600 konsolu için 1987’de piyasaya sürülen Foot Craza’ya dayansa da her ikisinin de pazar payı sınırlı olmuştur. Konami’nin 1998’de piyasaya sürdüğü Dance Revolution oyunu ise türün ilk büyük ölçekli yapımı olarak anılmaktadır ve oyun, arcade³ cihazlardan ilk Playstation konsoluna uyarlandığında ise oyun 3 milyon adet satmıştır. 2000’ler antroyun tarzını kullanan cihazların başarılı olduğu bir dönemlerdir. PlayStation 2 konsolu için piyasaya sürülen Eye Toy kamerası 10 milyon, Nintendo’nun Wii Fit’i ise 21 milyon adet satışa ulaşmıştır. 2009 yılına gelindiğinde ise sağlık oyunu olarak adlandırılan oyunların 2 milyon dolar gelir sağladığı görülmektedir. Bunda yaklaşık 18 milyon satışa ulaşan Wii Fit’in payı büyüktür (“exergaming,” 2020b).

Türe dair ilk önemli girişim Atari firması tarafından daha sonra ‘exertainment’ olarak adlandırılacak olan 1982 tarihli Atari Puffer projesidir. Proje, Atari’nin o dönemki oyun sistemlerine bağlanacak bir egzersiz bisikletinden ibarettir. Bisikletin hızlanması pedal çevirerek, yönlmesi ise gidona eklenen yön tuşlarıyla gerçekleşmekteydi. Atari iflasını ilan edip projeyi askıya aldığı anda birkaç farklı oyunu destekleyecek şekilde bu sistemin üretime hazır olduğu ancak pazara sunulmadığı bilinmektedir. Pazardaki bu boşluğu ise Nintendo firması Nintendo Entertainment System (NES) için 1986’da çıkardığı Power Pad ile doldurmuştur (“exergaming,” 2020b).

Piyasaya sürülen ilk tekil antroyun sistemi ise 1986 tarihli ‘Computrainer’ adlı cihazdır. Antrenman amaçlı ve motivasyon odaklı bir cihaz olarak tasarlanan ‘Computrainer’, NES’in sağladığı teknolojik imkanlarla kullanıcıların sanal bir çevrede bisiklet sürmelerine imkan tanırken bir yandan da ekranda kat edilen mesafe, harcanan güç gibi verileri de sunmaktaydı. Ancak iş fiyatlandırmaya geldiğinde cihazın bir eğlence ürünü olduğunu söylemek zordu, oldukça yüksek bir fiyatla pazara sürülen bu ürüne yalnızca profesyonel sporcuların bütçesi yetebiliyordu. NES tarafından 1986’da piyasaya sürülen ‘Family Trainer’ın odağında ise egzersizden ziyade eğlence yer almaktaydı. ‘Computrainer’ ile aynı dönemde bilgisayara bağlanabilir kürek makinası ‘Concept II’de duyurulmuştur. Daha sonrasında ‘eRow’ olarak adlandırılacak olan bu cihaz günümüzde bile hem bireysel çalışma ve motivasyon için hem de salonlardaki kürek müsabakalarında kullanılmaktadır (“exergaming,” 2020b). World Class Track Meet (WCTM), NES konsoluna 1988 yılında çıkmış bir atletizm oyunudur. Bu oyunda oyuncu hareket algılayıcı bir donanım üzerinde ayaklarını da kullanmalıdır ki oyundaki karakter uygun şekilde yürüsün, koşsun ve zıplayabilsin (Bogost, 2007). WCTM sonrası benzer hareket sistemini kullanan pek çok oyun piyasaya sürülmüş olsa da araştırmacılar Wii

³ Tek yazılım çalıştıran, oyun salonu tipi, jetonlu oyun mainelerinin genel adı.

konsolunun etkisine kadar antroyunları da geleneksel dijital oyunlar gibi sedanter aktivite olarak değerlendirme eğiliminde olmuşlardır (Rosenberg vd., 2008).

Doksanlı yıllarda ise sektörlerinde öncü firmaların ortaklıklarıyla zindelik ve spor ekipmanlarına sanal gerçeklik uygulamalarını entegre etmek ilgi duyulan bir uğraşa dönüşmüştür. Yeni teknolojilerden bazıları antrenman sarsında internette gezinmeye olanak sağlamak, ağırlık takibi yapmak ve kullanıcıya çeşitli geri bildirimler sağlamak gibi entegrasyonlardır. Bu dönemim sistemleri üç sebepten ötürü piyasada başarısız olmuştur. İlki çok yüksek bir fiyatlandırma, ikincisi bakımlarının zor ve tamirlerinin maliyetli olması, üçüncüsü ise bu cihazlardaki uzmanlaşmanın sporcuları diğer sporcuların yanında komik gösterdiğine yönelik algıdır (“exergaming,” 2020b).

Dijital oyun egzersizlerinde 1998 yılına kadar kayda değer başka bir adım atılamamıştır. Donanım hâlihazırda ev kullanıcıları için pahalıdır, spor salonları ise bu teknolojiye adapte olmaktan çekinmektedir. Buna karşılık ev eğlence sistemleri ve oyun konsolları ev kullanıcılarının karşılayabileceği bütçelerle oldukça gelişim kaydeden teknolojik cihazlar olarak piyasada yerini almıştır. Oyun üreticileri bu durumu avantaja çevirmek için spor teknolojilerine yeniden yönelmişlerdir. 1998’de Konami’nin Dance Revolution oyunu piyasaya sürülmüş ve ondan birkaç ay sonra da Andamiro’s Pump It Up adlı oyun raflardaki yerini almıştır. 2000 yılında spor sektörüne yönelik dijital geliştirmeler uygulanmış bir bisiklet İngiliz şirket Exertris tarafından piyasaya sürülmüştür. Exertris’in bisikletini 2003 yılındaki tüketici elektronik fuarında Bill Gates’in tanıtması medyanın da antroyunlarla ilgilenmesini sağlamıştır (“exergaming,” 2020b)

Playstation 2 konsoluyla beraber ev kullanıcıları da gelişen bu alana yavaş yavaş dâhil olmaya başlamıştır. EyeToy adlı bir çeşit kamera olan kinetik donanımın bu konudaki katkısı büyüktür zira oyuncuların beden hareketleri bir kontrolcü gibi oyuna aktarılmaya başlanmıştır. Böylece her oyun aslında potansiyel bir antroyuna dönüşme imkânı bulmuştur denilebilir. 2006 Yılında piyasaya sürülen Nintendo firmasına ait oyun konsolu Wii, Wii Remote adlı hareket algılayıcı kontrolcü sayesinde antroyun alanına yeni bir ivme kazandırmıştır. Firma, 2007’nin sonlarına doğru çıkardığı Wii Fit (ve ek denge tahtası) donanımıyla da antroyunlar adına belki de ilk büyük adımı atmıştır denilebilir. Bazı hastanelerde rehabilitasyon için kullanılan bu cihazlarla yürütülen programlar wiihab olarak anılmaya başlanmıştır. Bu dönemde pek çok antroyun yazılımı ve donanımı art arda piyasaya sürülmüştür. Ancak sağlık yararlarını uzun vadede ölçecek çalışmalar görülmemektedir (“exergaming,” 2020b).

2010’lu yıllarda yeni nesil konsollarla birlikte hareket algılayıcı teknolojiler de gelişmeye ve yan donanım olarak piyasaya sürülmeye devam etmiştir. Kullanıcının tüm vücut hareketlerini algılama kapasitesine sahip olan Kinect bu yeni donanımların önemli örneklerindedir. Bu donanımları destekleyici akıllı telefon yazılımları da geliştirilmeye ve kullanıcılar için piyasadaki yerlerini almaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde doğrudan ve yalnızca akıllı telefonlar üzerinden sağlık ve spor bileşenlerine odaklanan uygulamalar üretilmeye başlanmıştır. Konsollara gelen antroyun örnekleri devam ederken bir yandan da artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik bileşenlerine de vurgu artmıştır. Cep telefonları üzerinde çalışan Pokemon Go artırılmış gerçeklik türünün teknolojik anlamda en gelişmiş örneğidir denilebilir. Sanal gerçeklik alanında başat antroyun örneği olarak da Beat Saber verilebilir

("exergaming," 2020b). Konsollar mobil oyunlar için en popüler araç olsa da mobil tabanlı antroyunlardan biri olan Pokémon GO adlı oyun da çıktığı dönemde adından söz ettirmeyi başarmıştır (Kari, 2015). Pokemon Go sonrası gerek benzer gerekse de türev oyunlar piyasada hızla yerini almaya, mobil antroyun janrası büyümeye başlamıştır (Matthews vd., 2016). Antroyun satıcıları ise bu sistemlerle spor yapmak isteyen gençlere yönelik oda tasarımlarına veya doğrudan spor salonları tasarlamaya yönelmiştir. Grup halinde spor faaliyetleriyle ilgilenen Les Mills International ise Immersive Fitness adlı bir stüdyo ile dünya çapında antroyun kullanıcılarını birlikte ve canlı yayın çalışma grupları oluşturacak şekilde bir araya getirmektedir ("exergaming," 2020b; Molko, 2015).

Antroyunlar teknolojiyle olan göbek bağı nedeniyle dijital oyun sektörünün kullandığı yeni teknolojilerle daimi bir temas halindedir. Bu temaslardan en yenisi, son birkaç yılın ilgi çekici teknolojisi olan ancak hâlihazırda gelişme potansiyeli de barındıran sanal gerçeklik sistemleri ve uygulamalarıdır. Sanal gerçeklik uygulamaları antroyunlar için pek çok sebepten dolayı biçilmiş kaftan olma yolundadır. VR cihazlarda sanal çevre duruma göre adapte edilebilmektedir ve sanal çevre içerisindeki oyuncu oldukça geniş bir çevresel etkileşim imkânını en azından potansiyel olarak bulabilmektedir. Artırılmış gerçeklik uygulamalarını da özümseyen sanal gerçeklik sistemleri kişinin oturma odasını boks ringine dönüştürebilme gibi efektler konusunda oldukça maharetlidir. Ancak, başa takılan ekranlar ihtiva eden sanal gerçeklik sistemleri kimi antroyun konseptleri için yenilikçi olsa da bazen de ağırlık, kablolar, pahalı donanım gereksinimleri gibi nedenlerden ötürü kullanışsız ya da erişilemez olabilmektedir. Bununla birlikte sanal gerçeklik teknolojileri gelişim vadeden bir alan olarak dijital oyun sektöründe önemli bir pazar payına sahiptir. Son dönem VR sistemlerinin pahalı olmakla birlikte kablolardan ve güçlü bilgisayar donanımı gereksinimlerinden kurtulmaya başladığı göz önünde bulundurulursa sanal gerçeklik teknolojileri antroyunların vazgeçilmez bir tamamlayıcısı olacaktır ("exergaming," 2020b).

3. Antroyunları Sınıflandırmak

Antroyunları sınıflandırmak için bir önceki bölümde yer verilen antroyun tarihi ve bir sonraki bölümde ele alınacak olan antroyunlar üzerine yapılan çalışmaların dağılımı dikkate alınarak bir sınıflandırma önerisi olan aşağıdaki tablo 2 oluşturulmuştur:

Tablo 2: Antroyunlar İçin Bir Sınıflandırma Önerisi

	Tanım		Örnek
Araca göre antroyunlar			
1	Donanım	Doğrudan antroyun için tasarlanmıştır, yazılım unsuru çıkarıldığında ise bir spor zindelik ekipmanı olarak kullanılabilirler	eRow
2	Konsol	Konsollar için hazırlanan antroyun uygulamalarıdır.	Just Dance
3	Mobil	Cep telefonları, tabletler ve el konsolları gibi mobil cihazlar için hazırlanan antroyun uygulamalarıdır.	Pokemon Go
4	VR/AR	Sanal gerçeklik cihazları için doğrudan ya da artırılmış gerçeklik teknolojisi kullanan, kimi zaman diğer araçlarla birlikte kullanımı mümkün olan uygulamalardır.	Beat Saber
Amaca göre antroyunlar			
	Tanım		Örnek

1	Eğlence ve Sosyalleşme	Eğlenmek veya sosyalleşmek için tasarlanan dijital oyunlardır. Önceliğinde sağlık vb. başka bir fayda doğrudan güdülmemektedir.	Just Dance
2	Sağlık, Zindelik	Ana odağı spor yaptırmak olan, oynama amacı zinde olmak, form kazanmak olarak tasarlanan oyunlardır.	EA Active 2
3	Rehabilitasyon, Tedavi	Ana odağı rehabilite etmek ya da bir rahatsızlığı tedavi etmek olan oyunlardır. Gerek bilişsel gerek bedenin işlevlerine yönelik rehabilitasyonları ve tedavileri içerebilirler.	Astrojumper PlayMancer
4	Eğitim	Eğitim amacıyla tasarlanan, gerek eğitim kurumlarına gerekse iş yaşamına hitap eden oyunlardır.	Magos Lite ⁴

4. Antroyun Çalışmaları ve Temel Bulgulardan Örnekler

Bu bölümde antroyun literatüründe yapılan çalışmalar, özellikle de meta analiz ve literatür taramalarını önceleyerek ele alınacaktır. Ele alınan çalışmalar bedensel/ruhsal ve toplumsal olmak üzere iki alt gruba ayrılarak verilecektir. Antroyun oynamanın içerdiği risklerden bahseden çalışmalara değindikten sonra, son olarak, hâlihazırda Türkiye’de mevcut çalışmalara da kısaca değinilecektir.

4.1. Bedensel ve Ruhsal Sağlık

Bedenle ilgili antroyun çalışmaları kronik rahatsızlıklar, beden sağlığı araştırmaları, yaşlılık çalışmaları, cinsiyete ve yaş gruplarına bağlı bir hastalığa yönelik çalışmalar, vücut formuna ya da bilişsel konulara yönelik çalışmalar şeklide gruplanabilir.

Yapılan literatür taraması (Lin, vd., 2019) sonucunda antroyunların, iskelet sistemine yönelik tedavilerde başarılı olduğu ve ağrıyı önemli ölçüde azaltmaya katkı sağladığı görülmüştür. Aynı çalışmada yanık kaynaklı ağrıların rehabilitasyonlarında da antroyunların işlevsel olduğu belirtilmiştir. Antroyunların kronik olmayan eklem ağrılarında işe yaramadığını ortaya koyan çalışma VR uygulamalı antroyunların daha efektif olduğundan da söz etmektedir. Kronik ağrı çeken hastaların rehabilitasyonu için tasarlanan (Jansen-Kosterink vd., 2013) PlayMancer adlı antroyunla yapılan dört haftalık bir deneysel çalışma sonucunda, katılımcıların motor becerilerinin ve fiziksel kondisyonlarının iyileştiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Antroyunların odak noktası olan denge becerisini irdeleyen çalışmalar ise oldukça fazla sayıdadır. Yürüme gücünü çekenlerin antroyunlarla rehabilite edilmesini çalışan araştırmacılar (Corregidor-Sanchez vd., 2019) antroyunların kayda değer şekilde fayda sağladığını ancak doğaları gereği bir takım zarar verebilecek unsurları da barındırdığını belirtmiştir. Yapılan bir diğer çalışmada ise (Nawaz, vd., 2014) denge, yürüme, güçlendirme, kas ve iskelet sistemine yönelik antroyunların doğrudan bu amaçlara yönelik, hedef yaş grubunun beklentilerini dikkate alacak şekilde tasarlanması gerektiği ortaya koyulmuştur. Çalışmada ayrıca, piyasaya sürülen eğlence amaçlı antroyunların sağladıkları faydaları bertaraf eden dezavantajları olduğuna da değinilmiştir. Palaniappan ve Duerstock (2018) ise omurilik sakatlıklarından muzdarip hastaların hastanelerde rehabilitasyon görme imkanlarının kısıtlı olmasına binaen evde süren

⁴ Eğitsel dijital oyun yapma platformu.

rehabilitasyon sürecinde antroyunların kullanımına ilişkin yaptıkları çalışmada piyasa oyunlarının 'normal' hareket kapasitesine sahip insanlar için tasarlanması dolayısıyla kendi tasarladıkları sanal gerçeklik destekli antroyunu kullanmışlar ve söz konusu antroyunun terapi sürecine olumlu katkıları olduğunu ortaya koymuşlardır.

Yaşlı bireylerde antroyun uygulamalarına ilişkin yapılan çalışmalar da çeşitlilik göstermektedir. Yaşlıların bilişsel kabiliyetlerini geliştirme amacı güden antroyun literatürünü inceleyen Stojan ve Voelcker-Rehage (2019) sonuçların değişken olduğunu görmüşlerdir. Bu amaçla tasarlanan her antroyunun her bireyde olumlu katkı yapmadığını ifade eden yazarlar genel anlamda antroyunların diğer aktivitelerden az da olsa daha faydalı olduğunu altını çizmişlerdir. Antroyunların yaşlıların ilgisini çekme kabiliyetinde olan tasarımlar olduğunu ancak iyi tasarlanmadıklarında dinlenme seviyesinin üzerinde bir fiziksel aktivite sağlamadıklarının altını çizen Adcock, vd., (2020), iyi tasarlanan antroyunların ise gerek fiziksel gerekse bilişsel anlamda pozitif katkı sağladığını belirtmişlerdir. Yaşlı bireylerin denge problemlerinin iyileştirilmesine yönelik antroyun uygulamalarını çalışan araştırmacılar (Anders, vd., 2020) ise oyunların yaptırdığı kimi hareketlerin denge sürekliliğine katkı sağladığını ancak iyi tasarlanmamış veya düşünülmemiş kimi hareketlerin ise zarar verebileceğini belirtmektedirler.

Antroyunlarla yapılan çalışmalar arasında spesifik rahatsızlıklara yönelik uygulamalar da söz konusudur. Wu, Wu, ve Ye'nin (2020) ortaya koyduğu üzere parkinson hastalığı olan bireylerle yapılan antroyun çalışmaları sonucunda antroyunların denge, yürüyüş, yorgunluk ve postüral dengesizlik gibi pek çok faydaya sahip olduğu görülmektedir. Fibromiyaljisi olan kadınlarda kalp ritmi değişkenliğinin önlenmesine yönelik antroyun uygulamasını değerlendiren araştırmacılar sonuçların olumlu olduğunu belirtmiştir (Villafaina, vd., 2020). Bir diğer çalışmada antroyunların kanser hastalarının yorgunluklarını gidermede faydalı olduğu bulgusuna erişilmiştir (Alves, vd., 2018). Staiano, Abraham ve Calvert (2013) tarafından yapılan çalışmada antroyunların yetişkinlerde kilo verme ve fiziksel gelişime katkıları kontrol gruplu bir deneyle araştırılmıştır. Deneysel sonucunda antroyunların belirgin bir biçimde kilo verme ve şekle girme konularında olumlu katkıları olduğunu ve hatta rekabetçi şekilde oynandığında bu olumlu etkinin daha da arttığı ortaya konulmuştur. Antroyunlar obezite sorunuyla başa çıkmakta verimli bir opsiyondur (Kiili ve Merilampi, 2010). Tüm bu olumlu etkilerine rağmen bunamaya etkisinin araştırıldığı bir diğer çalışmada antroyunların bunama teşhisi koyulan insanların bilişsel gelişimine hiçbir fayda sağlayamadığı tespit edilmiştir (van Santen, vd., 2020).

Sağlıklı veya spesifik bir rahatsızlığı olan çocuklara yönelik antroyun çalışmaları da mevcuttur. Finkelstein, vd. (2010) otizmlili çocukların odaklanma motivasyonunu geliştirmek amacıyla tasarladıkları Astrojumper adlı sanal gerçeklik destekli antroyunun ilk uygulamalarının olumlu sonuçlar verdiğini belirtmektedirler. Bir diğer çalışmada antroyunların 4-5 yaşlarındaki çocukların prefrontal kortekslerine etkisi araştırılmış ve bu yaş grubundaki çocukların bilişsel gelişimi için antroyunların oldukça faydalı olduğu bulgusuna erişilmiştir (Eng, vd., 2020). Başka bir çalışmada ise görme engelli çocukların denge kapasitelerini arttırmak için tasarlanan, görsel olmayan kayak antroyunu ile çocukların denge yeteneğine ve dolayısıyla yürüme becerilerine oldukça olumlu katkı sağlanmıştır (Morelli, vd., 2014).

Soltani ve Salesi (2013) tarafından sporcuların rekreasyon süreçlerine ilişkin yapılan araştırmada ise antroyunların rekreasyon performansını ve oksijen tüketimini arttırdığı dolayısıyla sporcu sağlığı için faydalı olduğu belirtilmiştir. Li, Theng ve Foo (2015) tarafından yapılan çalışmada ise depresyon ve antroyun ilişkisini inceleyen literatür taramaları sonucunda antroyunların depresyonu hafifletici etkisi olduğu ve hatta fiziksel aerobik hareketlerden çok daha olumlu sonuç verdiği bulgusuna erişilmiştir.

4.2. Sosyal Sağlık

Antroyunların sosyal etkisine yönelik araştırmalar, tıp alanında yapılan çalışmalar kadar yoğun değildir. Buna rağmen söz konusu alanda gerek özgün çalışmalar gerekse tıp alanındaki çalışmaların yan çıktıları mevcuttur. Kari ve Makkonen'in (2014) ortaya koyduğu üzere bireyin antroyunlara olan ilgisi sosyal çevresinde antroyunlara olan ilgiyle paraleldir. Bu noktada toplumsal gündelik yaşama, birey ve toplum sağlığına faydalı olması umulan antroyunların Oinas-Kukkonen'in (2013) "sosyo-teknik enformasyon sistemleri, fiziksel ve davranışsal çıktılarla birlikte tasarlanırlar ki davranışları değiştirsinler ya da güçlendirsinler, bunu da kullanıcıları yıpratmadan ve aldatmadan yapabilsinler" ifadesine uygun şekilde tasarlanması önemlidir.

Sosyalleşmenin oyunun ve oynamanın doğasında olması, çift veya grup olarak vakit geçirilen rekabet veya dayanışma unsuru içeren çok oyunculu antroyunların daha fazla oynama/egzersiz yapma motivasyonu sağladığı bulgusuyla desteklenmektedir (Chan, vd., 2019). Antroyun olarak uyarlanan sporların kültürel olarak bilinen spor, dans vb. faaliyetler olması onları kullanan yetişkin ve yaşlı bireylerin adaptasyonunda kolaylaştırıcı role sahip olması ise bir diğer çalışmanın konusudur. Söz konusu çalışmada (Zhang, vd., 2019) antroyunlarla veya dijital oyunlarla iştigali az olan kimselerin aşına olmadıkları bir faaliyettense hâlihazırda fiziki olarak bilip deneyimledikleri bir faaliyetin sanal etkileşiminden daha çok verim aldığı görülmüştür.

Antroyunların duygusal iyilik haline etkileri üzerine yapılan araştırmada ise duygusal iyiliği etkileyen faktörleri beslediği, duygusal iyiliğe olumsuz etkisi olan faktörleri ise azalttığı tespit edilmiştir. Birlikte oynama edimininse duygusal iyi olma haline katkısı olmadığı ancak sosyalleşme noktasında yeni arkadaşlıkların kurulmasına vesile olduğu da tespit edilmiştir (Zheng, vd., 2020).

Kültürler arası etkileşimde antroyunların rolünü çocuklar üzerinden inceleyen bir çalışmada ise Hollandalı ve göçmen çocukları eşleyerek oynatılan antroyun sonucunda elde edilen bulgular antroyunların yüz yüze etkileşimi teşvik edici, dayanışmayı artırıcı ve bireysel sorumluluk yükleyici olduğunu göstermektedir (de la Hera, vd., 2018).

Joronen vd. (2016) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise antroyunların faydaları arasında hastalık semptomlarının önceden tespitine imkân sağlamanın yanı sıra benlik kavramını güçlendirdiği, durumsal ilgiyi ve motivasyonu arttırdığı, keyif verdiği, psikolojik ve sosyal refaha katkısının olduğu ve farklı öğrenme deneyimlerine imkân sağladığı bulguları öne çıkarılmıştır.

Antroyunların sosyal katkısının bir diğer boyutu da şüphesiz ki eğitimidir. Bu noktada yer verilecek ilk çalışma antroyunların ilkökul çocuklarının beden eğitimi derslerinde kullanımının

sonuçları üzerine yapılan bir araştırma olacaktır. Araştırmacılar, hem erkek hem kız çocukların antroyunlar sayesinde özgüvenlerinin arttığını, ruh hallerinin iyiye gittiğini ve böylece beden eğitimi derslerinin de kalitesinin arttığını ortaya koymuştur (Andrade, vd., 2020). Diğer bir çalışmada ise dans öğrenimi için tasarlanan bir mobil antroyunu irdeleyen Nam ve Kim (2018) uygulamanın kullanıcıya faydasını, öğretmenin figürlerinin aktarıldığı avatari takip ederek istenilen mekânda öğrenimin gerçekleştirilebileceği bir ortam yaratmak olarak ifade etmektedirler.

4.3. Riskler

Bedensel sağlık araştırmaları kısmında bahsedildiği üzere antroyunların tasarımlarından kaynaklanan sakatlık riskleri söz konusudur. Dolayısıyla bu riskler, alandaki bir başka çalışma odağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Paliyawan ve Thawonmas (2016) antroyunların risklerini ölçmek üzere bir metot dahi geliştirmiştir.

Antroyunların zararlarına odaklanan çalışmalardan biri Nintendo ile ilişkili sakatlıklar ve diğer sorunları araştıran literatür taramasıdır (Jalink, vd., 2014). Yapılan çalışmada sakatlıkların Wii konsolunun kontrolcüsünden ve onun hareket sensörüyle kullanım şekline kaynaklanan, kimi zaman cerrahi operasyon gerektirebilecek bilek problemleri temelli olduğu belirtilmektedir. Sakatlıklar ve problemler her ne kadar psikolojik, nörolojik ve cerrahi müdahale gerektirebilecek olsa bile yaygın değildir ve pek çoğu da hafif şiddetlidir. Nintendo şirketinin ürettiği antroyun donanımları ve Wii konsolu kaynaklı bilek rahatsızlıklarını nitelemek için kullanılan iki sağlık terimi, ‘nintendinitis’ ve ‘wiiitis’ de ayrıca dikkat çekicidir (Hendrick, 2010).

4.4. Türkiye’de Antroyun Çalışmaları

Dijital oyun çalışmaları ülkemizde büyüyen bir literatür oluşturmaktadır. Bağrıyanık’ın Dijital Alanın Tipolojileri: Dijital Kültüre Dair Sosyolojik Bir Okuma adlı tezinden hâlihazırda yapılmış çalışmaların bir kısmına göz atmak mümkündür. Antroyunlara ilişkin ülkemizde yapılan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Bu sınırlılığı çalışma kaleme alınırken, antroyunları genel anlamda ‘exergaming’ harici bir anahtar kelimeyle ifade ederek dijital oyun kategorisi içinde ele alan vb. çalışmaların gözden kaçma olasılığının destekleyebileceğini belirtmek önemlidir.

Taşkın (2018), sağlık bilimleri anabilim dalında yapmış olduğu “Sanal Gerçeklik Uygulamasının Diz Osteoartritli Yaşlılarda Fiziksel Fonksiyonlar, Denge ve Ağrı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi” adlı doktora teziyle ülkemizde antroyunlar üzerine yapılan çalışmalardan birini gerçekleştirmiştir. Bir diğer çalışma ise beden eğitimi derslerinde antroyunların araç olarak kullanılmasının faydalarını sorgulamaktadır (Birinci, Haşıl Korkmaz ve Öztürk, 2020). Çalışma sonucunda elde edilen bulgular arasında antroyunların öğrencileri motive etmelerinin yanı sıra algı, iş birliği, liderlik, öz yönetim, motor öğrenme becerileri, farkındalık ve akranlarından öğrenme konularında faydalı olduğu, dolayısıyla öğretmenlere yardımcı bir araç olmaları yer almaktadır. Ülkemizde kaleme alınan bir başka çalışmada ise antroyunların çocukların denge eğitimine faydaları irdelenmiştir (Abdurrahman ve Manolya, 2020). Mustafaoğlu (2018) ise e-Spor, Spor ve Fiziksel Aktivite adlı makalesinde kavramsal bir değerlendirme sunmuştur. Görüldüğü üzere ülkemizde yapılan çalışmalar kısıtlı sayıda

olmasının yanı sıra çok boyutlu olmayan, mevcut literatürü tekrar etme eğilimindeki çalışmalardır denilebilir.

Sonuç Yerine: İmkânlar Üzerine

Günümüzde pek çok antroyun uygulaması, yazılım ve donanım olarak farklı türlerde olsa da gerek cep telefonu gibi herkeste olan gerekse oyun konsolları gibi artık her eve giren eğlence cihazlarında pazar başarısı da sağlamış, kolay erişilebilir ürünler olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca antroyunlar dijital teknolojilerin gelişimiyle beraber topluluklara hitap eden bir yapıya da bürünmüştür (Baranowski vd., 2014; Chamberlin ve Maloney, 2013).

Yakın zamanda yerini yeni nesile bırakacak olan sekizinci nesil oyun konsolları Playstation 4, Xbox One ve Switch döneminde Sony tarafında VR için donanımlar çıkartılmış olsa da bu dönem antroyunlar için bir önceki konsol jenerasyonunun gölgesinde kalmıştır. VR'a olan ilgi artarken, Wii tarzı hareket algılayıcılara ilgi azalmış, başka bir ifadeyle hareket algılayıcı sistemler VR sistemlerinin birer donanımı haline gelmiştir. VR sistemlerinde oynanan antroyunların daha olumlu sonuçlar verdiği düşünülürse gelecekte bu tarz oyunlar görmek olasıdır, ancak türün en azından dijital oyun piyasasında gerilediğini söylemek doğru olacaktır. Elbette bu durum antroyunların sağlıklı veya sosyalleşme ile ilgili çalışmalarda kullanılmasına engel değildir ve fakat Kari'nin (2017) de fikriyle örtüşecek şekilde antroyun türünün oyun endüstrisi içerisindeki ölü türlerden biri olmayacağını söyleyebilmek de mümkün değildir.

Hastalıklara yönelik tanılarda erken teşhisten hastalıkların tedavisine, rehabilitasyon ihtiyaçlarına cevap vermektan bilişsel iyi olma hali için kullanılabilmeye, doğrudan veya dolaylı şekilde öğrenme edimine katkı sunmaktan sosyalleşme ve entegrasyon problemlerini aşmaya yönelik kullanım alanlarına sahip olan antroyunlar aslında tüm boyutlarıyla düşünüldüğünde Dünya Sağlık Örgütü'nün sosyal, psikolojik ve biyolojik boyutlardan oluşan sağlık tanımını destekleyici uygulamalardır. Bu sebeple çalışmanın amacı da 'exergame' olarak kavramsallaştırılan tür için 'antroyun' kavramının önerilmesi ve türün tanıtılması olarak belirlenmiştir. Antroyunların ülkemizde bilinirliğinin artması ve deneysel uygulamalarla doğrudan veya dolaylı antroyun çalışmalarının artması umulmaktadır. Antroyunlar hem toplumsal iyi olma halini destekleme hem de uygun şartlar altında bireylerin sağlıklarına katkıda bulunularak ülke sağlık politikalarında destekleyici bir role sahip olma potansiyeline sahiptir.

Ülkemiz genç ama yaşlanan bir nüfusa, dijital oyunlara yabancı olmayan nesillere sahiptir. Dolayısıyla antroyunların kullanım amaçları arasında sağlıklı yaşlanmayı ve yaşlılıkta yaşam kalitesini destekleyici olma unsurlarını öne çıkartmak önemlidir. Hâlihazırda yaşlı nüfusa hitap eden kültürel pratiklerle bezeli antroyunlar tasarlanarak sağlanacak faydaların imkanı sınırsızdır. Bu bağlamda çalışmada yer verilen antroyunların gruplandırılan tablonun da yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Dijital oyunların bir alt türü olan ve son yıllarda oyun pazarındaki ilgisini kendisinin de eklemlediği VR sistemlere kaptıran antroyunlar için nasıl bir gelecek olduğunu yerli ve yabancı literatürden takip eden çalışmalar yapmak da gerekmektedir.

Kaynakça

- Adams, M.A., Marshall, S.J., Dillon, L., Caparosa, S., Ramirez, E., Phillips, J. vd. (2009). A theory-based framework for evaluating exergames as persuasive technology. *Proceedings of the 4th International Conference on Persuasive Technology*.
- Adcock, M., Sonder, F., Schättin, A., Gennaro, F., ve de Bruin E.D. (2020). A usability study of a multicomponent video game-based training for older adults. *European Review of Aging and Physical Activity*. 17(3). 2-15. doi.org/10.1186/s11556-019-0233-2.
- Ainsworth, B.E., Haskell, W.L., Herrmann, S.D., Meckes, N., Bassett, D.R. Jr, Tudor-Locke, C. ve Leon, A.S. (2011). 2011 Compendium of physical activities: a second update of codes and met values. *Medicine and Science in Sports and Exercise*. 43(8). 1575-1581. doi:10.1249/MSS.0b013e31821ece12.
- Alahäivälä, T., ve Oinas-Kukkonen, H. (2016). Understanding persuasion contexts in health gamification: a systematic analysis of gamified health behavior change support systems literature. *International Journal of Medical Informatics*.
- Alves, R., Iunes, D., Carvalho, J., Menezes, F., Silva, A., Borges, J. ve Carvalho, L. (2018). *Effects of exergaming on quality of life in cancer patients*. *Games for Health Journal*, 7. 385-392. doi.10.1089/g4h.2017.0174.
- Anders, P., Bengtson, E. I., Grønvik, K.B., Skjæret-Maroni, N. ve Vereijken, B. (2020). Balance training in older adults using exergames: game speed and cognitive elements affect how seniors play. *Frontiers in Sports and Active Living*. 2. doi: 10.3389/fspor.2020.00054.
- Andrade, A., Cruz, W.M., Knierim Correia, C., Santos, A. ve Bevilacqua, G. (2020). Effect of practice exergames on the mood states and self-esteem of elementary school boys and girls during physical education classes: a cluster-randomized controlled natural experiment. *PLOS ONE*. 15(6). doi.10.1371/journal.pone.0232392.
- Antrenman. (2020, 29 Ağu.). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=antrenman> adresinden erişilmiştir.
- Bağrıyanık, M.F. (2018). *Dijital alanın tipolojileri: dijital kültüre dair sosyolojik bir okuma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sosyoloji Anabilim Dalı. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Baranowski, T., Maddison, R., Maloney, A., Medina Jr, E., ve Simons, M. (2014). Building a better mousetrap (exergame) to increase youth physical activity. *Games for Health Journal* 3(2). 72-78.
- Bateson, P. ve Martin, P. (2014) *Oyun, oyunbazlık, yaratıcılık ve inovasyon*. (S. Kirgezen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bell, D. (2001). *An Introduction to Cybercultures*. Routledge, New York.
- Birinci, Y., Haşıl Korkmaz, N. ve Öztürk, İ. (2020). Can exergames use as an educational tool in physical education for cognitive, social, and affective domains? *International Journal of Scientific and Technological Research*. 6. Special Issue of Educational Sciences.151-166. Doi: 10.7176/JSTR/6-06-11.
- Bogost, I. (2007). *Persuasive games: the expressive power of videogames*. The MIT Press.
- Caillois, R. (2001). *Man, Play and Games*. Chicago: University of Illinois Press.

- Caspersen, C.J., Powell, K.E. ve Christenson, G.M. (1985). Physical activity, exercise, and physical fitness: definitions and distinctions for health-related research. *Public Health Reports*. 100(2). 126-131.
- Chamberlin, B., ve Maloney, A. (2013). Active video games: impacts and research. K. E. Dill (Ed.). *The Oxford Handbook of Media Psychology* içinde. 316-333. New York: Oxford University Press.
- Chan, G., Arya, A., Orji, R. ve Zhao, Z. (2019). Motivational strategies and approaches for single and multi-player exergames: a social perspective. *PeerJ Computer Science*, 5. doi.10.7717/peerj-cs.230.
- Chess, S. (2017). *Ready Player Two: Women Gamers and Designed Identity*. Minneapolis; London: University of Minnesota Press. Erişim tarihi: 1 Ağu. 2020, <http://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctt1pwt7z7>.
- Corregidor-Sánchez, A.I., Segura-Fragoso, A., Rodríguez-Hernández, M., Criado-Alvarez, J.J., González- Gonzalez, J. ve Polonio-López, B. (2020). Can exergames contribute to improving walking capacity in older adults? a systematic review and meta-analysis. *Maturitas*. 132. 40-48. doi.10.1016/j.maturitas.2019.12.006.
- de la Hera, T., Loos, E., Wilgenburg, W., Versteeg, M., Alencar, A., Simons, M., Lamoth, C. ve Finkenauer, C. (2018). Using an ice-skating exergame to foster intercultural interaction between refugees and dutch children. *Cogent Education*. 5. 2-20. doi.10.1080/2331186X.2018.1538587.
- Demir, A. ve Akın, M. (2020). The effect of exergame education on balance in children. *Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 8, 100-107. doi. 10.17220/mojet.2020.03.006.
- Egzersiz. (2020, 29 Ağu.). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/?kelime=egzersiz> adresinden erişilmiştir
- Eng, C., Pocsai, M., Fishburn, F., Calkosz, D., Thiessen, E. ve Fisher, A. (2020). Adaptations of executive function and prefrontal cortex connectivity following exergame play in 4-to 5-year old children. *Proceedings of the 42nd Annual Conference of the Cognitive Science Society*.
- Epstein, L.H., Beecher, M.D., Graf, J.L. ve Roemmich, J.N. (2007). Choice of interactive dance and bicycle games in overweight and nonoverweight youth. *Annals of Behavioral Medicine*, 33(2). 124-131.
- Exergaming. (2020a, 1 Tem.). Collins Online Dictionary içinde <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/exergaming>
- Exergaming. (2020b, 1 Tem.). Wikipedia, Özgür Ansiklopedi içinde <https://en.wikipedia.org/wiki/Exergaming> adresinden erişilmiştir.
- Fidaner, I.B. (2009). Makinelerin Anlattıkları. Binark, M., Bayraktutan-Sütçü ve Fidaner, I.B. (Ed.). *Dijital oyun rehberi: oyun tasarımı, türler ve oyuncu*. İstanbul: Kalkedon Yayınları. 83-94.
- Finkelstein, S.L., Nickel, A., Barnes, T. Ve Suma, E.A. (2010). Astrojumper: designing a virtual reality exergame to motivate children with autism to exercise, *2010 IEEE Virtual Reality Conference (VR)*. 267-268. Waltham, MA. doi: 10.1109/VR.2010.5444770.
- Gülsoy, S. (2019). Oyun, kültür ve zaman. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (62),317-337.
- Gülsoy, S. (2017). Bir uyarılma denemesi: dijital oyunlarda sahne. *Sosyoloji Divanı*, 9. 149-164.

- Hendrick, B. (2010). When Wii Goes Wrong: Video Game Injuries. *JumpStart by WebMD*. Erişim tarihi: 20.08.2020 <https://www.webmd.com/fitness-exercise/news/20100203/when-wii-goes-wrong-video-game-injuries>.
- Huizinga, J. (2013). *Homo ludens: oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme*. (M.A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- High Score. (2020). Netflix, [belgesel, mini seri]. (Yap.) France Costrel. (Yön.) William Acks. Great Big Story: Amerika Birleşik Devletleri.
- Jalink, M., Heineman, E., Pierie, J., ve Ten Cate Hoedemaker, H. (2014). "Nintendo related injuries and other problems: review." *BMJ: British Medical Journal*. 349. Erişim tarihi: 1 Ağustos 2020, <https://www.jstor.org/stable/26519060>.
- Jansen-Kosterink, S.M., Huis In 't Veld, R.M., Schönauer, C., Kaufmann, H., Hermens, H. J. Ve Vollenbroek- Hutten, M.M. (2013). A serious exergame for patients suffering from chronic musculoskeletal back and neck pain: a pilot study. *Games For Health Journal*. 2(5). 299-307. doi.org/10.1089.
- Jette, M., Sidney, K., ve Glumchen, G. (1990). Metabolic equivalents (mets) in exercise testing, exercise prescription, and evaluation of functional capacity. *Clinical Cardiology*. 13(8). 555-565. doi:10.1002/clc.4960130809.
- Joronen, K., Aikasalo, A., & Suvitie, A. (2016). Nonphysical effects of exergames on child and adolescent well being: a comprehensive systematic review. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*. 31(3). 449-461. doi:10.1111/scs.12393.
- Kari, T. (2015). Explaining the adoption and habits of playing exergames: the role of physical activity background and digital gaming frequency. *Proceedings of the 21st Americas Conference on Information Systems (AMCIS) 2015*. Fajardo. Puerto Rico: AIS.
- Kari, T. ve Makkonen, M. (2014). Explaining the usage intentions of exergames. *35th International Conference on Information Systems*. Auckland, Yeni Zelanda, Erişim tarihi: 10. 06. 2020, https://www.researchgate.net/publication/270565084_Explaining_the_Usage_Intentions_of_Exergames.
- Kiili, K., ve Merilampi, S. (2010). Developing engaging exergames with simple motion detection. *Proceedings of the 14th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments*. 103-110. Tampere, Finland: ACM.
- Klein, M.J., ve Simmers, C. S. (2009). Exergaming: virtual inspiration, real perspiration. *Young Consumers: Insight and Ideas for Responsible Marketers*. 10(1). 35-45.
- Kline, S., Dyer-Witford, N. ve Peuter, G. (2003). *Digital play: the interaction of technology, culture, and marketing*. McGill-Queen's University Press, Montreal, Canada.
- Kooiman, B. ve Sheehan, D. (2015). Exergaming theories: a literature review. *International Journal of Game-Based Learning*. 5(4). 1-14. DOI: 10.4018/IJGBL.2015100101.
- Kooiman, B. J. (2013). *The efficacy of remote exergames in a secondary physical education curriculum*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Trident University International, Cypress, California.
- Krause, J.M. ve Benavidez, E.A. (2014). Potential influences of exergaming on self-efficacy for physical activity and sport. *Journal of Physical Education, Recreation and Dance*, 85(4), 15-20.

- Lanningham-Foster, L., Jensen, T.B., Foster, R.C., Redmond, A.B., Walker, B.A., Heinz, D. vd. (2006). Energy expenditure of sedentary screen time compared with active screen time for children *Pediatrics*, 118(6), e1831.
- Li, J., Theng, Y. L., ve Foo, S. (2016). Effect of exergames on depression: a systematic review and meta-analysis. *Cyberpsychology, Behavior And Social Networking*. 19(1). 34-42. doi:10.1089/cyber.2015.0366.
- Lieberman, D.A., Chamberlin, B., Medina, E., Franklin, B.A., Sanner, B. ve Vafiadis, D.K. (2011). The power of play: innovations in getting active summit 2011: a science panel proceedings report from the american heart association,” *Circulation*. 123(21), 2507-2516.
- Lin, H.T., Li, Y.I., Hu, W.P., Huang, C.C. ve Du, Y.C. (2019). A scoping review of the efficacy of virtual reality and exergaming on patients of musculoskeletal system disorder. *J Clin Med*. 8(791). 2-17. doi:10.3390/jcm8060791.
- Maddison, R., Mhurchu, C.N., Jull, A., Jiang, Y., Prapavessis, H. Ve Rodgers, A. (2007). Energy expended playing video console games: an opportunity to increase children's physical activity?. *Pediatric Exercise Science*. 19(3). 334-343.
- Maddison, R., Simons, M., Straker, L., Witherspoon, L., Palmeira, A. ve Thin, A.G. (2013). Active video games: an opportunity for enhanced learning and positive health effects?. *Cognitive Technology*. 18(1), 6–13.
- Matthews, J., Win, K.T., Oinas-Kukkonen, H. ve Freeman, M. (2016). Persuasive technology in mobile applications promoting physical activity: a systematic review. *Journal of Medical Systems*. 40(3). 1-13.
- Molko, D. (2015). Is virtual reality the future of fitness? *CNN*. Erişim tarihi: 17.06. 2020 <https://edition.cnn.com/2015/06/17/asia/virtual-reality-spin-class/>.
- Morelli, T., Liebermann, ., Foley J. ve Folmer, E. (2014). An exergame to improve balance in children who are blind. *Proceedings of the 9th International Conference on the Foundations of Digital Games*. Lauderdale, FL.
- Mueller, F., Edge, D., Vetere, F., Gibbs, M. R., Agamanolis, S., Bongers, B. ve Sheridan, J. G. (2011). Designing sports: a framework for exertion games. B. Begole ve W. Kellogg (Ed.). *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. Vancouver, BC, 2651–2660.
- Mulligan, J. ve Patrovsky, B. (2003). *Developing online games: an insider's guide*. New Riders Publishing, Indianapolis, USA.
- Mustafaoğlu, R. (2018). E-spor, spor ve fiziksel aktivite. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2). 84-96. doi. 10.30769/usbd.457545.
- Nam, S. ve Kim, J. (2018). Dance exergame system for health using wearable devices. *IEEE Access*. doi:10.1109/access.2018.2866944.
- Nawaz, A., Waerstad, M., Omholt, K., Helbostad, J., Vereijken, B., Skjaeret-Maroni, N., Kristiansen, L. (2014). Designing simplified exergame for muscle and balance training in seniors: a concept of 'out in nature. *Proceedings – REHAB*. 309-312. doi:10.4108/icst.pervasivehealth.2014.255269.

- Oh, Y. ve Yang, S. (2010) . Defining exergames & exergaming. *Proceedings of the meaningful play, MSU Serious Games Program*. October 21 - 23, 2010 East Lansing/Michigan, Michigan State University.
- Oinas-Kukkonen, H. (2013). A foundation for the study of behavior change support systems. *Personal and Ubiquitous Computing*, 17(6),1223-1235.
- Osorio, G., Moffat, D.C. ve Sykes, J. (2012). Exergaming, exercise, and gaming: sharing motivations. *Games for Health Journal*. 1(3),205–210.
- Palaniappan, S. ve Duerstock, B. (2018). Developing rehabilitation practices using virtual reality exergaming. *2018 IEEE International Symposium on Signal Processing and Information Technology (ISSPIT)*. 090-094. doi.10.1109/ISSPIT.2018.8642784.
- Paliyawan, P. ve Thawonmas, R. (2016). Towards ergonomic exergaming. *5th Global Conference on Consumer Electronics*. Las Vegas, ABD. doi:10.1109/GCCE.2016.7800429.
- Rosenberg, D.E., Bull, F.C., Marshall, A.L., Sallis, J.F., ve Bauman, A.E. (2008). Assessment of sedentary behavior with the international physical activity questionnaire. *Journal of Physical Activity & Health*, 5(1). 30-44.
- Sall, A., ve Grinter, R.E. (2007). Let's get physical! In, out and around the gaming circle of physical gaming at home. *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)*. 16(1). 199-229.
- Sinclair, J., Hingston, P., ve Masek, M. (2007). Considerations for the design of exergames. *Proceedings of the 5th international conference on Computer graphics and interactive techniques in Australia and Southeast Asia*.
- Soltani, P. Ve Salesi, M. (2013). Research, development, and clinical applications. *Games For Health Journal*. 2(2). doi. 10.1089/g4h.2012.0077.
- Staiano, A.E., Abraham, A.A. ve Calvert, S.L. (2013). Adolescent exergame play for weight loss and psychosocial improvement: a controlled physical activity intervention. *Obesity*. 21. 598-601. doi:10.1038/oby.2012.143.
- Stojan R. ve Voelcker-Rehage C. (2019). A systematic review on the cognitive benefits and neurophysiological correlates of exergaming in healthy older adults. *J. Clin. Med*. 2019, 8(734). 2-27. doi:10.3390/jcm8050734.
- Taşkın, G. (2018). *Sanal gerçeklik uygulamasının diz osteoartritli yaşlılarda fiziksel fonksiyonlar, denge ve ağrı üzerindeki etkilerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Tuomas Kari, T. (2017). *Exergaming usage: hedonic and utilitarian aspects*. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- U.S. Department of Health and Human Services. (2008). 2008 Physical Activity Guidelines For Americans. Be Active, Healthy, and Happy!, Erişim tarihi: 12 Ağustos 2020 <http://www.health.gov/paguidelines/pdf/paguide.pdf>.
- Unnithan, V. B., Houser, W. ve Fernhall, B. (2006). Evaluation of the energy cost of playing a dance simulation video game in overweight and non-overweight children and adolescents. *International Journal Of Sports Medicine*. 27(10). 804-809.
- Van Santen, J., Dröes, R.M., Twisk, J., Blanso-Henkemans, O., Straten, A. ve Meiland, F. (2020). Effects of exergaming on cognitive and social functioning of people with dementia: a randomized

- controlled trial. *Journal of the American Medical Directors Association*. 1-10. doi.10.1016/j.jamda.2020.04.018.
- Villafaina, S., Collado-Mateo, D., Domínguez-Muñoz, F.J., Gusi, N. ve Fuentes-Garcia, J.P. (2020). Effects of exergames on heart rate variability of women with fibromyalgia: a randomized controlled trial. *Scientific Reports*. 10(1). doi.org/10.1038/s41598-020-61617-8.
- World Health Organization (WHO). (2010). Global recommendations on physical activity for health (Report). Geneva: WHO Press.
- Wu, Yu-Tai., Wu, Yu-Feng ve Ye, Jian-Hong. (2020). Adults with parkinson's disease undergoes exergaming training to improve balance: a systematic review. *International Journal of Information and Education Technology*. 10(2). 146-153. doi: 10.18178/ijiet.2020.10.2.1354.
- Wylie, C.G., ve Coulton, P. (2008). "Mobile Exergaming." *Proceedings of the 2008 International Conference in Advances on Computer Entertainment Technology*.
- Yang, S., Treece, J., Miklas, C. ve Graham, G. (2009). "Physical activity, sedentary, and exergaming time in a PEP school". *The Annual American Alliance for Health, Physical Education Recreation and Dance National Convention & Exposition*. 31 Mart-4 Nisan. Tempa, FL.
- Zabet. F-D. (2012). *Playing together and ritualisation in online games*. (Doktora Tezi). School Of Anthropology And Conservation, Kent: Kent Üniversitesi.
- Zhang H., Miao C., Wu Q., Tao X. ve Shen Z. (2019). The effect of familiarity on older adults' engagement in exergames. J. Zhou ve G. Salvendy (Ed.). *Human Aspects of IT for the Aged Population. Social Media, Games and Assistive Environments*. doi.10.1007/978-3-030-22015-0_22.
- Zheng, H., Li, J., Salmon, C.T. ve Theng, Yin-L. (2020). The effects of exergames on emotional well-being of older adults. *Computers in Human Behavior*. 110. 1-32. doi.10.1016/j.chb.2020.106383.

ANADOLU AYDINLANMASI VE TOPLUMSAL DEĞİŞİMDE ÖNEMLİ BİR ADIM: KÖY ENSTİTÜLERİ

(*An Important Step in Anatolian Enlightenment And Social Change: Village Institutes*)

P. Betül ERNAS¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 28.07.2020

Makale Kabul Tarihi: 05.11.2020

ÖZ

Millî Mücadelenin kazanılmasından sonra Cumhuriyet ilan edilmiş ve siyasal, kültürel, ekonomik alanda gerçekleştirilen yeni düzenlemelerle önemli bir toplumsal değişim dönemine girilmiştir. Genç devlet, değişim ve dönüşüm isteğiyle özellikle toplumun eğitimi ile ilgili çok önemli adımlar atmıştır.

Atatürk, Türk İnkılabının hedefini genel olarak; Türk milletinin asırlardır geri bırakmış olan müesseseleri ortadan kaldırıp, Anadolu insanını muasır medeniyet seviyesine çıkarmak olarak tanımlamıştır. Bu hedefe ulaşmanın en önemli aşaması şüphesiz eğitim ve kültürel anlamda ilerlemenin sağlanmasıdır. Köy Enstitüleri de uzun süreden beri her bakımdan geri kalmış Anadolu insanını hem geleneksel çizgiden çıkarmak hem de eğiterek bütün olarak kalkınmayı sağlayacak çok önemli bir proje olmuştur.

17 Nisan 1940 tarihli ve 3803 sayılı kanunla oluşturulan Köy Enstitüleri'nde öğrenerek üretmeye, üretirken öğrenmeye dayalı bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Öncelikle enstitülerde benimsenen eğitim anlayışının ele alınacağı bu çalışmanın amacı; Cumhuriyet dönemi aydınlanma sürecinde ve toplumun sosyal, kültürel, ekonomik değişiminde Köy Enstitüleri'nin önemini vurgulamaktır. Aynı zamanda enstitülerin kuruluşları ve işleyişleri ile toplumun değişiminde ve dönüşümünde nasıl rol oynadıkları da ele alınmıştır. Literatür taramasına dayalı olarak hazırlanan çalışma, kuramsal-betimsel niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: *Eğitim, Toplumsal değişim, Köy Enstitüleri*

ABSTRACT

After the victory of the National Struggle, the Republic was declared and an important period of social change was entered with new arrangements in the political, cultural and economic fields. The young state took very important steps, with the desire for change and transformation., especially with regard to the education of the society.

Atatürk, the goal of the Turkish Revolution in general; He defined it as removing the institutions that left the Turkish Nation behind for centuries and bringing the Anatolian people to the level of contemporary civilization. Undoubtedly, the most important stage of achieving this goal is progress in terms of education and culture. The Village Institutes have been a very important project that will ensure development by both removing and educating the underdeveloped Anatolian people from the traditional line for long time.

Created with the law numbered 3803 and dated April 17, 1940, the village institutes adopted an understanding of education based on producing through learning, and learning through production. The purpose of this study, which will primarily address the understanding of education adopted at institutes; to emphasize the importance of Village Institutes in the Republican era enlightenment process and social, cultural and economic change of the society. Also the institutions and operations of institutions and how they played a role in the change and transformation of society will be discussed. The study, prepared based on literature review, is theoretical-descriptive.

Keywords: *Education, Social change, Village Institutes*

¹ Tarih Öğretmeni, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Mezunu, Ege Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Yüksek Lisans Öğrencisi, betul.ernas@egeilisesi.k12.tr, ORCID: 0000 0002 8776 9618.

Giriş

Çağdaş toplumda eğitim kurumu, eğitmek, öğretmek, bilimsel araştırmalar yapmak üzere uzmanlaşan ve çağın bilimini, tekniğini, sanatını ve toplumun bunlarla uyumlu özgün değerlerini, başta yeni kuşaklar olmak üzere genellikle toplum üyelerine kazandırmak işlevini yerine getiren kurumların toplamıdır (Ozankaya, 1997: 385). Bu düşünceden hareketle çağdaş toplumlardaki eğitim kurumlarının kültürel ve ekonomik gelişimde söz sahibi olması gerektiği söylenebilir.

Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma siyasi, mali, askeri ve kültürel alanların hepsinde olmalıdır (Aybars, 2014: 99). Bu da ancak yenileşme ve ilerleme ile sağlanabilir. Yenileşme ve ilerleme hareketi de köklü bir değişimi gerektirir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, yirminci yüzyılın en kapsamlı toplumsal dönüşüm projesidir. Atatürk'ün askeri, siyasi ve entelektüel liderliğinde, olumsuz koşullara rağmen hızla gerçekleştirilen inkılaplarla devletin çağdaş, demokratik ve sosyal bir devlet olması amaçlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, “muzaffer, müreffeh, mamur ve medeni” olmalıydı. Bu amaçla, “muasır medeniyet seviyesine” ulaşarak, uluslararası camianın saygın ve seçkin bir üyesi konumuna gelmek hedeflenmiştir (Gürüz, 2008: 35-36).

Atatürk'e göre; eğitim, özgür ve ulusal bir devlet kurmak, yeni Türk liderlerini yetiştirmek ve çağdaş bir toplum oluşturmak için en önemli araçtır. Bu anlayışla Atatürk'ün Türk toplumuna getirdiği en önemli kavramlardan birisi de çağdaş uygarlıktır. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak da bir eğitim sorunudur (Aybars, 2008: 254). Okuryazar oranı az, eğitim olanakları sınırlı ve yetersiz olan bir ülkede belli yaşlardaki bireylerin eğitiminde, yeni düzeni güçlü kılmak, devrimleri ve toplumsal değişmeyi gerçekleştirmek, insanları bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşturmak mümkün değildir. Bu nedenle yeni bir devlet, yeni bir toplumu gerektirmektedir. Çağdaş devlet sistemlerinin oluşumunda, verilen bağımsızlık ve egemenlik mücadelelerinin etkisi büyüktür. Yeni sistemlerin esaslarının halka benimsetilmesi ve öğretilmesi için genç cumhuriyetin kurucusu Atatürk'te halkın eğitilmesine önem vermiştir (Bozkurt, 2012: 93).

Atatürk'ün önderliğindeki Türk eğitim devrimi, demokratik ve ekonomik gelişmeyi gerçekleştirme, kültürel yozlaşmayı önleme boyutlarıyla, ulusal egemenliği ve tam bağımsızlığı amaçlayan bir eğitim düzeni getirmeyi hedeflemektedir (Ozankaya, 1997: 385). Tarihsel sürece bakıldığında ülkenin toplumsal, kültürel ve ekonomik gerçeklerine uygun bir eğitim düzeni kurma düşüncesi İzmir İktisat Kongresi'nde başlamıştır. Kongrede, ülke nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan köylü halkın eğitim imkânlarına kavuşturulması konusu ele alınmıştır. Alınan kararlarda özellikle köylerdeki eğitim ve köy okulları ile ilgili olarak okulların sadece bilgi verilen yerler olmayacağı, aynı zamanda köy ekonomisinin de geliştiricisi olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Böylece köylerde gençler çağdaş teknikler alanında da beceri sahibi olarak yetişecekler, bu sayede de öğretmen ve okul giderlerinin bir bölümü de bu yolla karşılanabilecektir. İşte bu temel anlayışla 1939'dan başlayarak Hasan Ali Yücel'in 1946'ya kadar ki bakanlığı sırasında Köy Enstitüleri olarak bilinen etkin eğitim uygulamasına geçilmiştir.

Köy Enstitüleri, ilk yıllarında, çoğunlukla dünyada eşi benzeri görülmemiş ve çok hızlı bir şekilde toplumun kalkınmasına katkı sağlayan eğitim kurumları olarak yorumlanmıştır.

Ancak, zaman içinde özellikle II. Dünya Savaşı sonrası çok partili siyasi hayata geçiş ve Türkiye'nin değişen şartlarına bağlı olarak 1951 yılında kapatılmalarına kadar geçen süreçte olumlu / olumsuz anlamda en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur (Gürüz, 2008: 49).

Bu çalışmada, “kalkınma için eğitim” anlayışının öncüsü olarak kabul edilen Cumhuriyet'in bu eğitim uygulamasının (Ozankaya, 1997: 406) sadece eğitim alanında değil, ülkenin kültürel ve ekonomik yapısında da çok önemli bir yeri olduğu ele alınmıştır. Enstitülerin kuruluş aşaması ana hatlarıyla tarihsel olarak verildikten sonra, eğitim anlayışları, kültürel ve ekonomik boyutları ile kapatılmalarına giden süreç değerlendirilmiştir.

1. Köy Enstitülerinin Kuruluşu ve Eğitim Anlayışı

Ulusal bağımsızlık Savaşı'nın ardından Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte, ülkenin yeniden inşası ve toplumun çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarılma mücadelesi başlatılmıştır. Köy Enstitüleri, kazanılan ulusal bağımsızlık mücadelesinin sonrasında başlatılan eğitim seferberliği içinde, özellikle kırsal alanlarda yaşayan köylü nüfusun eğitilmesini amaçlayan eğitim politikasının bir ürünüdür.

Bir ülkenin kalkınmasında eğitimin ne denli önemli olduğunu her fırsatta dile getiren Atatürk, ulusal bağımsızlık mücadelesinin en hararetli günlerinin yaşandığı yıllarda bile eğitim sistemi ile ilgili araştırmalar yapmış, eğitim kurumlarını incelemeye başlamıştır. Atatürk'e göre eğitimin temel görevlerinden birisi devletin varlığını sürdürmektir. Aynı zamanda sosyal ve kültürel kalkınmanın da temel unsuru olarak ele aldığı eğitim ile ilgili görüş ve geleceğe yönelik uygulanacak politikaları Millî Mücadelenin en çetin geçtiği yıl olan 1921 yılı Temmuz ayında Ankara'da düzenlenen Maarif kongresindeki konuşmaları ile ortaya koymuştur.

Maarif Kongresi'nde öncelikle geçmiş dönemin uygulamalarını eleştirmiştir. Nitekim bu bağlamda yaptığı konuşmasında özetle, asırlardan beri geri bırakılmış olan devletin kalkınmasının en önemli çözümünün eğitim olduğu ve şimdiye kadar uygulanmış yöntemlerin yanlış olduğu ve bu yüzden memleketin geri kaldığını belirtmiştir. Bundan sonra uygulanacak yöntemin kesinlikle yabancı ve yozlaşmış etkilerden uzak tamamen milli bir anlayış çerçevesinde olacağını söyleyerek eğitim sisteminin millilik esası doğrultusunda oluşturulacağını beyan etmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006:19-21.).

Atatürk yapmış olduğu konuşmalarda vatan kurtarmada iki konunun önemine dikkat çekmiştir. Bunlardan birinin asker ordusu diğerrinin de milletin geleceğini şekillendirecek irfan ordusu olduğunu söylemiş ve Maarif Kongresi'ndeki “*Bir millet irfan ordusuna malik olmadıkça muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin o zaferlerin payidar (sürekli, kalıcı) neticeler vermesi ancak irfan ordusuyla kaimdir (sağlanabilir) ... İrfan ordusunun kıymeti de siz öğretmenlerin kıymetinizle ölçülecektir*” sözleri ile öğretmenin ve eğitimin ülkenin kalkınmasındaki rolüne vurgu yapmıştır (TBMM ZD, 5; Akyüz 1994: 354).

Anadolu insanının son yıllarda üst üste yaşadığı felaketlerin sonucunda yaşadığı acı ve yokluklar düşünüldüğünde Atatürk'ün hedeflediği çağdaş uygarlık seviyesini yakalamak öyle kolay gerçekleşebilecek bir şey değildir. Özellikle bu yokluklar içinde mevcut öğretmenlerin de çok sayıda fedakârlık yapması gerekmektedir. Bu bağlamda Atatürk Maarif Kongresi'nde öğretmenlere yönelik olarak yaptığı konuşmada öğretmenlerin ülke kalkınmasındaki rolünün yanında tüm yokluklarına rağmen onlara güvendiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Bu vazife de sizlere teveccüh ediyor. Hükümeti milliyemizin kemali ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiği derecede, Türkiye muallime ve muallimlerinin hayat ve refahını henüz temin edememekte olduğunu bilirim. Fakat milletimizi yetiştirmek gibi mukaddes bir vazifeyi deruhte eden heyeti mübeccelenizin bugünün vaziyetini nazari itibara alacağından ve her müşkülü iktiham ile bu yolda gayet metinane yürüyeceğinden şüphem yoktur. Vazifeniz pek mühim ve hayatidir. Bunda muvaffak olmanızı Cenabi Haktan temenni ederim... (Hakimiyeti Milliye, 1921: 16-18).

Öğretmenlerden istediği bu fedakârlığın gerekçesini ise bir başka konuşmasında bulabiliriz. Nitekim tüm eksikliklere rağmen ülkenin kalkınmasına yapacakları katkısı, Anadolu köylüsünün içinde bulunduğu durumunu açıklayarak yapmıştır. Atatürk, nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülerin kalkınması ile ancak ülkenin kalkınabileceğini şu şekilde vurgulamıştır:

“Bu yurdun asıl sahibi ve toplumumuzun temel ögesi köylüdür. İşte bu köylüdür ki bugüne dek eğitim ve öğretim ışığından yoksun bırakılmıştır... "Türkiye'nin asıl sahibi ve efendisi kimdir? Bunun yanıtını hemen birlikte verelim. Türkiye'nin asıl sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. Öyle ise herkesten daha çok gönence, mutluluğa ve zenginliğe en çok hak kazanan ve lâyık olan köylüdür. Bunun için TBMM Hükümeti'nin iktisadi yasası bu temel ereği elde etmeye yöneliktir... (İnan, 1977: 245).

Atatürk'ün eğitim görüşleri ve planlamaları doğrultusunda; Cumhuriyetin ilk yıllarında 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile başlayan eğitim seferberliği 1928 tarihli Harf Devrimi ile devam etmiştir. Yapılan bu devrimlerde amaç Türk milletinin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını sağlamaktır. Harf devrimi ile büyük bir eğitim faaliyetine girilmiş, herkesin okuma yazma öğrenme isteği Millet Mektepleri'nin açılması yolunu açmıştır. Atatürk'ün büyük gayretleri neticesinde Mustafa Necati' (Uğural) nin Millî Eğitim Bakanlığı döneminde Millet Mektepleri açılmıştır (1 Ocak 1929) (Aysal, 2005: 267-282).

Açılan bu mekteplerde amaç, yeni harflerle okuma yazma öğretmektir. Bu okulların yanı sıra Halkevleri'nin kurulması, cehalete karşı başlatılan büyük bir çabanın sonuçları olarak değerlendirilebilecek kültürel gelişmelerdir. Halkevleri'nde çalışan genç aydınlar yaptıkları çalışmaları büyük bir özveriyle yürütmüşler, çalışmaları esnasında köyleri de inceleme ve araştırma fırsatı elde etmişlerdir. Ancak çalışmaları sonucunda görmüşlerdir ki şehirlerde elde edilen başarılar köylerde elde edilememiştir. Bu durum dikkatleri ve ilgiyi köylere ve köylü nüfusun eğitilmesi konusuna yoğunlaştırmıştır. 1930-1940 yılları arasında köylü halka hizmet götürmek amacıyla birtakım faaliyetlerde bulunma çabası gösterildiyse de bu çabalar kimi zaman köylünün ihtiyaçlarına karşılık vermemiş, kimi zaman da tam olarak gerçekleştirilememiş ve yarım kalmıştır. Kaldı ki, kırsal alanlarda görev yapacak öğretmenlerin yetiştirilmesi konusu II. Meşrutiyet döneminden beri düşünülmüş, ancak gösterilen çabalara rağmen istenen hedefe ulaşılamamıştır (Öztürk, 1996: 125-126).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 1935 yılı nüfus verilerine bakıldığında ülkenin toplam nüfusunun 12.862.754 olduğunu (TÜİK, 2007: 18), bu nüfusun da %80,75'inin okuma yazma bilmediğini görülmektedir (Öztürk, 1996: 19). Bu oranın %23,3'ünü erkekler, %8,2'sini kadınlar oluşturmaktadır. Aynı yıllarda köylerdeki okul sayısı da yok denecek kadar azdır. Öğretmenlik yapmak için kentlerden köylere giden öğretmenler de buralarda başarılı olamamaktadır. Bu sonuç ülkenin eğitim seviyesinin ne denli düşük olduğunu göstermektedir. Ancak şu unutulmamalıdır ki, kırsal alanlarda yaşayan insanların eğitime olan ihtiyaçları sadece

okuma yazma öğrenmekle de sınırlı değildir. Örneğin, köylerde yaşayan insanlar çoğu zaman bulaşıcı hastalıklarla mücadele edemiyor, tarımsal faaliyetlerini de ilkel yöntemlerle sürdürüyorlardı. Görülüyor ki, Kurtuluş mücadelesinin kazanılmasında çok ağır bedeller ödeyen köylü halk henüz cumhuriyet yurttaşı olabilme niteliğine kavuşmamıştır. İşte tüm bu sorunları giderebilmek adına kurulması ön görülen Köy Enstitüleri, toplumsal kalkınma ve aydınlanmayı sağlamak amacıyla eğitimde bilgi aktarımını değil, uygulama ve işlevselliği ön planda tutan, Atatürk ilkeleriyle donatılmış, modernleşmeci ve köy kalkınmasında kullanılabilecek becerilere sahip öğretmen yetiştirmek gibi amaçları içermektedir (Toprakçı, 2008: 131).

Köylünün sözü edilen niteliğe kavuşturulması için yeni bir aydın gruba ihtiyaç vardır. Bu grup köylünün kendi içinden çıkacak insanlardan oluşmalıdır. İşte bu özelliklere sahip olan isim kendisi de bir köylü çocuğu olan isim İsmail Hakkı Tonguç'tur. Tonguç, Köy Enstitüsü sisteminin hem kuramcısı hem de kurucusu olmuştur. Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın göreve getirdiği, daha sonra da bakan Hasan Ali Yücel'in tüm girişimlerini desteklediği İsmail Hakkı Tonguç, Köy Enstitüleri Kanun tasarısını Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne tüm gerekçeleri ile sunmuştur. Gerekçesinde 1935 yılı nüfus sayımına göre elde edilen verileri dile getirmiştir. 40 bin köyden 31 bininde okul bulunmadığını, buralarda görev yapması gereken 20 bin öğretmene ihtiyaç olduğunu söylemiştir (Köy Enstitüleri Kanunu, 1943). Tonguç, köylünün kurtuluşuna dair düşüncelerini de şöyle açıklamıştır:

..."Köy meselesi bazılarının zannettikleri gibi mihaniki surette köy kalkınması değil, manalı ve şuurlu bir şekilde köyün içten canlandırılmasıdır. Köy insanı öylesine canlandırılmalı ve şuurlandırılmalı ki, onu hiçbir kuvvet yalnız kendi hesabına ve insafsızca istismar etmesin. Ona esir ve uşak muamelesi yapamasın. Köylüler şuursuz ve bedava çalışan birer iş hayvanı haline gelmesinler. Onlar da her vatandaş gibi, her zaman haklarına kavuşabilsinler. Köy meselesi, köyde eğitim problemleri de içinde olmak üzere bu demektir...Köylüyü, köyden başlayarak da Kamutay'a [TBMM] varıncaya kadar, devletin bütün şubelerinin idaresine, onda bugünkü vasıflardan başka bir şart aramaksızın iştirak ettirmek, bu suretle devlet işlerini, realiteden kuvvet alan elemanlarla besleyerek memleketin hakiki bünyesine uygun bir şekle getirmek... köylü vatandaşlarda... Cumhuriyet vatandaşlığı şuurunu, aksiyon haline gelebilecek şekilde uyandırmak... lâzımdır (Tonguç, 2005:212).

Tonguç, eski yapıları incelemeye başlayarak bir plan taslağı oluşturmuştur. Hazırladığı plana göre, 1954 yılına gelene kadar öğretmen, tarım teknisyeni, koruyucu ve sağlık hizmeti ulaşmayan köy kalmayacaktır. Ancak bu plan dâhilinde yapılacakları gerçekleştirmek oldukça zor bir iştir. İlk zorluk açılması planlanan enstitülerde okuma yazma bilen köy çocukları ile öğrenci bulmaktır (Türkoğlu, 1997: 112). Bu problemi çözmek amacıyla öncelikle askerliğini yapmış ve okuma yazması olan bir grup genci "eğitmen" adıyla köylere "geçici öğretmen" olarak görevlendirmekle işe başlamıştır. Geçici öğretmen olacak gençler için de 1936 yılında Eskişehir'in Çifteler Çiftliği'nde dört aylık bir kurs açılmıştır. Kursları tamamlayan 84 öğrenci Ankara'nın çeşitli köylerinde görevlendirilmiştir. Yapılan bu çalışma olumlu sonuçlar verince kurslar ülkenin başka yerlerinde de açılmıştır. Kursları başarı ile tamamlayan gençler gittikleri köylerde çocukları üç yıl okutup mezun etmişler, köyün sağlık sorunlarını kaymakamlığa bildirmişler, köylüye modern tarımın esaslarını öğretmişler, yetişkinlere akşam okullarında okuma yazma, hesap yapma ve yurttaşlık bilgilerini öğretmek gibi sorumlulukları yerine getirmişlerdir. İlk uygulama olumlu sonuçlar verince 11 Haziran 1937'de çıkartılan "*Köy Eğitmenleri Kanunu*" ile eğitmenliğe yasal işlerlik kazandırılmıştır.

Kanun 24 Haziran 1937 tarihli Resmî Gazete' de yayınlanmış ve köy öğretmenleri ile ilgili hususlar belirtilmiştir. Bu hususlar özetle; nüfusları öğretmen göndermeye elverişli olmayan köylerin eğitim ve öğretim işlerinin yanında ekonomik faaliyetleri için de rehberlik etmek üzere köy öğretmenleri istihdam etmek, bu öğretmenlerin yetiştirilmesi için gerekli bütçenin Ziraat Vekilliğinden tahsil edilmesi, eğitimi yapacak olan öğretmenlerin maaşlarının tam olarak ödenmesi, köylerin bölge olarak birleştirilip, gezici öğretmenler tarafından kursların verilmesi ve maaşlarının ödenmesi ve yapacakları görevleri şeklinde düzenlenmiştir (Köy Enstitüleri Kanunu, 1937: 11).²

Kanuna dayanılarak da Köy Enstitüleri projesinin ilk deneme okulları olan Çifteler (Eskişehir), Kızılçullu (İzmir) ve Karaağaç (Edirne)'ta birer öğretmen kursu açılmış, ertesi yıl bunlara üç yeni kurs daha eklenmiştir (Turan, 1999: 40). Zaman içerisinde köylerde ilköğretim düzeyinde kalması nedeniyle yeni bir yasa ve düzenlemeyle "Köy Öğretmen Okulları'nın açılması gündeme gelmiştir. Hazırlanan yeni yasayla da (3704 sayılı yasa) başta Kızılçullu, Çifteler ve Gölköy Öğretmen Kursları, Köy Öğretmen Okulu'na dönüştürülmüştür (Turan, 1999: 40).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken 10 Kasım 1938'de Türk ulusu en büyük kaybını yaşamış, Mustafa Kemal Atatürk'ü kaybetmiştir. Cumhurbaşkanlığına getirilen İsmet İnönü, Atatürk'ün başlattığı eğitim-kültür seferberliğini ve eğitim gündeminin o tarihlerdeki en önemli konusu olan köylerdeki eğitimin aksamadan devam edeceğine dair söylemlerine konuşmalarında yer vermiştir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, İlköğretim Genel Müdürü ise İsmail Hakkı Tonguç olmuştur (Çıkar, 1997).

17-29 Temmuz 1939 tarihli I. Milli Eğitim Şurasında alınan kararlardan ilkinin "*Üç sınıflı köy okullarının beş sınıfa çıkarılmıştır.*" maddesi de köy eğitimi konusunun İsmet İnönü tarafından da önemle ele alındığını göstermektedir. Şurada köylünün eğitilmesinin sadece okuma yazma öğretmekten ibaret olmayacağını belirtilmiştir.

Milli Eğitim Şurası'nın toplanış amaçlarına bakıldığında köylerdeki eğitimle ilgili olarak şu maddelere yer verilmiştir: 1) Köylerdeki ilköğretim işlerine ağırlık verilmesi, 2) Köy öğretmenliği için kaynak olarak köylü çocuklarının alınması, 3) Üç sınıflı köy okullarının beş sınıfa çıkarılması, 4) Köylerdeki öğretmen açığının öğretmenlerle giderilmesi, 5) Köylülerin katkısıyla köylerde az masraflı okullar açılması. Aynı yıl Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi'nin 24 Temmuz 1939 tarihli sayısında kabul tarihi 7 Temmuz 1939 olan *3704 sayılı Köy öğretmen kursları ile köy öğretmen okullarının idaresine dair kanun* maddelerine yer verilmiştir. Kanuna göre, köylerde açılmış veya açılacak okullara köy eğitmeni yetiştirmek maksadıyla devletçe tahsis edilecek arazilerin tespiti, Maarif Vekaleti'nin 20.000 liraya kadar bütçe sağlayabileceği ve her türlü malzemem ihtiyacının nasıl tedarik edileceği ile ilgili hükümler yer almıştır.

İsmet İnönü, 1939'da bakan olan Hasan Ali Yücel'den, köyde eğitim atılımının sürmesini istemiştir. Yetkin bir kültür ve eğitim adamı olan Yücel, deneme dönemine kendi de katkıda bulunarak, 1940'ta 3803 sayılı Köy Enstitüleri Yasası'nın çıkmasını sağlamış, işin başındaki eğitimci Tonguç'u da yetkilerle donatarak çalışmalara hız vermiştir. "*Köye yarayışlı öğretmen*

² Kanununun Cumhurbaşkanlığından gelen tezkerenin tarih ve numarası: 12- VI- 1937 ve 1/862 kanununun neşir ve ilânının Başvekilliğe bildirildiğine dair Cumhurbaşkanlığından gelen tezkerenin tarih ve numarası 15- VI- 1937 ve 4/521 Kanun müzakerelerini gösteren zabıtların cild ve sayfa numaraları: 19.cild, 48, 145, 213.

vb. eleman yetiştirmeyi amaçlayan” bu yasanın ve 1942’de çıkarılan 4274 sayılı “Köy Okulları ve Köy Enstitüleri Teşkilat Yasası’nın hayata geçirilmesiyle köyde eğitime, öğretmen yetiştirme ve istihdamına önemli bir açılım getirilmiştir (Parlak, Türkoğlu, 2010: 321). 19.06.1942 senesinde kabul edilen 4274 Sayılı “Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu” ile enstitü ve köy okulları arasında bağ kurmak amaçlanmış ve köy okullarında okuyan öğrencilerin okula devamını sağlamak gibi konular maddelerinin bir bölümünü oluşturmuştur. Bununla beraber aynı kanunla “Köy Bölge Okulları” oluşturulmuştur. Bu okulların amacı, ülkeye üreten yurttaşlar kazandırmaktır. Bu okullar aynı zamanda, ilkokulun devamı olarak dört yıllık eğitim veren eğitim kurumlarıydı. Bu okullarda okunabilmesi için, öğrencinin eğitim bölgesinde olması, ilkokulu tamamlamış ve yetenekli öğrenciler arasından seçilebilmiş olması gerekiyordu. Seçilen öğrenciler 16 yaşına gelinceye kadar eğitim kurumlarında eğitim alacaklardı. Köy Bölge Okulları, mecburi eğitim süresinin dokuz yıla çıkarılabilmesi için başlatılan ilk adımdır. Köy çocuklarının bir kısmı bu okullarda üreticiliğe yönelik temel eğitim alma olanağına kavuşmuştur (Başaran, 1982: 36).

Yücel’in, Köy Enstitüleri Yasası görüşülürken TBMM’de yaptığı konuşmada enstitülerin sadece kuramsal eğitim yapılan kurumlar olmayacağını, içerisinde tarım, el sanatları, demircilik ve basit marangozluk gibi uygulamalı faaliyetlerin de bulunacağını söylemesi bu noktada üzerinde önemle durulması gereken bir noktadır (Coşkun, 2007: 64). Enstitülerde verilen eğitimin ilk üç yılı çok yönlü genel bir eğitim anlayışı ile sürdürülmüştür. Üç yıllık sürenin bitiminde öğretmen olmayacaklar ya da öğretmen olmak istemeyenler sağlık ve tarım alanlarında faaliyet göstermişlerdir. Öğretmen olmak isteyenler ise 4. ve 5.sınıfı okuyarak mesleğe hazırlanmışlardır. Uygulanan eğitim programlarının en önemli özelliği öğrencilerin ezberci bir eğitim anlayışı yerine ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda hem teorik hem de pratik bilgilerle donatılmaya çalışılmalarıdır. Karma eğitimin verildiği enstitülerde yaparak ve yaşayarak öğrenme, iş için eğitim ve yararlı olma gibi eğitim ilkeleri uygulanmıştır (Özodaşık, 1999: 160). Kız ve erkek öğrenciler birlikte eğitim aldıklarından kız öğrenciler için farklı eğitim düzenlemeleri yapılmıştır. Erkek öğrencilerle beraber pek çok işte çalışan kız öğrenciler için dikiş dikme, halı kilim dokuma, yemek pişirme gibi konularda da eğitim verilmiştir. Kız öğrencilerin yetiştirilmesine özellikle büyük önem verilen enstitülerde mezun olacak genç nesil kızların kendilerini erkeklerden aşağı ve yetersiz görmemeleri de amaçlanmıştır. Bu anlayış için denilebilir ki, kadının toplum içerisindeki yerinin de belirlenmesi konusunda köy enstitülerinin büyük katkısı olmuştur.

2. Köy Enstitülerinin Kültür ve Ekonomik Boyutu

Köy Enstitülerinde amaç sadece köylü çocukları okutmak ve cehaleti önlemek olmamıştır. Her tür meslek grubunda yer alacak düzeyde bilgi sahibi olan bireyler yetiştirmek, böylece ülke kalkınmasına da katkı sağlamak amaçlanmıştır. Yapılan önemli yeniliklerden birisi güzel sanatların her alanının eğitim programları içinde yer almasıdır. Örneğin her öğrencinin bir müzik aleti çalması, tiyatro yapması, folklor oynaması ders saatlerinin dışındaki etkinlikler arasındaydı. Enstitülerde eğlence, müzik ve temsil işlerini yöneten bir müsamer ve eğlence kolu da mevcuttu. Cumartesi akşamları bu kolun düzenlediği eğlenceler ve temsillerde eli nasırlı aydınlar ve köy halkı bir araya geliyordu.

Köy Enstitüleri'nde sergilenen folklor ve müzik çalışmaları bir bütündü. Bayram ve eğlence bile aynı zamanda üretim demektir. Üretimde zaten bayram havası içinde, oyunlu türkölü yapılırdı. Her bir eğlence de bir sanat şölenu niteliği taşıyordu (Makal, 1979: 44). Kültürel anlamda yapılan tüm etkinlikler bir yandan öğrencilere toplumsal ilişkileri öğretirken öte yandan ulusal değerlerin ve öz kültürün yayılmasını da gerçekleştiriyordu. Enstitülerdeki tiyatro çalışmaları da ulusal ulusal tiyatrunun çekirdeğini oluşturma çabalarına büyük bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

Enstitülerin kültürel boyutu içinde özellikle üzerinde durulması gereken önemli çalışmalardan biri de her sınıf düzeyinde Türkçe derslerinin her yıl verilmiş olması ve eğitim programlarında Türkçe okuma- yazma çalışmalarına yer verilmesidir. Zorunlu kitap okuma saatleri uygulamasının olması da okuma alışkanlığı edinilmesi konusunda önemli bir adımdır. Her enstitüde bir kitaplık ve yayın kolunun olması ve okul kütüphanelerinin öğrenciler tarafından yönetilmesi önemli kültürel gelişmeler olarak değerlendirilmelidir.

Kitaplık ve yayın kolunun etkinlikleri, enstitülerin eğitim ve öğretim ilkeleriyle birleşince; eğitimin olmazsa olmazı sevgi, öğrenimin olmazsa olmazı kitap okuma biçimine dönmüştür. Kitap okuma olayı enstitülerde okumasız okuryazarlar üretmeyi değil, düşünceyi ve duyarlılığı geliştirmeyi amaçlamıştır. Öğrencilere kendi kendilerini yetiştirebilme alışkanlığı ve becerisi sağlamıştır. Öğrenciler bu sayede eğitim hizmetlerini de kendileri üretmişlerdir (Özgen, 1991: 120).

Enstitülerin eğitim ve kültür boyutunun yanında ekonomik boyutunun olması ve bu konunun da ele alınması kimi zaman konuyu siyasiler arasında tartışmalı bir duruma getirmiştir. Yasada da belirtildiği gibi enstitülerde okuyup mezun olan öğretmen adayları gittikleri köylerde sıradan bir öğretmen olmayacaklardı. Köylüye eğitim verecekleri gibi köylüye kültür, sağlık, tarım, hayvancılık ve modern yaşam konularının da yardımcı olacaklardı (Uyar, 1998: 346). Türkiye'nin üretimini sağlayan ve ulusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylünün çağın sorunları karşısında bilinçlendirilmesi ve müspet ilimlerle eğitilmesi gerekiyordu. Köylerin toplumsal yapılarını değiştirmek, tarım kültürünü arttırmak, küçük sanayiye geliştirmek, eğitim yoluyla yetişmiş insan gücünü arttırmak, sağlıklı yaşam koşullarını sağlamak, toprak ve tarım reformlarını başarmak, köyün ulaştırma sorunlarını çözmek kısaca köy ve köylüyle ilgili ekonomik ve toplumsal sorunları aşmak için yeni bir eğitim sistemi düşünülmeliydi (Aybars, 2008: 264). Bu amaçlarla kurulan enstitülerde temel felsefe yaparak öğrenme idi. Dolayısıyla enstitülerde yetişen ve köylere öğretmen olarak gidenler öncü, örnek ve önder kişiler olacaktı. En önemli amaçlardan biri köyün ekonomik yaşamının geliştirilmesi, tarımsal, sanatsal ve teknik işlerin yapılması idi. Server Tanilli, *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?* adlı kitabında bu düşünceyi şöyle ifade etmiştir: "üretim yapan okul örneğini yaratmıştır" (Tanilli, 2004: 64). Türk eğitiminin amacı yetişen nesilleri gerçek yaşamın içinde ve yaşının getirdiği, yaşadığı çağın sorumluluklarını alabilecek, yaparak yaşayarak öğrenmeyle geleceğe hazırlamaktır. Enstitülerin sloganı olan "enstitü öğrencisi iş yaşamı içinde, iş aracılığı ile iş için eğitilir" tümcesi bu düşünceden yola çıkılarak oluşmuştur (Kirby, 2000: 103).

3. Köy Enstitülerinin Kapatılması

Türkiye'de Köy Enstitüleri adlı kitabında yazar Fay Kirby enstitülerin özellikle çok partili hayata geçiş döneminde politika malzemesi yapıldıklarını ve yıpratıldıklarını dile getirmiştir.

Ayrıca enstitülerin hem sağ hem sol kanattan çeşitli eleştiriler aldığını, kız ve erkek öğrencilerin birlikte öğrenim görmelerinin, komünist propaganda yaptıkları düşünülen kitapların okutulmasının enstitülerin kapatılma sürecinde etkili olduğunu dile getirmiştir (Kirby, 2000:368).

Enstitülere yönelik olumsuz propaganda ve eleştiriler 1943 yılında toplanan 2.Eğitim Şurası'nda iyice ortaya çıkmaya başlamıştır. Şurada ele alınan ve farklı nedenlerle sıralanan olumsuzluklar şöyle dile getirilmiştir: Söz konusu enstitülere sadece köy çocukları alınmakta ve mezun olduklarında da sadece köylerde görevlendirilmektedirler. Bu durumun toplumda bir köylü- kentli ayrımı oluşturduğu dolayısıyla bunun eşitlik ilkesine de ters düştüğü ifade edilmiştir. Bir diğer eleştiri konusu milliyetçilik ilkesiyle de çeliştiği kanaatine varılan, öğrencilerin pek çok iş alanında çalıştırılmaları ile ilgili yapılan eleştiridir. Şöyle ki; okul yapım işlerinde, tarım işlerinde, teknik işlerde, bakım ve temizlik işlerinde çalıştırılan öğrenciler tıpkı Sovyet Rusya'daki komünist rejim düzenindeki bir anlayışa benzetilmiştir. Ayrıca enstitülerin yönetim kadrolarında daha çok sol görüşlü kişiler yer almaktadır. Karma bir eğitimin uygulanması da yöneltilen eleştirilerdendir. Özellikle yatılı hizmet veren enstitülerde öğrencilerin kız erkek şeklinde eğitim görmeleri Türk aile hayatına ve ahlak anlayışına da uygun değildir. Karma eğitimi eleştirenler aynı zamanda kızların pantolon ve ceket giymelerini de eleştirmiş, bu giyim tarzının komünist moda olduğunu savunmuşlardır (Türkoğlu, 1997: 496). Tüm bu eleştirilerden hareketle denebilir ki enstitülere karşı çıkanların çıkış noktaları bu eğitim kurumlarındaki işleyişin eşitlik ve milliyetçilik ilkelerinin yok sayılması, aynı zamanda geleneksel Türk toplumunun yapısına da ters olan uygulamaların varlığıdır.

Enstitülerin varlığına yönelik yapılan eleştirilerden biri de enstitülerde yürütülen kültürel çalışmalardır denebilir. Yapılan bu çalışmalardan bazıları için zararlı yayınlar diye de söz edilen Köy Enstitüleri dergileridir. Dergilerden kitaplıklarda bulunan klasiklerle birlikte birer komünizm propagandası aracı olarak söz edilmiştir. Ayrıca öğretmenlerin komünizm propagandası yapmaya yönelik konuşmalarının olduğu da yapılan eleştirilerden bir diğeridir. Köy hayatında ve köylünün yaşamında büyük bir canlılık ve yenilenme getiren enstitülerin varlığı yapılan tüm bu eleştiriler neticesinde zarar görmüştür. Özellikle köylerde yıllardır devam eden “ağalık” düzenine karşı uygulamaların varlığı, pek çok alanda köylüyü uyandırması ve canlandırması kimi kesimleri rahatsız etmiş ve eleştirilerin hedefi haline getirmiştir. Köylünün okumasını ve bilgilenmesini kendi çıkarları açısından tehlikeli bulan bir grup gerici kesimde özellikle “din elden gidiyor” söylemleriyle enstitülerin karşısında yerlerini almışlardır. Yapılan tüm eleştiriler ve Ankara'ya dek ulaşan sesler enstitülerin kapatılmasına zemin hazırlamıştır (İlbas, 1962: 82-89).

Çok partili hayata geçişle birlikte enstitülere yapılan eleştiriler yoğunluk kazanmıştır. Enstitülerin kaldırılmalarına doğru giden süreçte çok partili yaşama geçilmesi sonrası başlayan enstitü karşıtı suçlama ve eleştiriler, diğer taraftan İnönü'nün milli şef olarak gücünü yitirmesi ve CHP'de sağ görüşlülerin sayısının artması etkili olmuştur. Tüm bu gelişmeler kuşkusuz 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin de enstitüleri tamamen kapatma düşüncesinde işlerini kolaylaştırmıştır. Demokrat Parti'nin ilk kabinesinde Milli Eğitim Bakanı olarak görev alan Tevfik İleri döneminde çıkarılan 27 Ocak 1954 gün ve 6234 sayılı kanunla, Köy Enstitüleri bütünüyle öğretmen okullarına dönüştürülerek kapatılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1954: 7).

Sonuç

Cumhuriyet dönemi eğitim alanında atılan en önemli adımlardan biri şüphesiz Köy Enstitüleri'nin açılmasıdır. Savaşın yarattığı zor koşullara, yaşanan kıtlık ve kuraklığa rağmen açılan enstitüler böyle bir dönemde dahi eğitim konusunun en öncelikli konuların başında geldiğini göstermektedir. Enstitülerin kurulması sadece köylü nüfusun eğitilmesini amaç edinen bir kültür hareketi olarak değil, aynı zamanda yabancı eğitimciler tarafından da olumlu karşılanan kültürel bir faaliyet olarak düşünülmelidir.

Türk eğitim tarihinde çok önemli bir yere sahip olan enstitülerin tek amacı elbette sadece okuma yazmayı yaygınlaştırmak değil aynı zamanda yeni kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'ni ekonomik, sosyal ve kültürel alanda ileriye taşımaktır. Enstitülerde öncelikle bilimin rehberliğinde eğitim ortamlarında köklü değişiklikler yapma amaçlanmıştır. Sorgulayan bireyler yetiştirmeyi ilke edinen, demokratik ve üretici bir eğitim anlayışını benimseyen enstitüler, tarihsel gelişime uygun olarak ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına da karşılık verecek şekilde düzenlenmiştir.

Özgün birer eğitim kurumu olan enstitüler aynı zamanda çok yönlü bir kalkınmanın da merkezi olmuştur. Kendi kaynaklarını kendileri yaratan enstitüler verdikleri mezunlarla da ülke kalkınmasına doğrudan ve dolaylı yollarla katkıda bulunmuştur. Kısa ömürlü olmalarına rağmen enstitülerin zor bir süreçten geçiyorken açılmış olmaları, Cumhuriyet aydınlanması açısından son derece önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir.

- Akyüz, Y. (2004). *Atatürk ve eğitim*. Atatürkçü Düşünce El Kitabı I. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Akyüz, Y. (1994), Atatürk'ün Türk eğitim tarihindeki yeri. *Ankara: 1. Uluslararası Atatürk Sempozyumu* (Açılış Konuşmaları, Bildiriler 21-23 Eylül 1987).
- Alev, C. (2007). *Hasan Ali Yücel aydınlanma devrimcisi*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Aybars, E. (2014). *Bir uygarlık örneği: Türk Devrimi*. İzmir: Zeus Kitapevi.
- Aybars, E. (2008). *Atatürk ve modernleşme*. İzmir: Zeus Kitapevi.
- Aysal, N. (2005). Anadolu'da aydınlanma hareketinin doğuşu: Köy Enstitüleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 35(36). 267-282.
- Aytaç, K. (1984). *Eğitim politikası üzerine konuşmalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Başaran, E. İ. (1982). *Temel eğitim ve yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını.
- Bekir, Ö. (1991). *Köy enstitülerinde uygulanan eğitim-Öğretim İlke ve Yöntemleri*. İzmir: Duyallar Matbaası.
- Bozkurt, A. (2012). *Tevfik ileri Cumhuriyet'in ikinci eğitim mimarı*. İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Cumhuriyeti'nin 70. Yılı özel sayısı. (1993). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 11-12.
- Çıkar, M. (1997). *Hasan Ali Yücel ve Türk kültür reformu*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğramacı, İ. (1985). Atatürk ve eğitim. Ankara: *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 1(3). 654-668.
- Gürüz, K. (2008). *Yirmi birinci yüzyılın başında Türk milli eğitim sistemi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İlbaş, H. (1962). Bu korku neden. *İmece*, 2. 82-89.
- İnan, R. (1977). *Türkiye Cumhuriyeti ve eğitim-bir yokluktan bir atılıma, Atatürk Konferansları (1973-1974)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İstatistik Göstergeler (1923-2006). (2007). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).
- Köy Enstitüleri Kanunu (1940). (Kanununun Büyük Millet Meclisince 17-IV-1940 tarihinde tedkik ve kabulüne ait müzakere zabıtları ve kanunu tedkik eden encümen mazbataları ile). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası.
- Kirby, F. (2000). *Türkiye'de köy enstitüleri*. 2. bs. Ankara: Güldikeni Yayınları.
- Makal, M. (1979). *Köy enstitüleri ve ötesi*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD), Cilt-III (Açıklamalı Dizin İle)(2006). 5.baskı, Ankara: Türk İnkılâp Enstitüsü Yayınları-1
- Ozankaya, Ö. (1997). *Cumhuriyet çınarı*. Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, C. (1996). *Atatürk devri öğretmen yetiştirme politikası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özodaşık, M. (1999). *Cumhuriyet dönemi yeni bir nesil yetiştirme çalışmaları 1923-1950*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Türkoğlu, P. (2010). *Cumhuriyetin özgün bir öğretmen yetiştirme modeli: Köy Enstitüleri*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

- Tanilli, S. (2004). *Nasıl bir eğitim istiyorsunuz?* İstanbul: Adam Yayınları.
- Tonguç, İ. H. (2005). *İlköğretim kavramı*. İstanbul: Piramit Yayıncılık.
- Toprakçı, E. (2008). *Eğitimbilime giriş*. İzmir: Ütopya Yayıncılık.
- Turan, Ş. (1999). *Türk devrim tarihi*. 4. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkoğlu, P. (1997). *Tonguç ve enstitüleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi.
- Uyar, H. (1998). *Tek parti dönemi: CHP*. İzmir: Boyut Yayınları.

TÜRKİYE'DE ÇAĞDAŞLAŞMA

Book Review: Türkiye'de Çağdaşlaşma

İbrahim KUMEK ¹

Kitap İncelemesi

Makale Geliş Tarihi: 16.06.2020

Makale Kabul Tarihi: 13.09.2020

Yazar: Niyazi Berkes

Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş

Basım Yılı ve Yeri: 2016, İstanbul

Baskı Sayısı: 23

Yayınevi: Yapı Kredi Yayınları

Sayfa Sayısı: 598

ISBN: 978-975-08-0434-1

Türkiye Cumhuriyeti üçyüz yıllık bir modernleşme geleneğine dayanmaktadır. Türkiye'nin izlediği seyir, modernleşmeden modernliğe doğru akan bir yol olarak okunabilir. Bilimsel, ekonomik, düşünsel, kültürel ve teknolojik gelişimini sağlayarak küresel tahakküm kuran Batılı devletlerin “modernliğine” karşı; bilhassa çeperdeki devletlerde, “uyanık ejderha”ya karşı tepki olarak “modernleşme” veya “çağdaşlaşma” hissiyatı mevcut olmuştur. Modernlik, Batı'da tecessüm etmiş bir olgu olarak nevi şahsına münhasır bir tecrübeye sahiptir. Batı'daki modernliğin geniş bir toplumsal tabana dayanan ve uzun erimli bir “süreç” olduğu söylenebilir. Modernleşen devletlerde ise Batı'ya yetişme tutkusu altında daima bir hız ve aciliyet söz konusu olmuştur. Bu yüzden uzun erimli süreçte ortaya çıkmış bir olgunun başka yerlerde aynı şekilde ortaya çıkmayacağı açıktır. Osmanlı İmparatorluğu da karmaşık, yıkıcı, ancak yeniden yaratıcı modernleşme projeleri arasında paradoksal bir ilerlemeyle Türkiye Cumhuriyeti'ne evrilmiştir. Türkiye'de (aynı zamanda çeperdeki diğer devletlerde de benzer şekilde olmak üzere) modernleşmenin bir “proje” olarak algılanması söz konusudur. Zira bir geri kalmışlık veya gecikmişlik hissiyatı mevcuttur. Merkez-çevre diyalektiği bağlamında bakıldığında, Batı'yı yakalamak için “merkez”in modernleşme projesi kapsamında gelenekselden koparılıp dönüştürülmek suretiyle tepeden inmece, katı ve hızlı devrimlerle yeniden uyarlanması gerçekleşmelidir. Bu sayede “çevre” de dönüştürülecek ve “terakki” sağlanacaktır. Ancak Türkiye'de yaşanan tecrübe değişim, karmaşa ve yıkımı da beraberinde getirmiştir.

Cumhuriyet'in 50. Yılı kutlamaları vesilesiyle kendisinden Türkiye'de modernleşme/çağdaşlaşma meselesi üzerine bir kitap hazırlaması istenen Niyazi Berkes, Kanada'daki McGill Üniversitesi'nden aldığı iki yıllık izin ile dönemin yayın literatürünü inceleyerek 5 farklı dilde pek çok kaynaktan yararlanmış ve Türk toplumsal-siyasal gelişimi ve çağdaşlaşma serüveni üzerine düşün hayatımıza eşsiz ve orijinal bir eser armağan etmiştir. Berkes, daha çok ‘İslam ülkelerinin/toplumlarının modernleşmesi/çağdaşlaşması’, bu ülkelerde

¹ Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, ibrahimkumek123@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2096-159.

‘din-devlet ilişkisi’, ‘laiklik’ ve ‘Batılılaşma’ gibi konular üzerine çalışmalar yapmıştır. Türkiye’de reformların ve Batılılaşmanın tarihini konu alan başyapıtı kuşkusuz “Türkiye’de Çağdaşlaşma”dır. Kitap ilk olarak 1964’te “*The Development of Secularism in Turkey*” başlığıyla yayınlanmıştır. Kitabın diğer eserlerden ayırt edici özelliği, alanında en nitelikli tarih incelemelerinden biri olmasıdır. Ancak yayınlandığı dönemde kitap hak ettiği ilgiyi görememiştir.

Eserde, temelde Türkiye’deki çağdaşlaşma sürecinin gelişimi izlenmektedir. Berkes, önsözde temel amacının son iki yüzyıl içerisinde “iç ve dış olayların nasıl zorunlu olarak bir ulus birimine dayalı Cumhuriyet rejimini getirdiğini göstermek” olduğunu belirtir (s.13). Kitap, Türkiye’nin modernleşme çabalarının aşamalarını ve bu çabaların düşün düzeyindeki yansımalarını konu edinmektedir. Berkes kitapta ekonomik ve toplumsal düzeyden ziyade, düşün, kültür, gelenek, din ve değer düzeyindeki görünüşlerle ilgilenmektedir. Başka bir ifadeyle, Marksist bağlamda altyapısal temelden değil, üstyapısal kategoriler üzerinden incelemeler yapmaktadır.

Berkes’in başlangıç noktası, dinin siyasal ve toplumsal düzeyde ‘geleneksel olan’ ile ne ölçüde özdeşleştirildiğini belirlemektir. Zira ona göre, modernleşme tartışmalarındaki sorun, “kutsal sayılan alanın ekonomik, teknolojik, siyasal, eğitsel, cinsel, bilgisel yaşam alanlarında daralması ve etkisizleşmesi sorunu”dur (s.23). Bu artık, dar anlamda din-devlet sorunu değil, geniş anlamda “kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma” sorunudur (s.19). İşte bu sebeple Berkes, “çağdaşlaşma” kavramını meselenin izahı konusunda en uygun terim olarak görmektedir.

Berkes, kitapta “çağdaşlaşma” ve “dinselleşme” arasındaki diyalektik ilişkiye işaret ederek, çağdaşlaşma girişimlerinin ‘dinsel alanın’ yıkılması olarak algılandığı tezini ortaya atar. Bu, bir yeniliğe karşı çıkan tepkinin, dinden ya da din adamlarından geldiği demek değildir. Aksine ister dini ister gayri-dini çevrelerden olsun pek çok kesimin ‘din şemsiyesi’ altında birleşerek, hep birlikte çağdaşlaşma girişimlerine karşı koymaya çalıştıkları anlamına gelir. Çünkü Berkes’in ifadesiyle, “dinselleşme, çağdaşlaşmaya karşı kaplumbağanın kabuğuna çekilmesi gibi bir korunma çabasıdır” (s.20). Din ile çağdaşlaşma arasındaki zıtlığın bu bakımdan tarihsel süreklilik içinde düşün ve yazın düzeyinde inşa edildiği görülmektedir.

Berkes için çağdaşlaşma, temelde “kutsal kuralların sarsılması” meselesidir. Bu ise, *laiklik* olarak tanımlanan ‘din ve devlet işlerinin ayrılması’ hususundan daha kapsamlı bir sürece işaret eder. Bu yüzden Berkes, “laiklik” yerine “*secularism*” terimini yeğlemektedir. Çünkü ona göre, “*secularism*” tam olarak “çağdaşlaşma” terimini karşılamakla birlikte, dar anlamdaki din-devlet ayrımı meselesinden çok daha geniş bir spektruma sahip olmaktadır. Batı’da “*secularism*” kavramının, “geleneksel ve katı kurumlar yerine, zamanın gereklerine uyan kurum ve kuralları geliştirme sorununu temel alan bir kavram” olduğunu vurgular. Bu yüzden “laiklik” kavramından daha işlevsel olduğunu düşünmektedir.

Berkes, Osmanlı-Türk çağdaşlaşma sürecini sosyo-ekonomik ve yapısal perspektiften ziyade, düşün, dil, anlam ve kültür düzeylerinde incelemektedir. Haliyle modernleşme sürecindeki değişimler ve buna yönelik tepkisel duruşlar eserin konusunu oluşturmaktadır. İki yüzyıl boyunca (18-20. yy) Osmanlı devlet nizamının ilkelerinin aşama aşama yıprandığını belirtmektedir. “*Tanrı düzeni*” kavramı yerini “*tabiat düzeni*”ne, “toplum dışında ve üstünde

devlet anlayışı” yerini “sınıfların ve onların arasındaki çatışmalara ve uzlaşmalara dayanan *yasal devlet*” anlayışına, “*gelenek*” yerini “*ilerleme (terakki)*”ye, “*denge*” ise “*devrim*” kavramına bırakmıştır (s.33).

Berkes, kitabında Türk çağdaşlaşması/sekülerleşmesi sürecini dört temel dinamik üzerinden incelemektedir: din-devlet ayrımı, uluslaşma, anayasalaşma ve Batılılaşma. Türkiye'nin sekülerleşme süreci din-devlet ilişkilerinin çelişkili bir izlekte devam etmesine yol açmıştır. Ona göre, “*Alla Turca*” sekülerleşme iki aşamadan oluşmaktadır: a) “gelenekçilik tutumunu yok etmek”; b) “onların yerine bu yörüngeye uygun kuralları, örgütleri yerleştirmek, toplumun yeni kuşaklarını bu yörüngeye göre yetiştirerek gelenekle çağ arasındaki geçiş köprüsünü kurmak” (s.522).

Berkes yeniliklerin ve reformların zorunlu olarak imparatorluktan, ulus-devlet modelinde bir cumhuriyet rejimine evirildiğini iddia etmektedir. Uluslaşma süreci temelde içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle gelişmiştir. Avrupa’da gelişen fikri akımlardan etkilenerek ayaklanmalar çıkaran ve bağımsızlıklarını kazanan gayrimüslim toplumların eylemleri, Osmanlı aydınlarının muhalif tutumları ve Batılı fikir akımlardan etkilenmeleri, uzun süren savaşlar vs. “geç kalmış” bir ulusun devletleşme mücadelesini belirleyen faktörlerdir. Bu çerçevede Berkes rejim problemini, Nizam-ı Cedit reformu ve II. Mahmut'un yenilikleri üzerinden başlatmaktadır. Ancak uluslaşma yolundan hareketle en çok üzerinde durduğu konu, dilin ve anlamın çağdaşlaşması olmuştur.

Berkes, anayasalaşma dinamiğini II. Mahmut reformları, Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Gülhane-i Hattı Hümayun, 1856 Islahat Fermanı, 1876 Kanun-i Esasi, 1908 Meşrutiyet Devrimi ve 1923 sonrası Cumhuriyet Devrimleri üzerinden incelemektedir. Ona göre, çağdaşlaşma sürecinin özü, kanunlaştırma sürecidir (s.221). Cumhuriyet rejimine giden yolda temel uğraşlardan biri, geleneksel rejim doğrultusundan ayrılarak Osmanlı egemenliğinin mutlak gücünü toplum kesimleriyle uzlaşarak bir sözleşme ile sınırlandırmak olmuştur (s.134). Batılılaşma serüveni ise, devlet nizamını yeniden tesis etmeyi hedef edinen “*Islahat*” fikrinin aksine; Avrupa’ya gönderilen öğrencilerin yeni fikirlerle tanışması ve düşün düzeyindeki değişimlerle birlikte yaşanmıştır. Berkes, bu dinamiği kültür ve düşün düzeyinde ele almakta ve geniş yorumlara yer vermektedir.

Berkes'in üzerinde durduğu bir diğer tema ise, Osmanlı geleneğinin yıkılması sonucu başlıca dört uçurumun genişlediği konusudur. Bunlar; devlet-halk arasındaki uçurum, din-dünya ayrımının hızlanması, aydın-cahil uçurumu ve Batı-Doğu düşün arasındaki uçurumdur (s.254). Tanzimat sonrası genişleyen bu uçurumlar bir yandan değişim ve karmaşaya yol açarken, diğer yandan modern ulus-devlete giden yolda ilerlemenin önünü açmıştır.

Berkes, Türk çağdaşlaşma serüvenini, 1699 Karlofça Antlaşması sonrası dış ilişkilerde yeni bir tarz edinme ve içeride reformlar gerçekleştirme lüzumu üzerinden başlatmaktadır (s.40). Osmanlı devlet rejimi, ekonomik, teknolojik ve bilimsel gerileyişi nedeniyle Batı karşısında üstünlüğünü kaybettiğinin farkına varmıştır. Bu noktada, Batı’ya karşı pozisyon takınma çabası çağdaşlaşma kapısını da aralamıştır. Ancak Batı'nın üstünlüğünün farkındalığına rağmen, Batı'nın ne olduğu konusunda idrak muammasıdır. Bu sebeple tek tip bir modernleşme yöneliminden bahsedilemez. II. Mahmut, Tanzimat, II. Abdülhamit rejimi ve Cumhuriyet devrimlerinin yönelimleri, amaçları ve yöntemlerinin birbirinden farklılık arz eder.

Berkes, kitabında Türkiye modernleşmesini üç bölümde incelemektedir. Kitabın “İlk Adımlar” başlığını taşıyan birinci bölümünde 1699-1808 arası dönemde geleneksel kurumları diriltmeye yönelik modernleşme süreci irdelenmektedir. İmparatorluğun “niçin gerilediği sorusu”, önce devlet nizamının bozulması ve temel ilkelerden sapmayla, sonrasında yüzeysel bir tutumla Batı'nın askeri teknolojik üstünlüğüne işaret edilerek açıklanmıştır. Bu nedenle ilk ıslahat çabaları, geleneksel Osmanlı devlet nizamını ve askeri-bürokratik kurumlarını yeniden tesis etmek ve “*kanun-i kadime dönme*” amacını taşımıştır.

Berkes'e göre, ‘*Nizam-ı Cedit*’ yenicerilerin gücünden ziyade, devletin “geleneksellikte çağdaşlaşma çabaları arasındaki çelişkiler” nedeniyle başarıya ulaşamamıştır (s.136). Çağdaşlaşma, artık “*ancien régime*” yerine tesis edilecek yeni rejimin ilkeleri ve işleyişi üzerine tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde ilk defa geleneksel ulema ocağı karşısında ve onun yerini almak üzere “aydın” tipinin, sonrasında “modern intelligentsia”nın öncüleri olarak doğmakta olduğu belirtilmektedir (s.101). Bu süreçte üç çabanın geleneksel rejim doğrultusundan ayrışmanın ilk göstergeleri olduğu söylenebilir. İlki, “Şer’i Sözleşme” olarak nitelenen bir anlaşma ile hükümdarın yetkilerini şeriata dayandırarak sınırlandırma çabasıdır (s.134). İkinci girişim, yeni bir düzen kurma sorununda yatan güçlükleri yansıtan “İttifak Senedi” adıyla tanınan uzlaşma belgesidir (s.137). Üçüncü girişim ise, “mutlakiyetçi monarşi” yönetimi ile Batılı tarzda modern devlet ve askeri-bürokratik mekanizmanın tesis edilmesidir. Söz konusu rejimin kuruluşunu zorunlu kılan ikinci koşul, imparatorluğun Hıristiyan halkları arasında uluslaşma akımının başlaması olmuştur (s.148).

Kitabın “Mutlakiyetten Meşrutiyete” başlıklı ikinci bölümünde, 1808-1920 arasındaki dönemde mutlakiyetçi rejimden meşruti rejime dönüşen sürecin pek çok alan üzerinde yarattığı etkiler ve değişimler incelenerek, Nizam-ı Cedit’ten 1908 Meşrutiyet Devrimi’ne giden süreçte modern bir siyasal rejim kurma çabaları dikkate alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda geleneksel güç merkezleri olan askeriye (yeniceriler), ilmiye (ulema) ve ‘ayan’ sınıfının zayıflamasına neden olacak reform girişimleri, devlet idaresinin çağın koşullarına uygun olarak yeniden düzenlenmesi amacını taşımıştır (s.170). Bu süreçte, “halka rağmen, halkın iyiliği için halk karşısına çıkmış bir ‘aydın monark’” özelliğine sahip II. Mahmut, geleneksel rejime karşı ilk radikal adımları atmıştır. Bu nedenle halk arasında “gavur padişah” olarak anılmıştır (s.173). Berkes’in incelemeleri çerçevesinde, II. Mahmut döneminin sonunda varılan kanaat şudur: “Batı uygarlığı üstün teknolojinin eseridir, bu teknoloji çağdaş bilimlerin yaratığıdır, bu ancak eğitim yolu ile uygulanabilir, devlet bunu gerçekleştirme aracı olmalıdır” (s.203).

Berkes, Tanzimat Fermanı’nın “yazılı senet (*charte*)” türünden bir belge olduğunu ve asıl amacının, hükümdarın mutlak yetkisinin “hükümet” karşısında kısıtlanması olduğunu belirtmektedir (s.215). Berkes’e göre, Tanzimat’ın belki en büyük başarısı, kadınların mesleklemeye doğru yolunun açılması ve 1862’den itibaren kız öğrencilerin ortaöğretim görmeleri olurken (s.231); asıl başarısızlığı ekonomik çağdaşlaşma konusundadır (s.246). Buna tepki olarak, biri şeriatçılık, diğeri anayasalaşma yönünde iki akım gelişmeye başlamıştır. Böylece, Tanzimat reformlarının sorunlarını çözümü için yasama ve yürütme makamları haricinde “hangi makama ait olacağı” sorusu, birçok tartışmanın ardından “*Kanun-i Esasicilik*” akımını beraberinde getirmiştir (s.216).

Tanzimat yönetimine karşı gelişen, Osmanlı İmparatorluğunun çöküş nedenlerini ekonomik ve siyasal bağlamda gören, eğitim yollarıyla bu gerilemeyi tersine çevirmeyi ümit eden ve bunun için gerekli reformun anayasalı merkezîyetçi bir devlet rejimi ihdas edilmesi olduğunu savunan “*Genç Osmanlılar*” hareketi böylece ortaya çıkmıştır (s. 282-308). Berkes, Genç Osmanlılar’ın devrimci ve ulusçu olmadıkları gibi Batı’daki anlamıyla anayasacı liberaller de olmadıklarını belirtir (s.285). Düşüncelerinde egemen olan modernleşme anlayışı, kültürel saikleri de koruyarak bilimsel, teknolojik ve ekonomik gelişimin sağlanmasıdır. Berkes’e göre, “Genç Osmanlılar” ne Pan-Türkisttir ne de Pan-İslamist. Genç Osmanlı düşününün eksenini “terakki (kalkınma, ilerleme)” davasıdır (s.357). Bu yönüyle alternatif bir modernleşme anlayışını ortaya koymuşlardır.

Berkes’e göre, 1870’li yıllarla birlikte Batılı tarzda modernleşme hareketi dil ve düşün düzeyinde ivme kaybederken, din ve devlet ilişkilerinin ayrımı konusunda yapılan uğraşlar, yerini yeni bir din-devlet bileşiminden müteşekkil rejime bırakmıştır (s.309). Ona göre, Tanzimat Genç Osmanlı düşününü, o da Abdülhamit rejimini yaratmıştır (s.356). Berkes, Kanun-i Esasi’yi yıkan şeyin bizzat kendisinin olduğunu; zira hükümdara herhangi bir sınırlama koymadığını, egemenliğin halk yerine Tanrı’nın yeryüzündeki vekili olarak hükümdara ait olduğu doktrinine dayandığını belirtmektedir. Bu nedenle böyle bir anayasanın hükümdarın iradesini genişleten mutlakîyetçi bir rejime yol açmasının şaşırtıcı olmadığını ifade eder (s.333-335).

Berkes, II. Abdülhamit dönemi aydınlarının daha fazla sayıda olmalarına rağmen, “şüphe edilen, korkutulan ve bunalım içinde gelişen tipler” olduğunu belirtir. Bu dönemde devrimci, iyimser ve dinamik bir gençlikten ziyade, “şüpheci, kötümser ve asi bir neslin” yetiştiğini vurgular (s.366). Berkes’e göre, bu dönemin genç kuşağı, Batı’nın önde gelen mütefekkirlerinin yazılarından uygun bir düşünce yumağı dokumuşlardır ki (ütopyacı bireycilik), bunun en belirgin özelliği eskiyi ret, çağa koşma ve ona ayak uydurma isteğidir (s.379).

Berkes, 1908 Meşrutiyet Devrimi’nin yoğun bir değişim yağmuru getirdiğini ve bunun Cumhuriyet Devrimlerine tevarüs eden birtakım önemli sonuçlar doğurduğunu belirtmektedir. İlk olarak, hükümdar, saray, bürokrasi ve din kurumlarının dışında “siyasal partiler” ortaya çıkmıştır. Devrimden sonra ‘Mizancı Murat’ın temsil ettiği İslamcı görüş’, ‘Prens Sabahattin’in temsil ettiği Mithat Paşa’dan gelen desentralist görüş’ ve ‘Ahmet Rıza’nın temsil ettiği Namık Kemal’den gelen merkezî imparatorluk görüşü’ siyasal alanda partileşme sürecinin başlangıç noktaları olmuştur (s.406). İkinci olarak, devrimin yarattığı yeni bir duygusal hava içinde “Türk ulusu sezgisi” doğmuştur (s.393). Üçüncü olarak, ilk defa halkın kendi girişimleriyle yerel siyasal toplumsallaşma biçimleri doğmuştur (s.402). Dördüncü olarak, halkın önemli bir kesimi ilk defa olaylara “dini açıdan değil”, “politik açıdan” tepki göstermiştir. Beşinci olarak, devrim geniş kapsamlı bir ideolojik farklılaşma dönemini açmıştır (s.429-461).

Berkes, kitabın “Cumhuriyet” başlığını taşıyan üçüncü bölümünde, Türkiye modernleşmesinin kırılma noktalarından bir diğeri olan Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası Kemalist devrimleri içine alan ve modernleşmenin seyrini değiştiren Cumhuriyet dönemini ele almaktadır. Bu dönemin rejim sorunu, “saltanat-hilafet ile ulus egemenliği karşıtlığı sorunu”dur. Teokratik bir saltanat-hilafet rejimi yanlısı olanların, onun dışında herhangi bir rejime yönelmeyi “aşırı bir sol eğilim” olarak kabul ettikleri kitapta izah edilmektedir. Zira,

Osmanlı saltanat-hilafetine isyan, “yüzyılların büyük geleneğinden kopmak” anlamına geliyordu. Bu nedenle Berkes’e göre, bu büyük bir devrimcilik hareketi olarak görülmelidir (s.486).

Berkes, Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nı anti-emperyalizm savaşı olarak görmekte ve bunun aynı zamanda çağdaşlaşma savaşı olduğunu belirtmektedir. Berkes’in ifadesiyle, “iki savaş arasındaki bağlantıyı kuran ve yeni bir yetkenin doğum sürecini başlatan gücün bir ayan sınıfı, burjuva sınıfı ya da işçi sınıfı dışında bir elit grubun elinde toplanması, Osmanlı-Türk tarihi çizgisinde büyük önemde bir olaydır” (s.496).

“Din devleti” yerine “ulus devlet” nosyonunun galibiyeti, pek çok reformun uygulanmasını ve çağdaşlaşma yolunda önemli bir kavşağın atlatılmasını sağlamıştır. Cumhuriyet Devrimleri hukuk, eğitim, yazı, dil ve genel olarak yaşam ve kültür alanlarında değişimleri beraberinde getirmiştir. Ancak değişim konularının hiçbiri bu dönemde ortaya çıkmış değildir. İki yüzyıllık süreçte bu konuların hemen hemen tümü üzerinde uzun süreli tartışmalar yaşanmıştır (s.521-47). Berkes, Cumhuriyet dönemini Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinden ayıran temel özelliğın, ‘geleneksel İslam-Osmanlı temeli’ yerine, ‘ulus egemenliğı ve bağımsızlık ilkesine dayanması’ olduğunu belirtmektedir. Bu değişimlerin birbiri ardına ortaya çıkması, Türkiye’yi “muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarma” amacını taşımıştır. Bunun neticesinde temel ilke artık “gelenekçilik” değil, “devrimcilik” olmuştur (s.522).

Sonuç olarak; Berkes, literatürde klasikler arasında sayılan bu eserinde Türkiye modernleşmesini kültür, düşünce, gelenek, din ve değer bağlamında tarihsel niteliğıyle analiz ederek son üç yüzyıllık süreçte Türkiye Cumhuriyeti’nin oluşumuna yol açan dinamikleri ortaya koymaya çalışmıştır. Bununla birlikte, Berkes’in kitabın genel seyri içinde “ilerlemeciliğı ve çağdaşlaşma misyonunu” ülkü olarak gördüğü, “eski”yi olumsuzladığı ve düşün düzeyindeki incelemelerinde nispeten oryantalist bir bakışın haiz olduğu görülmektedir. Eserde çağdaşlaşma girişimleri karşısında pek çok kesimin ve güç odağının din ve gelenek “şemsiyesi” altında topladığı tespit edilmekle birlikte, din ve geleneğın çağdaşlaşmanın zıt kutbu olarak konumlandırılmasının düşün ve kültür düzeyinde yarattığı olumsuz neticeler ve bunun toplumsal hayatta bıraktığı izler genel olarak göz ardı edilmiştir. Ayrıca, Türkiye modernleşmesinin sosyo-ekonomik, politik ve uluslararası ilişkiler perspektifi dışında, düşün ve kültür düzeyinde incelenmesi değerli katkılar sunmakla birlikte; kitabın, modernleşme sürecinin bu alanlardaki yansımalarını ve etkilenmelerini eksik bırakması nedeniyle argümanlarının eleştirilere açık hale geldiğı ve “yanlışlanabileceğı” söylenebilir. Osmanlı’nın “din devleti” olarak konumlandırılması karşısında “örfi hukuk” geleneğinin yüzyıllardır süregelen birikiminin çağdaşlaşma karşısındaki rolüne bilhassa dikkat edilmesi gerekmektedir. Her halükârda bu eser, Türk siyasal ve toplumsal hayatını anlamak bakımından önemli detaylar içermektedir. Eserin temel argümanları tartışmaları beraberinde getirerek bu alandaki birikimi zenginleştirecek niteliktedir.

DEVİRİMCİ İRAN: İSLAM CUMHURİYETİ'NİN TARİHİ

Book Review: Devrimci İran: İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi

Ahmet ÇIRAKOĞLU ¹

Kitap İncelemesi

Makale Geliş Tarihi: 29.07.2020

Makale Kabul Tarihi: 15.10.2020

Yazar: Michael Axworthy

Çeviren: Ali Karatay

Basım Yılı ve Yeri: 2020, İstanbul

Sayfa Sayısı: 549

Yayınevi: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

ISBN: 978-975-333-370-2

Uzun yıllar Rusya, İngiltere, ABD gibi emperyal devletlerin nüfuzunda kalan İran, özellikle Pehleviler döneminde Batılı devletlerle ilişkilerini çok sıkı tutmuş, bu süreçte Batı menşeli birçok görevliyi ülkesinde barındırmıştır. Kitabın yazarı olan Dr. Michael George Andrew Axworthy, Midland Bank'la birlikte bir proje yürütmek üzere İran'da bulunan İngiliz babanın oğludur. Diplomat, yazar ve akademisyen Axworthy, gençlik yıllarında (1970'ler) babasının görevi sebebiyle birçok kez ziyarette bulunduğunu söylediği Tahran'dan, ilk devrimci protestoların görüldüğü Eylül 1978'de ayrılmıştır. 1985 yılında Cambridge Üniversitesi Peterhouse Koleji (Peterhouse Cambridge) Tarih Bölümü'nde lisans derecesi alan Axworthy, diplomatlık kariyerine 1998-2000 yılları arasında başkanlığını yaptığı Dışişleri ve İngiliz Milletler Topluluğu Ofisi (FCO)'nin İran Masası'nda başlamıştır. Daha sonra Durham Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Araştırmaları Merkezi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmış, Exeter Üniversitesi Fars ve İran Araştırmaları Merkezi (IMEIS)'nde doktora derecesi almış ve aynı üniversitenin Arap ve İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olarak görev yapmıştır. Son dönemlerde İran'a giriş talepleri reddedilen Axworthy, 2017'de İngiltere Fars Çalışmaları Enstitüsü (BIPS) yönetim kuruluna seçilmiş ve bu görevini sürdürmekteyken 2019 yılında aramızdan ayrılmıştır (Ansari, 2019).

Axworthy'nin bu çalışması kronolojik ve sistematik düzlemde tasniflenmiş yedi ana bölümden meydana gelmektedir. Kitabın bölümleri aynı zamanda devrimci İran'ın içerisinde bulunduğu İslami idealizm (devrim ihracı/savaş), pragmatizm (Rafsanjani), reformizm (Hatemi) ve muhafazakârlık (Ahmedinejad) akımlarını dönemsel olarak kategorize etmektedir. Bu kitabın incelemeye değer bulunmasının sebebi, hem devrim öncesi Batı ile sıkı ilişkiler içerisinde olan İran'ın atmosferini bilen, hem de devrim sonrasında ülkesinin dışişlerinde İran uzmanı olarak çalışan bir diplomatın ülkeyi kadim derinlik algısıyla nasıl değerlendirdiğini görebilme fırsatı sunuyor olmasıdır. Bu aynı zamanda kitabı diğer çalışmalardan ayıran en önemli özelliktir.

¹ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Mezunlu, irday.geruri@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5491-1780.

Ülkeyi devrime sürükleyen şartların analiziyle başlayan kitap, temel olarak İran'ın 1979 Devrimi'nden İran İslam Cumhuriyeti'nin eski cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad döneminin sonuna kadar olan süreçte yaşanan gelişmeleri konu edinmektedir. Bunun yanında okuyucuya temel oluşturması açısından 1970'li yıllardan itibaren belirginleşen devrimsel sürecin arka planına değinilmekte ve devrimi meydana getiren şartlar detaylı şekilde analiz edilmektedir. Kitabın ilk baskısı 2016 yılında 'Revolutionary Iran: A History of the Islamic Republic' adıyla Oxford University Press tarafından yapılmıştır. Ali Karatay tarafından tercüme edilen kitap, Eriedrich-Ebert-Stiftung (FES) Derneği Türkiye Temsilciliği'nin katkılarıyla basılmıştır. Oryantalistlere kıyasla İran tarihini daha objektif bir yaklaşımla ele almaya çalışan yazar, bu kitabı İran'ın yakın tarihindeki olayları tespit ve izah etme gayesiyle kaleme aldığını dile getirmektedir (s. 7). İran İslam Cumhuriyeti tarihi hakkında temel bilgilerin toplandığı kapsamlı bir çalışma olması bakımından bu eser, akademik arka planın yanında genel okuyucu kitlesine hitap eden bir ders kitabı hüviyetindedir.

Kitap, İran hakkında genel bilgilerin verildiği kısa bir giriş bölümüyle başlamakta, ardından devrim lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin ülkeye döndüğü tarihten inkılabın ilan edildiği güne kadar olan 'Şafağın On Günü'nde yaşanan olayların etraflıca anlatıldığı bir önsöz bölümüyle devam etmektedir. Bu bölümde yazar, zaferin kazanılmasında ABD'nin örtülü izni ve Şah'a sadık generallerin tarafsız pozisyonuna özellikle vurgu yapmaktadır.

İran Devrimi'nin arka planının analiz edildiği birinci bölümde; devrimci ideolojinin kaynağı olan İran Şiiliğinin gelişimi, kurumsallaşması ve sosyo-politik tabanını oluşturması süreci irdelenmektedir. Verilen bilgiler İran'daki İslami rejimin fikri derinliğinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu manada 1979 Devrimi'nin düşünsel kökenleri, ulema önderliğinde gerçekleşen Anayasa Devrimi'ne dayandırılabilir. Nitekim 1906 Anayasası'ndaki düzenlemelerin çoğu, 1979 Devrimi'nden sonra hazırlanan anayasada da yer almıştır. Yazar ülkesi dışına sürgüne gönderilen Humeyni'nin Şah'ın diktatörlüğü karşısındaki mücadelesini, İslam dinini yaymaya çalışan Hz. Muhammed'in kendisinin de mensubu olduğu Kureyş Kabilesi'ne karşı olan mücadelesine benzeterek tartışmalı bir tespit de bulunur (s. 28).

1970 yıllarından itibaren devrimi hazırlayan şartların tartışıldığı ikinci bölümde; İran'ın başarılı, ama dengesiz ekonomik gelişimi ile ülkedeki ABD nüfuzunun sebep olduğu huzursuzluk ortamından bahsedilmektedir. O dönemde yönetimle toplum arasındaki uçurumu derinleştiren önemli etkenlerden bazıları, yaşanan zenginleşmenin halka eşit oranda yansımaması ve ABD vatandaşlarına tanınan ayrıcalıklı statüdür. Şah'ın en büyük başarısızlığının siyasi alanda olduğu tespitini yapan yazar, Şah yönetimindeki İran'ın ne totaliter ne de tam anlamıyla özgürlükçü olduğunu söylemektedir. Pehlevi modernleşmesinin sembolü olan Ak Devrim'den sonra Şah, modernleşmenin önündeki en büyük engellerden biri olarak gördüğü geleneksel yapıyı ortadan kaldırarak yeni bir devlet dinini hayata geçirmek amacıyla, din kurumunun özerk yapısına karşı keskin tavır almıştır. Maddi refahın siyasi istikrarı da beraberinde getireceğini düşünen ve Rastakhiz (Diriliş) Partisi'yle tek parti sistemini hayata geçiren Şah, sadece siyasal kesimleri karşısına almakla kalmamış, aynı zamanda siyaseten pasif konumda olan toplumsal kesimleri de politize etmiştir. 1976 yılından itibaren ekonominin bozulması Şah'ın teorisini boşa çıkarmış ve krizden kurtulmak için ülke içerisindeki baskının gevşetilmesi devrimci hareketin fiili olarak başlamasına sebep olmuştur.

Tüm bu sebeplerin olgunlaştırdığı devrimci hareket özü itibariyle geleneksel pazar esnafı, medrese öğrencileri, alt-orta sınıfa mensup din adamları, özel-kamu sektörü işçileri, seküler aydınlar ve eğitilmiş orta sınıf aydınlardan meydana gelmiştir. Buna dayanarak yazar, kırsalın katılımının sınırlılığında dolayı İran Devrimi'ni 'ezici ağırlıkta bir şehir devrimi' olarak tanımlamaktadır (s. 147). Şah'ın hatalarının yanı sıra halkın ve devrimci lider Humeyni'nin tavrı da sürece yön veren önemli bir dinamiktir. Yazara göre Humeyni'nin halkın kahir ekseriyetinde itibar görmemesinin temel sebebi, Meşrutiyet Hareketi'nden bu yana varolan temsili hükümet talebini önemsememesi ve ülkede yıllardır kronik haline gelen yabancı müdahalesine karşı İslam'ın özgünlüğüne sarılmasıdır. Bu manada devrimci mekanizmayı ortaya çıkaran şey İran halkının kendine güveni ve dayanışmasıdır, devrime formunu veren ise Humeyni'nin liderliği ve kendisini destekleyen din adamlarının iktidar yürüyüşündeki kararlılığıdır (s. 68).

İran'da, İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşunun işlendiği üçüncü bölümde (1979-1980); devrimin kurucu felsefesine uygun olarak devrimci ideolojinin inşa çabaları ve yeni devletin kuruluş aşaması detaylarıyla anlatılmaktadır. Bu noktada en önemli tartışmalardan biri dini ve liberal güçlerin bir hükümette nasıl sentezleneceği sorunsalıdır. Fakat tüm bu tartışmalar bir yana, devrimin başarıya ulaşmasında büyük rol oynayan ve devrim lideri tarafından hükümet kurmakla yetkilendirilen liberal ve sol kesimin İslamcılar tarafından tasfiye edilmesi bir yıl bile sürmemiştir. İslami Cumhuriyet Partisi (İCP) devrimin ilk aşamasını tamamlayarak sistemi İslamileştirmek adına siyaseti eline alırken, İslam Devrimi Komiteleri'nde görev almış devrimci kitlelerin içinden çıkan İslam Devrimi Mücahitleri, İslam Devrimi Muhafızları ve Hizbullah gibi yapılar da eski rejimin kalıntılarını ve İslami yönetime karşı örgütlenen muhalefeti ortadan kaldırmak için yoğun faaliyetler yürütmüşlerdir. Diğer taraftan geçici hükümetin hazırladığı anayasa taslağında velayet-i fakihin adı bile geçmediği halde, Mehdi Bazergan ve Ebu'l-Hasan Beni Sadr daha fazla demokratik olması gerektiğini söyleyerek taslağa karşı çıkmış ve bu taslak yürürlüğe girmemiştir. Bunun üzerine Uzmanlar Konseyi, Allah'ın mutlak hâkimiyeti ve velayet-i fakih fikri üzerine kurulu bir anayasa taslağı hazırlanmış ve referandumdan geçen bu taslak devletin kurucu anayasası olmuştur. İlimlilerin ve solcuların bu noktada hata yaptıklarını iddia eden yazar, ilk taslağın onaylanması halinde İran İslam Cumhuriyeti'nin ılımlı, demokratik ve seküler bir temel üzerine inşa edilebilme olasılığının yüksek olduğunu dile getirmiştir (s. 200).

Irak ile yapılan Körfez Savaşı'nı kapsayan dördüncü bölümde (1980-1988); devrim sonrası zayıflayan İran ordusunun, ABD destekli Irak güçlerine karşı giriştiği 'dayatılmış savaş' ve savaşta gösterdiği 'kutsal direniş' konu edilmektedir. Özellikle Şah'ın gözbebeği olan hava kuvvetleri özelinde İran ve Irak ordularının potansiyeli kıyaslanarak, çeşitli faktörlerin savaşın gidişatına olan etkileri değerlendirilmektedir. Karada üstünlük Irak güçlerinin elinde olmakla birlikte, Şah döneminde ABD ordusuyla koordineli şekilde kendini geliştiren İran Hava Kuvvetleri'nin, SSCB'den düşük eğitim desteği alan Irak Hava Kuvvetleri'ne göre bariz bir üstünlüğünü görmek mümkündür. Bu noktada yazar, Batılı analistlerin yaptığı değerlendirmelerin yanlış olduğunu ve bu sebeple savaşı tam olarak kavrayamadıklarını öne sürerek bu analistleri eleştirmektedir (s. 239-240).

Savaş sonrası dönemde ülkenin restore edilmesine yönelik çabaların anlatıldığı beşinci bölümde (1988-1997); Haşimi Rafsancani'nin pragmatist politikaları, Humeyni'nin ölümünün

ardından meydana gelen fikir ayrılıkları ve kurulan yeni siyasi düzen ele alınmaktadır. Humeyni'nin son dönemlerinde İCP'nin feshedilmesi ve 'velayet-i fakih' fikrinin 'velayet-i mutlak' doktriniyle sentezlenerek uygulamaya konulması gibi gelişmeler İran siyasetinin görünümünü oldukça değiştirmiştir. Ruhaniyun (muhafazakâr sağ -rast- çizgideki Ruhaniyat içerisinde ayrılanların oluşturduğu, muhafazakâr sol -çep- eğilimli grup) ile birlikte siyasi alandaki ayrışmalar belirginleşmiş, bu grubun içerisindeki isimler İran siyasetinde radikal ve reformist oluşumu örgütlü hale getirmişlerdir. Muhafazakâr kanatta ise din adamlarının siyasete ne derece müdahil olacağı sorusu temelinde gelişen fikir ayrılıkları zirve noktaya ulaşmıştır. Humeyni, İran'da ikinci adam olarak kabul edilen Montazeri'yi özellikle dinin siyasetten ayrılması hususundaki eleştirel görüşleri sebebiyle haleflik konumundan azletmiş ve müesses nizamın selameti için (taklid merci olmayan) Ali Hamaney'i kendisinden sonraki lider olarak işaret etmiştir. Humeyni'nin ölümü sonrası muhafazakârların desteklediği Hamaney, Rafsancani'nin de gayretleriyle tartışmalı şekilde rehberlik makamına getirilirken, pragmatist politikalarla özellikle iktisadi manada rejime nefes aldirmayı amaçlayan Rafsancani yürütmenin başına geçmiştir. Bu hususta yazar, Humeyni gibi güçlü bir liderin ardından iktidarın devri konusundaki başarısından dolayı İran'da hiçbir devlet başkanının Rafsancani'nin ilk döneminde olduğu kadar güçlü olmadığını iddia etmektedir (s. 387).

Halkta yeni bir dönüşüm umudu uyandıran reformist lider Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı dönemini ihtiva eden altıncı bölümde (1997-2005); dış politikada yapıcı tavır benimseyen, siyasal alanı dönüştürmeyi ve sistemi şeffaflık, özgürlük, hukukun üstünlüğü temelinde reforme etmeyi amaçlayan kadronun uygulamaları anlatılmaktadır. Ezici bir halk desteğiyle yürütmenin başına gelen Hatemi, meşruiyeti hala tartışmalı olan Hamaney'le sık sık fikir ayrılıkları yaşamıştır. Düşünsel bir zemin üzerine inşa edilen ve aynı zamanda dini bir karaktere de sahip olan Hatemi liderliğindeki sol eğilimli reformist hareket, bir yandan da Montazeri gibi saygın din adamlarının açık desteğini almıştır. Fakat yazara göre Hatemi, mevcut rejimi yıkmak yerine sistemi ıslaha tabi tutmak üzerine kurulu (yeterince sert ve güçlü olmayan) reform stratejisini benimsediğinden ve ekonomik düzenlemeleri göz ardı ettiğinden dolayı destekçilerini hayal kırıklığına uğratmış, iktidarının son yıllarında gene onlar tarafından başarısız olarak nitelendirilmiştir (s. 458).

Ekstrem muhafazakâr kimliğiyle cumhurbaşkanı seçilen Mahmud Ahmedinejad dönemi politikalarının tartışıldığı yedinci bölümde (2005-2012); radikal dış politikanın ürettiği sorunlar, sistemin güçlü figürleri karşısında kazanılan seçim zaferleri ve ardından yaşanan toplumsal gerilimler ele alınmaktadır. Yazarın 'proleter ve popülist yeni şahsiyet' olarak tanımladığı Ahmedinejad'ın, 'müesses nizamın soğuk mollası' Rafsancani karşısında elde ettiği başarı ülkede büyük şaşkınlık yaratmıştır. Rejimin devrimci enerjisini tazelediğine ve devrimin ilk dönemlerindeki dinsel coşkuyu geri getireceğine inanan Ahmedinejad, nükleer konusundaki uzlaşmaz tavrı ve Holokost hakkındaki yorumlarıyla İran'ı uluslararası camiada iyice yalnızlaştırmıştır. Halk desteği azalan Ahmedinejad'ın, 2009'da Mir Hüseyin Musavi karşısında seçimi kazanması devrimden bu yana en büyük sosyo-politik gösterilerin yaşanmasına sebep olmuştur. Seçim sonuçları hakkında yazar, öncesinde nihai oy dağılımının masa başında belirlendiği, sonra da bilgisayar yardımıyla bu oy oranlarının ülke geneline uygulandığı şüphesini dile getirmektedir. (s. 503).

Yazar, bireysel görüşlerine ağırlık verdiği son bölümde; rejimin beslendiği “derin ideolojik köklere sahip olan” İslam’ın Jakobenzim veya Marksizm’den daha ciddi, fakat sistemin kontrolü konusunda nispeten elverişsiz bir fikir olduğunu savunmaktadır. Kendi de dâhil olmak üzere Batılıların genel olarak; İran’ın özgür bir demokrasiye sahip olmasını, dış ilişkilerini normalleştirmesini, nükleer programına son vermesini, İsrail’i tanımasını, Hamas ve Hizbullah’a sağladığı finansal desteği durdurmasını, kısacası normalleşerek uluslararası camiaya geri dönmesini arzuladığını ifade etmektedir. İran rejiminin protestolara karşı tavrını Arap Baharı’nın yaşandığı ülke rejimleriyle kıyaslayan yazar, demokrasi mitini hala muhafaza etmek isteyen İran’ı ‘ehven-i şer’ olarak değerlendirmektedir. Demokrasinin ise rejimi meşrulaştırmak için şeklen var olduğunu ve İran’da asla Batılı anlamda bir demokrasiden bahsedilemeyeceğini söylemektedir (s. 512-514).

Yazara göre süreç bütün olarak değerlendirildiğinde devrimlerin özünde olan marjinalleşme durumu İran Devrimi’nde de yaşanmıştır. Devrimin ilk yıllarında Humeyni, karizmatik liderliği sayesinde tüm devrimci unsurlarını denge içerisinde tutmayı başarmıştır. Fakat Humeyni’den sonra müesses nizam ağırlıkla sağ muhafazakâr kanadın kontrolüne girmiş ve Hamaney ile Rafsancani arasında varolan denge giderek ortadan kalkmıştır. İslahtaleplerin (reformist) temsilcisi olan Hatemi sisteme neredeyse hiç etki edememiş ve Ahmedinejad liderliğindeki Usulgeraların (statükocu) yönetiminde rejim ile yürütme ortak zeminde buluşmuştur. Devrimden bu yana dini muhafazakârlıkla sol eğilimli cumhuriyetçilik veya İslam’la demokrasi hep gerilimli bir ilişki içerisinde olagelmıştır. Genel itibarıyla devrim sonrası mücadele, devrimci söylemi kullanan muhafazakârlar hükümet ile devrimci potansiyel taşıyan reformist muhalefet arasında yaşanmıştır (s. 523).

Yıllar boyu yaşanan değişimlere karşın ülkeyi bütünsel bir tarih algısıyla değerlendiren yazar, ülkenin tarihini bütün insanlık tarihini temsil eden bir ‘mikro evren’ olarak görmekte, İran’ı ülke ve ulustan ibaret dar bir kalıba sokmaktan ziyade derin köklere sahip olan bir kıta ve medeniyet olarak tanımlamaktadır. Ayrıca İranlıların kendilerini bölge ülkeleriyle değil, Avrupa ve Kuzey Amerika’yla mukayese ettiklerini söylemektedir. Yazarın bu iddiası daha çok Pehleviler dönemindeki İran milliyetçiliği ve modernleşme çabalarının yarattığı güçlü bir algı olarak değerlendirilebilir. Axworthy, 1979 Devrimi’yle bölgede yaygınlaşan İslami uyanışın, gelişimin Batı modernleşmesini takiple doğrusal bir düzlemde ilerlediği varsayımını tersyüz ettiğini savunmakta ve tüm bunları eseri kaleme almasındaki temel gerekçeler olarak ortaya koymaktadır.

Yazarın analizlerine eleştirel anlamda bakıldığında özellikle 1979 Devrimi ve akabinde yaşanan sürece ilişkin ortaya atılan görüşler bazı noktalarda tartışmaya açıktır. Eserde İran Devrimi, Fransız ve Rus devrimlerinden sonra modern çağın en büyük üçüncü devrimi olarak değerlendirilmesine rağmen; Amerikan, İngiliz, Çin, Meksika, Nikaragua ve Küba Devrimi gibi büyük devrimler düşünüldüğünde bu derecelendirmenin hangi ölçütler çerçevesinde yapıldığı net şekilde ortaya konulmamıştır. İran Devrimi, özellikle sınıfsal mücadeleyi içermemesi noktasında kendine özgü bir yapıya sahip olmasına rağmen (Green, 1994: 144-145), yazar uç bir yaklaşımla İran Devrimi’ni tartışmasız şekilde ‘İslami bir devrim’ olarak tanımlamaktadır (s. 26). İran Devrimi’nin İslami karaktere büründüğü gerçeği tartışmaya yer bırakmamakla birlikte, bu devrim toplumsal kesimlerin neredeyse tamamının destekleyerek

başarıya ulaştırdığı bütünsel bir devrimdir. Devrimin sadece İslami kesime mal edilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığı bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir (Foucault, 2012: 268-269). Bunun yanında, devrimin hala tamamlanmadığı ve şartlar olgunlaştığında (özünde olduğu gibi) bütün kesimlerin ortak iradesiyle nihayete ereceği tezi de literatürde yer almaktadır (Moazami, 2018: 243-276).

Bir başka noktadaysa yazar, Batı dünyasının İran hakkında bildiğini düşündüğü şeylerin yanlışlarla dolu olduğunu söylemektedir. Yazara göre Batı tarafından fanatik, dizginlenemeyen ve tehlikeli bir güç olarak görünen İran Şiiliği, geliştirdiği dini hiyerarşi sebebiyle teo-politik yapıyı disiplin altında tutabilmektedir. 1979 Devrimi'nin ardından kurulan İslami hükümetin katı yapısı İranlı birçok vatandaşı siyasal İslam'a karşı tavır almaya ve seküler tepkiler geliştirmeye sevk etmiş olsa da, devrimci ideolojinin 'İranî İslam'ı köktencilik değil, bilakis modern yenilikler içermektedir (s. 4-5). Buradan hareketle yazar, önemli bir İran uzmanı olan Ervand Abrahamian (2002: 10)'ın görüşlerine atıfla (Abrahamian, Humeyni ve onun siyasi hareketine fundamentalizm etiketinin yapılandırılmasını eleştirerek, bu hareketi tanımlamak için halkçılık kavramını kullanmanın daha uygun olduğunu savunur), yaşanan devrimi ve rejimi köktenci olarak nitelemenin doğru bir kanaat olmadığını ifade etmektedir (s. 5).

Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak kaleme alınan kitap, bölge çalışmaları yapan araştırmacılar açısından değerli bir kaynak olmasının yanında genel okuyucu kitlesi hedef alınarak yazılmıştır. Buna uygun olarak sade üslup, anlaşılır ve akıcı bir dil kullanılmış, olaylar belirli düzen içerisinde aktarılmıştır. Kitabın son kısmındaki özel sözlük, genel okuyucu kitlesinin kitaptaki yabancı kelime ve kavramları anlamasını kolaylaştırmaktadır. Buna karşın böylesine geniş bir çalışmada dizin kısmının yer almaması okuyucu açısından önemli bir dezavantajdır. Seçilmiş kaynakça kısmının İran çalışmaları alanında otorite kabul edilen akademisyenlere ait kaynakları ihtiva ediyor olması akademik derinlik açısından kitabın konumunu güçlendirmektedir. Axworthy'nin bu eseri, ele aldığı dönem itibariyle kapsamlı ve öğretici bir tarih anlatımı sunması açısından okumaya değerdir.

Kaynakça

- Abrahamian, E. (2002). *Hümeynizm: İslam Cumhuriyeti üzerine denemeler*. (M. Toprak, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Abrahamian, E. (2008). *A history of modern Iran*. New York: Cambridge University Press.
- Algar, H. (1988). *İslâm Devriminin kökleri*. (Ç. Demirhan, Çev.) İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ansari, A. (2019). "Dr Michael Axworthy, FRSA, FRAS (1962-2019)". The British Institute of Persian Studies. Erişim tarihi: 12.09.2020. <http://www.bips.ac.uk/michael-axworthy/>.
- Aryamehr, M. R. Ş. P. (1346). *İnkılâb-e Sefid* (2. baskı). Tehran: Kitaphane-ye Saltanat.
- Axworthy, M. (2020). *Devrimci İran: İslam Cumhuriyeti'nin tarihi*. (A. Karatay, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Foucault, M. (2012). "Çıplak ellerle isyan". J. Afary ve K. B. Anderson (Haz.), *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal cinsiyet ve islamcılığın ayartmaları*. (M. Doğan, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. 268-271.
- Green, J. D. (1994). Countermobilization in the Iranian Revolution. J. A. Goldstone (Ed.), *Revolutions: Theoretical, Comparative, and Historical Studies*. Orlando: Harcourt Brace College Publishers. 136-146.
- Moazami, B. (2018). İran'da devlet, din ve devrim: 1796'dan bugüne. (B. Bilgen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yegin A. (2013). *İran siyasetini anlama kılavuzu*. Ankara: SETA Yayınları.

AKADEMİK
DÜŞÜNCE
ENSTİTÜSÜ

ÜYE BAŞVURU FORMU

KİŞİSEL BİLGİLER

AD SOYAD:			
TC KİMLİK NO:		ANNE ADI:	
DOĞUM YERİ:		DOĞUM TARİHİ:	

İŞ VE EĞİTİM BİLGİLERİ

MESLEĞİ:			
ÖĞRENİM DURUMU:			
ÜNİVERSİTE ADI:			

İLETİŞİM BİLGİLERİ

TELEFON NO:		E-POSTA:	
İKAMETGAH ADRESİ:			

Yukarıda yazılı bilgilerimin doğruluğunu, Dernek üyeliği için Dernekler Kanununda öngörülen şartları taşıdığımı, üye olmama engel bir durumumun bulunmadığını, Dernek tüzüğüne göre hareket edeceğimi kabul ve taahhüt ederim. .../...../20....

İmza:

Sayın'in üyelik istemi, Yönetim Kurulu'nun/...../20.... gün vesayılı toplantı kararı ile kabul edilerek / reddedilerek derneğimize kaydı yapılmıştır. / üyelik talebi reddedilmiştir.

Metin ÖZ
YÖNETİM KURULU BAŞKANI